

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

8061

Sønderjydske Aarbøger

1908.

U d g i v n e

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og **Nikolaj Andersen.**

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, København
for Danmark, Norge og Sverige.

Trykt i „Hejmdal“s Trykkeri Aabenraa.

Indhold.

Konventionen af 11. Januar 1907. Forhandlinger i den danske Rigsdag	Side	1—39
Fr. Jürgensen West: Statistik over Valgene til den tyske Rigsdag i 1., 2. og 4. slesvigske Valgkreds 1871—1907, med særligt Hensyn til de sidste Valg 1902—07	”	40—84
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1907	”	85—95
J. B. Høyer: De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse	96—152, 165—197	
Dagshistorie	”	153—164
H. R. Hiort-Lorenzen: Krüger i Berlin (Sluttet)	”	198—270
Kammerherre Rosens Optegnelser fra Flensborg 1864	”	271—302
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1908	”	303—309
M. M.: Litteratur	”	310—317

Konventionen af 11. Januar 1907.*)

V.

Forespørgsel til Udenrigsministeren.

Af 1ste Landstingsmand for 1ste Kreds,
Professor Henning Matzen.

Anmeldt i Landstinget den 16. Oktober 1907.

Erkender Ministeriet, at den i Anførselstegn satte sidste Sætning i Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen angaaende Konventionen 11. Januar 1907, hvilken Sætning lyder saaledes:

„at den Kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt, at Tyskland ved Traktaten af 11te Oktober var bleven sat i Stand til at handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin *legale* Ret, hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. V endnu hjemler os nogen Ret“.

er fremstillet som gengivende Indholdet af en Udtalelse fra den danske Udenrigsminister til den tyske Chargé d'Affaires?

---

*) Se Sønderjydske Aarbøger 1907 S. 177—206.

Erkender Ministeriet, at denne Fremstilling er urigtig?

Vil Ministeriet i bekræftende Fald give Rigsdagen en ny, berigtigende Meddelelse?

Forhandlingen fandt Sted 25. Oktober 1907 (Rigsdagstidende, Landstingsforhandlinger Sp. 132 ff.).

Forespørgeren (Matzen): Jeg har fra først af været noget i Tvivl om, hvorledes jeg skulde formulere denne Forespørgsel, fordi den Meddelelse, som den handler om, er jo til en vis Grad formløst affattet. Der er ingen Underskrift, ingen Dato paa. Overskriften lyder: „Meddelelse til Rigsdagen fra Udenrigsministeren“. Men neden under staar, at Ministeriet har besluttet gennem Udenrigsministeren at gøre Rigsdagen en Meddelelse, og jeg har derfor formuleret min Forespørgsel saaledes, at jeg retter den til Ministeriet gennem Udenrigsministeren.

Det første Spørgsmaal lyder da:

„Erkender Ministeriet, at den i Anførselstegn satte sidste Sætning i Ministeriets Meddelelse til Rigsdagen angaaende Konventionen 11. Januar 1907, hvilken Sætning lyder saaledes:

„at den Kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt, at Tyskland ved Traktaten af 11te Oktober var bleven sat i Stand til at handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin *legale* Ret, hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. V endnu hjemler os nogen Ret.“

er fremstillet som gengivende Indholdet af en Udtalelse

fra den danske Udenrigsminister til den tyske Chargé d’Affaires?“ Der staar jo nemlig i Slutningen af Meddelelsen, at „som det endvidere fremgaar af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til Gesandten i Berlin af 14. Febr. 1879, blev det ligeledes af førstnævnte“ — det vil altsaa sige Udenrigsministeren — „mundtlig meddelt den tyske Chargé d’Affaires den 13. Februar 1879 i Betsvarelse af en Forespørgsel, denne ifølge Ordre havde stillet“. Saa kommer den Sætning i Anførselstegn: „at den Kgl. Regering udtrykkelig havde udtalt, at Tyskland ved Traktaten af 11. Oktober var bleven sat i Stand til at handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin *legale* Ret, hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paastaa, at Art. V endnu hjemler os nogen Rét“. Jeg kan ikke læse denne Sætning anderledes, end at der dér staar, at ifølge Depeche af 14. Februar 1879 blev det af Udenrigsministeren mundtlig meddelt den tyske Chargé d’Affaires, at o. s. v. Jeg mener, at naar man kan læse dansk, maa man erkende, at her er sagt, at denne sidste Sætning gengiver Indholdet af, hvad den danske Udenrigsminister mundtlig meddelte den tyske Chargé d’Affaires; men denne Sætnings Rigtighed har det ikke været mig muligt at faa anerkendt gennem tidligere Henvendelser til Udenrigsministeriet, skriftlige Henvendelser Gang efter Gang. Men alle gode Gange, siger man jo, ere tre, og derfor kommer jeg nu og retter dette Spørgsmaal til Udenrigsministeren, om ikke denne sidste Sætning i Meddelelsen altsaa gengiver Indholdet af, hvad Udenrigsministeren har meddelt den tyske Chargé d’Affaires. Det er altsaa det første Spørgsmaal.

Naar det har været saa vanskeligt at faa klaret sig dette, saa turde det maaske staa i Forbindelse med det næste Spørgsmaal, jeg stiller, nemlig om Ministeriet, hvis det altsaa maatte erkende, at det er saaledes, at i Meddelelsen Sætningen er gengiven som en Angivelse af Indholdet af, hvad den danske Udenrigsminister har sagt til den tyske Chargé d’Affaires, erkender, at denne Fremstilling er urigtig. Denne sidste Sætning i Meddelelsen har jo vistnok fremfor nogen anden fængslet Opmærksomheden, og da vi fik Aktstykkerne forelagte, var det første jeg eftersaa, Depechen af 14. Februar, og, da jeg læste den, stod der blandt andre Ting deri navnlig ogsaa Meddelelse om Mødet og Samtalen mellem Udenrigsministeren og den tyske Chargé d’Affaires; men efter at dette var sagt, saa kom der til sidst en Sætning, som lyder saaledes: „og den kejserlige Regering vil desuden af min ostensible Depeche“ — *ostensible* forudsætter jeg betyder „som kan forelægges for Regeringen“ — „af den 12. Februar, (altsaa afsendt herfra, Dagen før den tyske Legationssekretær henvendte sig til mig) se, at jeg deri — altsaa i denne Depeche — udtrykkeligt udtalte, at Tyskland ved Traktat af 11. Oktober er sat i Stand til at handle „dans la plénitude de sa force et de son droit légal“, hvilket altsaa oversættes i Meddelelsen ved „i fuld Udfoldelse af sin Magt og sin legale Ret“, hvorved det netop anerkendes, at vi ikke kunne paa-staa, at Art. V endnu hjemler os nogen Ret. Altsaa, i den Depeche, som paaberaabes som Hjemmel for denne Meddelelse, staar ikke, at denne Sætning gengiver Indholdet af en Udtalelse fra den danske Uden-

rigsminister til den tyske Chargé d'Affaires. Der staar netop kun, at denne Sætning er en Meddelelse, en skriftlig Meddelelse fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt i Berlin. Det er altsaa Forskellen. Medens Meddelelsen fremstiller denne Sætning som udtalt fra Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires, saa viser Depechen af 14. Februar, som er paaberaabt som Hjemmel derfor, at det ikke er saa, men at Sætningen er indeholdt i, er en Bestanddel af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt i Berlin. Der er altsaa her en Uoverenstemmelse mellem Meddelelsen og den paaberaabte Depeche, ifølge hvilken altsaa den ene siger, at det er en Udtalelse fra Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires, den anden derimod siger, at det er en skriftlig Meddelelse, indeholdt i en Depeche fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt. Jeg skal foreløbig ikke dvæle ved Forskellen, men kun altsaa spørge, om Ministeriet erkender, at det er urigtigt, naar Meddelelsen siger, at denne Sætning indeholder en Udtalelse fra Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires, en mundtlig Udtalelse, naar Depechen, som var paaberaabt, viser, at det er en Udtalelse, indeholdt i Depechen fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt. Og hvis altsaa Ministeriet maatte erkende dette, hvorom jeg venter en Udtalelse fra den højtærede Udenrigsminister, er mit tredie Spørgsmaal, om da Ministeriet vil rette, berigtige den Meddelelse, det har givet, for saa vidt den altsaa skulde vise sig at være urigtig, og give Rigsdagen en rigtig Meddelelse om, hvad der er sket.

Med disse Ord skal jeg altsaa tillade mig at rette min Forespørgsel til den højtærede Udenrigsminister.

Udenrigsministeren (*Raben-Levetzau*): I Besvarelse af de af den ærede 1ste Landstingsmand for 1ste Kreds til mig rettede tre Spørgsmaal skal jeg herved med Hensyn til de to første udtale, at den citerede Slutningspassus af min „Meddelelse“ til Rigsdagen angaaende Konventionen af 11. Januar 1907 ikke er en Fremstilling af, hvad der mundtlig er blevet sagt til den herværende tyske Chargé d’Affaires — hvilket formentlig ogsaa fremgaar af selve den paagældende Sætnings Konstruktion — men Uddrag af en Depeche fra Udenrigsministeren til den danske Gesandt i Berlin. Sætningen, som den staar, kan imidlertid give Anledning til Misforstaaelse — ganske vist ikke af *reel* Betydning — jeg skal derfor tillade mig til yderligere Forklaring at oplæse en lidt omredigeret Slutning paa den nævnte „Meddelelse“, begyndende efter Semikolon’et i Linjen 10 fra neden: „ . . . . ; i denne Udtalelse indeholdtes saaledes den danske Regerings Anerkendelse af, at den ikke kunde paastaa, at Pragerfredens Art. V hjemlede den nogen Ret. Og som det endvidere fremgaar af en Depeche fra den danske Udenrigsminister til Gesandten i Berlin af 14. Februar 1879, blev det ligefrem af førstnævnte mundtlig meddelt den tyske Chargé d’Affaires, den 13. Februar 1879, i Besvarelse af en Forespørgsel, denne ifølge Ordre havde stillet, „at vi ikke paastod, at Danmark skulde have nogen „Ret““, ligesom det af samme Depeche ses, at den danske Regering forstod Ordene i den

fornævnte, til den tyske Regering overleverede Depeche af 12. Februar som „netop“ indeholdende en Anerkendelse af, „at vi ikke kunne paastaa, at Art. V endnu hjemler os nogen Ret“. —

Da jeg har Grund til at tro, at den ærede 1ste Landstingsmand for 1ste Kreds lægger særlig Vægt paa, at Ordet „endnu“, der forekommer i Depechen til den danske Gesandt i Berlin, ikke synes at være brugt i den mundtlige Udtalelse til den tyske Chargé d’Affaires, skal jeg tillade mig at bemærke følgende. Den danske Regering havde to Organer, ved hvilke den stod i officiel Forbindelse med Regeringen i Berlin, dels den tyske diplomatiske Repræsentant her, dels den danske Gesandt i Berlin, og hvad enten den benyttede den ene eller den anden af disse Veje, maatte dens Udtalelse være lige bindende for den. Naar den danske Regering derfor instruerer den danske Gesandt i Berlin om, hvorledes Ordene i Depechen af 12. Februar ere at forstaa, saa er det, for at Gesandten kan vide, hvilket Standpunkt han skal indtage overfor den tyske Regering, og dette Standtpunkt maa han ogsaa have indtaget. Jeg skal yderligere tilføje, at det af en Depeche ligeledes af 14. Februar 1879, til den danske Gesandt i Wien ses, at den danske Udenrigsminister mundtlig havde anmodet den herværende østerrig-ungarske Gesandt om „at konstatere hos sin Regering, at den kongelige Regering ikke til ham i nogen Maade havde antydet end sige paastaaet, at den *ogsaa efter* Traktaten af 11. Oktober havde nogen international eller juridisk Ret.“ Hvis Ordet „endnu“ havde en *reel* Betydning i Sagen, vilde det have været

uheldigt, om den daværende danske Udenrigsminister havde sagt et til den herværende tyske Chargé d'Affaires, et andet til den herværende østerrig-ungarske Gesandt og til den danske Gesandt i Berlin. Men hele dette Spørgsmaal om Ordet „endnu“ forekommer mig *reelt* betydningsløst. Det afgørende i Sagen er, at den danske Regering i 1879 overfor den tyske Regering *utvetydig har erkendt, at Danmark ikke havde nogen „Ret“* i Henhold til Pragerfredens Art. V. — Om den mente, at Danmark *aldrig* havde haft nogen „Ret“ i Henhold til den nævnte Art., eller at det *ikke længer* havde nogen saadan „Ret“, fremgaar ikke klart af de foreliggende diplomatiske Aktstykker, men det ses ikke at have nogen *praktisk* Betydning efter de ovenfor omtalte fra dansk Side i 1879 fremkomne Udtalelser.

I Besvarelse af det 3die af det ærede Medlem stillede Spørgsmaal skal jeg udtale, at jeg ikke anser det for nødvendigt at give nogen yderligere Meddelelse til Rigsdagen ud over, hvad jeg her har sagt.

Forespørgeren (Matzen): Nu ere vi altsaa dog naaede saa vidt, at det er anerkendt, at det er en urigtig Fremstilling, Meddelelsen indeholder. Det forekom mig, at den højtærede Udenrigsminister begyndte med at sige, at den paagældende Sætning ikke indeholdt en Angivelse af en Udtalelse fra den danske Udenrigsminister til den tyske Chargé d'Affaires, hvilket skulde fremgaa af, at den ikke angives at være en ordret Gengivelse. Nej, det er ganske vist, den er fremsat i indirekte Form, men ligefuldt maa jeg fastholde, at den fremtræder som en Gengivelse

af Indholdet af, hvad der er sagt af Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires. Og ikke blot kan den misforstaas, men som den staar, kan den ikke forstaas anderledes. Saa mente den højtærede Udenrigsminister, at denne Sætning, som den stod, og dette, at den var fremstillet som en Udtalelse fra Udenrigsministeren til den tyske Chargé d'Affaires i Stedet for til den danske Gesandt, ikke havde nogen Betydning, men det kan jeg ikke paa nogen Maade anerkende, og for at belyse dette skal jeg tillade mig at gaa noget nærmere ind paa det foregaaende Indhold af Meddelelsen, idet jo Slutningen her i Virkeligheden danner Konklusionen paa hele den foregaaende Udvikling.

I Meddelelsen siges det, at den fremkommer for at give Rigsdagen en Meddelelse om Overenskomstens Tilblivelse og Forstaaelse. Jeg beklager, at den i en Henseende er ufuldstændig, for saa vidt den netop paa et Punkt, hvor det var særligt vigtigt at faa Oplysning om Overenskomstens Forstaaelse, er ganske tavs. Det hedder i Indledningen til Konventionen først, at efter at Grænserne ere fastsatte ved Wienerfreden o. s. v., have begge Regeringer for at fjerne den Uro, „som findes i visse Befolkningkredse, særlig i Henseende til deres statsborgerlige Forhold, og i den Forventning, at denne af begge Parter tilsigtede Virkning til fulde vil blive opnaaet ved nærværende Overenskomst, idet hver af de to Regeringer paa sit Statsomraade og indenfor Rammen af sit Lands Lovgivning forpligter sig til paa enhver Maade at virke i dette Øjemed“ . . . o. s. v. Nu spørger jeg: hvad er Meningen

med dette? Her er Tale om visse Befolkningskredse, i hvilke der er Uro, som Regeringerne altsaa ville fjerne, og til dette Øjemed vil hver af disse to Regeringer forpligte sig til paa enhver Maade at virke i dette Øjemed. Hvad er det for „Befolkningskredse“, i hvilke der er Uro? Er det indenfor vort Land, saa spørger jeg, hvad er Meningen med, at vi forpligte os overfor Tyskland til at berolige vor Befolkning? Det forekommer mig at være noget, som vi ikke have at tale med Tyskland om. Og hvis de findes udenfor vort Land, saa siger jeg: hvad kunne og hvad skulle vi da gøre for at berolige visse Befolkningskredse udenfor Landet? Her savner jeg enhver Oplysning i Meddelelsen om, hvad Meningen er med denne Udtalelse, som netop i højeste Grad trænger til at oplyses.

Saa siger Meddelelsen, at den fremkommer for at give den rette Forstaaelse i Anledning af „Rygter og Fortolkninger, der, hvis de vandt Indgang hos videre Kredse af Befolkningen, vilde kunne modvirke den ved Konventionen tilsigtede Befæstelse af det nabovenlige Forhold mellem de to Lande“. Hvad det er for Rygter, ved jeg ikke, og hvad Fortolkningerne angaar, ved jeg kun, at der er kommet en Fortolkning gennem „Ritzaus Bureau“, gaaende ud paa, at den danske Regering ikke har afgivet nogen som helst Erklæring vedrørende Artikel V, og denne Fortolkning turde maaske være egnet til ikke at befæste det nabovenlige Forhold, thi fra Tysklands Side gaar man netop ud fra, at ved Indledningen her er fra dansk Side anerkendt Ophævelsen af Artikel V. Her vilde der derfor netop

være Grund til at give Forklaring, og man vil jo ogsaa i Meddelelsen finde Udtalelser angaaende dette Punkt. Men jeg vil nu ikke sige, at det er meget tydeligt, hvad Meddelelsen indeholder i den Henseende. Det hedder, at Hensigten med den i Traktaten brugte Udtalelse var at konstatere Hjemmelen for Preussens Besiddelse af Slesvig, og saa omtaler man først Hjemmelen over for Danmark, og dernæst Hjemmelen over for Østerrig, altsaa dels Pragerfredens Artikel V og dels Traktaten af 11. Oktober 1878, hvorved Østerrig gik ind paa at frafalde sin Fordring med Hensyn til Preussens Forpligtelse til at afstaa de nordlige Distrikter til Danmark, naar Befolkningen ved en fri Afstemning tilkendegav Ønsket derom. Herom siges det saa: „Idet den danske Regering ved at undertegne Konventionen af 11. Januar d. A. har akkviesceret ved Indledningsordenes Angivelse af Preussens Hjemmel til Slesvigs Besiddelse“ . . . Jeg skal ikke indlade mig paa en Fortolkning af Ordet „akkviescere“, men lade det staa for „Ministeriets Regning. Men saa siges der videre, at der heri „ligger en Gentagelse af den af den danske Regering i Febr. 1879 givne Anerkendelse af, at Danmark ikke paa Pragerfredens Artikel V kan støtte noget Krav paa Opfyldelse af Tilsagnet om Folkeafstemning i Nordslesvig“. Altsaa er den Erklæring, der i sin Tid kom fra sikreste Kilde, fra „Ritzaus Bureau“, i alt Fald for saa vidt ikke rigtig, som der virkelig i Teksten indeholdes en Erklæring om Art. V, men den gaar kun ud paa, at Traktatens Indhold fastslaar, at vi ikke kunne støtte nogen Ret paa Pragerfredens Art. V, men derimod, og det lægger

jeg ganske vist, som den højtærede Udenrigsminister sagde, Vægt paa, staar der ikke noget om, at vi efter 11. Oktober 1878 ikke længere kunne hævde nogen Ret. Et er, at vi sige, at vi kunne ikke støtte nogen Ret paa Pragerfredens Art. V, og et andet, at vi sige at den Ret, som vi have haft eller maatte have haft, kan ikke længere gøres gældende efter 11. Oktober 1878. Hvis vi sige dette, saa have vi dermed anerkendt, at Traktaten af 11. Oktober 1878 er forbindende for Danmark. Og det er netop ifølge Ministeriets Udtalelse i Slutningen af første Stykke ikke sket. Der er kun derigennem anerkendt, at vi ikke kunne støtte nogen Ret paa Art. V. Og naar Udenrigsministeren synes at mene, at det er det samme som at sige, at vi ikke efter Traktaten af 11. Oktober 1878 kunne hævde nogen Ret, saa er det urigtigt, det er to ganske forskellige Ting. Et er, at vi ikke kunne støtte nogen Ret paa Art. V, men sige vi, at vi *ikke længere* kunne støtte nogen Ret, saa have vi derigennem anerkendt Traktaten af 11. Oktober 1878 som forbindende for os, og vi have derigennem anerkendt Ophævelsen af Art. V. Det er imidlertid altsaa ikke sket efter Meddelelsen, saaledes som den foreligger, hverken i 1907 eller i 1879. Men saa forbavses man ganske vist, naar man i sidste Stykke læser, at der dog er sket andet og mere i 1879, at vi gennem, hvad der er udtalt i 1879, have anerkendt, at den Ret, som vi have haft eller maatte have haft ifølge Pragerfredens Art. V, er bortfalden fra 11. Oktober 1878. Derigennem vilde vi jo netop have anerkendt denne som bindende for os og derigennem anerkendt Op-

hævelsen af Art. V. Naar den højtærede Udenrigsminister fremhævede, at det formentlig var uden Forskel i praktisk Henseende, kan det maaske være, men det er ikke ligegyldigt i Henseende til den retlige Betydning, enten man bruger det ene eller det andet Udtryk. Efter hvad der staar i Slutningen af næstsidste Stykke, have vi ikke anerkendt Ophævelsen af Art. V, men saa kommer sidste Stykke, og deraf fremgaar det netop, at Regeringen dér paastaar, at vi have gjort det i 1879. Det siges altsaa, at i Depechen af 12. Februar 1879 have vi udtalt, at Tyskland nu kunde handle i fuld Udfoldelse af sin Magt og sin legale Ret uden at faa Udseende af at give efter for en Tvang ifølge en overfor Trediemand paatagen Forpligtelse. Hvad der ligger deri, det er jo netop det, som Ministeriet har udtalt i næstsidste Stykke, at Danmark har ikke erhvervet nogen Ret ifølge Art. V, og deraf følger, at Østerrig er den eneste Magt, som har en Ret, og naar den opgiver sin Ret, saa staar Tyskland frit. Andet og mere ligger der ikke deri. Men saa kommer Fortolkningen af denne Depeche, og det siges, at der altsaa i denne Udtalelse indeholdtes selve den danske Regerings Anerkendelse af, at den ikke kunde paastaa, at Pragerfredens Art. V *endnu* hjemlede den nogen Ret. Det er dette „*endnu*“, som er kommet ind, og om hvilket den højtærede Minister siger, at det er uden Betydning. Det har imidlertid sin virkelige Betydning, thi derved siges og derved erkendes det, at *nu*, det vil sige efter den 11. Oktober 1878, kunne vi ikke længere gøre nogen Ret gældende. Derigennem have vi altsaa anerkendt Traktaten af 11. Oktober

1878 som bindende ogsaa for os. Og naar jeg saa spørger, hvor den Fortolkning kommer fra, ja, saa er det jo interessant at se, at det er gamle Fejltagelser, som gemmes trolig og bevares i Udenrigsministeriet. Det er jo nemlig en Fortolkning, som netop Ministeriet har vedkendt sig i 1879 i den Depeche af 14. Februar, som Spørgsmaalet her er om. Det er altsaa anerkendt, at hvad der staar i den ikke er udtalt af den danske Udenrigsminister overfor den tyske Chargé d'Affaires. Det hævder jeg fremdeles, og det hørte jeg heller ikke, at den højtærede Udenrigsminister benægtede. Men i Meddelelsen er det ganske sikkert sagt, at vi i Depechen af 12. Februar 1879 altsaa have erkendt, at vi ikke kunne paastaa, at Art. V *endnu* hjemler os nogen Ret, altsaa at efter 11. Oktober 1878 var i alt Fald den Ret, vi maatte have haft, bortfalden, og jeg kan ikke se rettere, end at derigennem paastaas det, at Traktaten af 11. Oktober 1878 er forbindende for os. Man kan nemlig ikke saaledes eliminere et Ord og sige: det Ord har ingen Betydning, det er netop ikke brugt i Udtalelsen fra den danske Udenrigsminister til den tyske Chargé d'Affaires. Men hvad gør saa Meddelelsen? I Stedet for at denne Udtalelse staar i en Depeche fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt, saa konverterer Meddelelsen den uden videre til en mundtlig Udtalelse fra den danske Udenrigsminister til den tyske Chargé d'Affaires. Derved faar denne Udtalelse en Betydning, som den paa ingen Maade havde, saa længe den kun var en Udtalelse fra den danske Udenrigsminister til den danske Gesandt. Selv om denne urigtige Fortolkning er fremkommen overfor

den danske Gesandt, er dermed jo ingenlunde givet, at den ogsaa er fremkommen overfor den tyske Chargé d'Affaires. Jeg har i alt Fald ikke set noget som helst til Bevis for, at dette er sket, og i alt Fald Udenrigsministerens Udtalelse overfor den tyske Chargé d'Affaires indeholder ikke noget som helst derom. Nu er denne Udtalelse offentliggjort, og nu er det altsaa sagt af Ministeriet og forkyndt for Alverden, at den Gang have vi altsaa anerkendt, at efter at Traktaten af 11. Oktober 1878 er afsluttet, kunne vi ikke længere gøre nogen Ret gældende. Derigennem have vi anerkendt Ophævelsen af Art. V. Nu kan Udenrigsministeren sige, at der er ingen Forskel paa, om vi sige, at vi ikke have nogen Ret, eller vi anerkende Ophævelsen. Jeg siger jo, der er en Forskel, det er givet og vist, at det er to forskellige Ting. I Slutningen af sidste Stykke siger Ministeriet selv, at der i 1879 ikke er sket andet end, at vi have anerkendt, at Danmark ikke paa Pragerfredens Art. V kan støtte nogen Ret, og naar der ikke er sket andet i 1879, saa kan derefter ingen paastaa, at vi nogen Sinde have anerkendt Ophævelsen af Art. V. Men saa kommer Ministeriet i sidste Stykke og siger: Jo, det skete i 1879, for da erklærede Udenrigsministeren overfor den tyske Chargé d'Affaires, at vi ikke længere, ikke „endnu“ kunde gøre nogen Ret gældende. Derigennem vil man altsaa have udtalt, at nu er Traktaten af 11. Oktober 1878 ogsaa forbindende for os. Det er altsaa den Betydning, den væsentlige Betydning, denne Forandring har, at en Udtalelse fra Udenrigsministeren til den danske Gesandt, der som saadan ikke er forpligtende

overfor fremmede, har Meddelelsen ændret til en Udtalelse fra Udenrigsministeren til en fremmed Gesandt og derigennem gjort den forpligtende for Danmark. Og det, siger jeg, er en saa væsentlig Forandring, at den ikke burde være foretagen. Det er urigtigt overfor Danmark, at man her siger, at den danske Udenrigsminister har udtalt noget, som han ifølge den Depeche, som er paaberaabt, ikke har sagt. Thi det siges her, at det er ifølge den Depeche, han har sagt det, og ifølge den Depeche har han netop ikke sagt det. Han har ikke talt om, at vi ikke *endnu* kunne gøre nogen Ret gældende, og det er urigtigt overfor Rigsdagen, hvor man altsaa faar en Meddelelse, som viser sig at være urigtig. I det Brev, jeg sendte til Udenrigsministeriet, og som jeg fik Svar paa bagefter, fik jeg ogsaa en Udtalelse fra Konsejlspræsidenten om, at det Spørgsmaal, jeg havde rejst, havde ingen statsretlig Betydning. Jeg mener: Jo, det har statsretlig Betydning, fordi det er et Spørgsmaal om, hvorvidt man fuldt ud kan stole paa Rigtigheden af de Meddelelser, som komme fra Ministeriet angaaende den udenrigske Politik, og det finder jeg, at man efter denne Meddelelse ikke kan. Her have vi nemlig en Udtalelse, som jeg fremdeles hævder, ikke er i Overensstemmelse med den paaberaabte Depeche. Naar man ikke kan have fuld Tillid til, at det er ubetinget rigtigt, hvad der meddeles gennem Udenrigsministeriet, saa siger jeg, at saa kan man ikke have Tillid til disse Meddelelser, og saa kan man ikke have Tillid til Ledelsen af vor udenrigske Politik.

Udenrigsministeren (*Raben-Levetzau*): Det ærede 1ste Medlem for 1ste Kreds (Matzen) sagde, at jeg i den Tale, som jeg før oplæste, anerkendte, at jeg i Fjor havde givet Rigsdagen en usandfærdig Meddelelse. Det har jeg paa ingen Maade anerkendt. Jeg har i Dag sagt, at det ærede Medlem havde fuldstændig Ret i, at den paagældende Passus ikke var nogen direkte Gengivelse af Ministerens mundtlige Samtale med den tyske Chargé d'Affaires, men at det derimod var en Gengivelse af en Depeche til den danske Gesandt. Det var det, jeg den Gang udtalte i min Meddelelse til Rigsdagen, det var det, jeg mente at udtale, hvad man ogsaa kan se af Sætningsbygningen, da man ellers ikke kunde begynde Sætningen med et „at“

Jeg har efter det ærede Medlems Ønske besvaret de tre Spørgsmaal, som han har rettet til mig i Dag, og jeg tror, jeg har besvaret disse Spørgsmaal fyldestgørende. De andre Betragtninger, det ærede Medlem kom med bag efter, vil jeg helst ikke besvare i Dag.

VI.

Forhandlinger om Konventionen og Danmarks Forhold til Tyskland i det danske Folketing.

(Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger d. 23. Oktober 1907, Sp. 589 ff.)

H. L. Møller: . . . Jeg vender mig derefter til den højtærede Udenrigsminister. Den højtærede Minister sagde i sin Tale forleden Dag, at det havde været ham kært at se, at der var en vaagnende Interesse overalt i Befolkningen og i Pressen for de

Spørgsmaal, som vedrøre Rigets Forhold til Udlandet. Ministeren beklagede ganske vist, at denne Interesse ogsaa havde givet sig uheldige Udslag. Vi vide jo godt, hvad Ministeren sigtede til, og jeg kan være ganske enig med den højtærede Minister i at beklage disse uheldige Udslag af Interessen for vort Forhold til Udlandet. Men jeg tænker, at den højtærede Minister med det, han sagde forleden Dag, ogsaa har villet sige, at han ikke vilde have noget imod, at de Spørgsmaal, som høre under hans Ministerium, og de Handlinger, han har foretaget som Udenrigsminister, blive Genstand for virkelig Omtale og Drøftelse, ogsaa i den danske Rigsdag. Dette har hidtil ikke kunnet ske med den mest betydningsfulde Begivenhed i den danske Udenrigspolitik i de sidste Aar, nemlig Konventionen af 11. Januar 1907 imellem Danmark og Preussen om de slesvigske Optantbørns Retstilling. Da nu denne Begivenhed har vakt saa stor og almindelig Opmærksomhed over hele Landet, har optaget Sindene stærkere end maaske noget andet, der er sket i den nuværende Udenrigsministers Tid, forekommer det mig ganske urimeligt, om den danske Rigsdag skulde være det eneste Sted, hvor der ikke blev talt om denne Sag og blev givet Lejlighed til Drøftelse af den, og det vil jeg derfor her tillade mig at gøre.

Det var de storpolitiske Begivenheder i Sommeren 1905, det tyske og det engelske Flaadebesøg her i København, der fulgte saa kort efter hinanden, det tyske Kejserbesøg, som sluttede sig dertil — det var disse storpolitiske Begivenheder, som fremkaldte en livlig Drøftelse af Danmarks Forhold til det tyske

Rige, og fra mange Sider blev den høje Regering tilskyndet til at optage Forhandlinger med Tyskland, at prøve for Alvor Værdien af de mange Venskabsforsikringer, vi den Gang modtog fra tysk Side, ved at optage Forhandlinger med Tyskland om en Løsning af de forskellige uløste Spørgsmaal, som vare en Følge af visse, højst ejendommelige preussiske Fortolkninger af enkelte Bestemmelser i Wienerfreden. — Det maa i høj Grad anerkendes, at Regeringen tog Hensyn til, hvad den offentlige Mening i den Henseende ønskede, og virkelig aabnede saadanne Forhandlinger med Tyskland, og for saa vidt maa det ogsaa anerkendes, at disse Forhandlinger have ført til det Resultat, som foreligger i Januar-Konventionen.

Det var ganske naturligt for Regeringen at begynde med Spørgsmaalet om Optantbørnene. Det var naturligt af 3 Grunde. For det første var det det Punkt, hvor Preussens Stilling var mest uholdbar, idet Preussen ved sin Optræden mod disse Optantbørn havde skabt store Vanskeligheder for sine egne indre Forhold. For det andet var det det Omraade, hvor den almindelige Retsfølelse mest umiddelbart krævede en Indskriden, fordi det drejede sig om adskillige Tusinde Mennesker, som ved den preussiske Optræden vare blevne hjemløse, ikke blot i deres eget Fædreland, men i hele den vide Verden, og vare blevne hjemløse ogsaa i den Forstand, at de kunde udvises fra deres eget Fædreland uden at være berettigede til at blive optaget i noget andet Samfund. Den tredie Grund var den, at den preussiske Regering ved Aabenraa-Konventionen af 1872 havde givet den danske Regering

et Løfte om en Gang ved Lejlighed at bringe dette Spørgsmaal om Optantbørnene ud af Verden. Det har sikkert kostet Regeringen ikke faa Vanskeligheder at faa disse Underhandlinger indledede og bragte til et Resultat. Og Resultatet er da ogsaa temmelig begrænset. Af de forskellige uløste Spørgsmaal, som Udførelsen af Wienerfreden i Praksis har givet Anledning til, er det jo kun det ene, om Optantbørnenes Retsstilling, som er blevet ordnet, medens Konventionen har ladet de andre uløste Spørgsmaal ligge helt urørte.

Det tør nu ikke bebrejdes den danske Regering, at den har maattet begrænse sine Forhandlinger til dette ene Punkt, og det tør heller ikke bebrejdes den, at det Resultat, hvortil den er naaet, ikke er større. Forhandlingerne med den mægtige Nabostat have jo maattet føres under højst ulige Vilkaar, som det altid vil være Tilfældet, naar det er en ganske lille Magt, der skal forhandle med en stor. Afgørende for Bedømmelsen af Januar-Konventionens positive Indhold maa det være, at den gennemgaaende er bleven modtaget med Tilfredshed af Sønderjyllands danske Befolkning, altsaa af den Befolkning, som den var bestemt til at komme til gode. Det kan formentlig heller ikke bebrejdes Regeringen, at Udførelsen af Januar-Konventionens Bestemmelser i Enkelthederne kunde lade noget tilbage at ønske, at den kan give og allerede har givet Anledning til forunderlig Behandling af slesvigske Optantbørn. Jeg tænker især paa det bekendte Tilfælde med Bankbestyrer Jørgen Møller, Skærbæk. Hele den mærkværdige preussiske Forvaltnings- og Retspraksis med Hensyn til Optantspørgsmaalet har skabt mange

indviklede og fortvivlede Tilfælde der, og det har ved Konventionens Affattelse været ganske umuligt at forudse alle tænkelige Tilfælde og træffe Foranstaltninger mod dem. Man maa saaledes indrømme, at der ved Januar-Konventionen virkelig er gjort et godt Skridt fremad i Retning af at tilvejebringe normale statsborgerlige Forhold for Nordslesvigs danske Befolkning, og for saa vidt maa vi alle være glade ved, at den er kommen i Stand.

Men tilbage bliver saa rigtignok at undersøge, for hvilken Pris denne Konvention har maattet købes, og her forekommer det mig, at Resultatet bliver mindre lysteligt. Man skulde ikke paa Forhaand tro, at Preussen overhovedet skulde kunne tænke paa at forlange nogen Pris for Opfyldelsen af et gammelt Løfte til den danske Regering, som tillige var Opfyldelsen af et ganske elementært Retfærdighedskrav, og som endelig først og fremmest var til Gavn for Preussen selv, idet den bragte en statsretlig Anomali ud af Verden, som vistnok var uden Sidestykke i hele Europa. Ikke desto mindre ser man af Regeringens Redegørelse til den danske Rigsdag, den Redegørelse, som fulgte med Konventionen, at man fra preussisk Side virkelig har stillet en bestemt Betingelse til den danske Regering for at gaa ind paa Konventionen, nemlig, at denne skulde indledes med den Erklæring, der nu findes i Spidsen for dens § 1, og som gaar ud paa at fastslaa den Kendsgerning, at Grænsen mellem Danmark og Preussen er bleven fastsat ved Wienerfreden af 30. Oktober 1864 og ved de Dispositioner, som Kongen af Preussen og

Kejseren af Østrig have truffet i Medfør af denne Traktat. I Regeringens Redegørelse hedder det ganske utilsløret, at denne Bestemmelse er kommen ind i Traktaten, ikke for at konstatere Grænsen — hvad der jo ogsaa er fuldkommen overflødigt — men for at konstatere Preussens Hjemmel til at besidde de afstaaede Hertugdømmer; det var Hensigten.

Her synes jeg, det maa siges, at det er en Ydmygelse, der er beredt den danske Regering og Danmark ved denne Indledning til Konventionen. Ydmygelsen bestaar deri, at det forlanges af os, at vi skulle underskrive Wienerfreden en Gang til efter 43 Aars Forløb, som om det ikke var nok, at vi havde underskrevet den een Gang, og den Gang blev den dog underskrevet med vort Hjerteblod. Det er, som om vor Færd i de 43 Aar har været af den Beskaffenhed, at der kunde kastes Skygge paa os for ikke at have opfyldt de Forpligtelser, vi den Gang havde paataget os, og at der derfor kunde være Anledning til at tage en ny Underskrift paa, at vi vilde gøre det for Fremtiden. Dette, at kræve en fornyet Underskrift i saadanne Forhold, hører dog ellers til de Ting, der ikke finde Sted mellem loyale Kontrahenter, og det er derfor næppe for meget sagt, at det er en meget alvorlig Ydmygelse, der dermed er tilføjet Regeringen og det danske Folk, især da der ikke kan være nogen som helst Tvivl om, hvad Hensigten har været fra Preussens Side med at faa denne Bestemmelse ind. Hensigten har været den at nedslaa Haabet hos den danske Befolkning i Nordslesvig om, at den Uret nogen Sinde skulde blive gjort god igen, som blev tilføjet den ved

Wienerfreden, nedslaa det ved at henvide til, at nu havde den danske Regering og det danske Folk selv opgivet hvert Haab derom.

Men foruden denne Ydmygelse, vi saaledes have maattet døje ved Januar-Konventionen, forekommer det mig, at vi ogsaa have paataget os en ikke ringe Risiko for Fremtiden ved den Forpligtelse, Regeringen i Indledningen til Konventionen har paataget sig til, som det hedder, indenfor Rammen af Landets Love paa enhver Maade at virke hen til at fjerne den Foruroligelse, der bestaar i visse Befolkningskredse. Jeg ser helt bort fra det affektete Sprog, hvori Sætningen er udtrykt, og ser paa selve Forpligtelsens Natur. Forpligtelsen er ganske vist gensidig, for saa vidt som den preussiske Regering har paataget sig akkurat en tilsvarende overfor os. Men hvor det er en meget stor og en meget lille Stat, der indgaa saadanne Forpligtelser overfor hinanden, er det en given Ting, at den lille Stat vil være meget ugunstigere stillet end den store. Denne Forpligtelse giver jo nemlig den store Magt et Paaskud til at blande sig ind i den lille Magts indre Anliggender, til at føre et Slags Tilsyn med, at vi ogsaa herhjemme opfyldte denne Forpligtelse til indenfor Rammen af vort Lands Love at arbejde hen til denne fuldstændige Beroligelse, medens den store Stat naturligvis vel skal vide at værge sig mod, at den lille Stat blander sig ind i dens Forhold. Paa den Maade er det en meget skæbnesvanger Forpligtelse for en lille Stat at paatage sig overfor en stor, og det kan gøre det meget vanskeligt under visse Forhold for os at forblive Herrer i vort eget Hus. Man

kan jo tænke sig, at der fra tysk Side i Henhold til denne Bestemmelse i Konventionen bliver gjort Forsøg paa at betegne enhver lovlig Sympatitilkendegivelse, som finder Sted herhjemme for den danske Nationalitet i Sønderjylland, som skikket til at virke foruroligende og altsaa som noget, der er i Strid med Konventionens Aand og Forudsætninger.

Saaledes maa det vistnok siges, at Januar-Konventionen i Virkeligheden er dyrekøbt fra dansk Side, og det er kun den Medfølelse, som man maa have med de fortvivlede Tilstande, under hvilke den danske Befolkning i Nordslesvig har levet, og den Tilfredshed, som det har vakt derovre, at der er gjort Ende paa en Del af disse fortvivlede Tilstande, der afholder mig fra at sige, at den er for dyrt købt. Man kan nemlig som bekendt ogsaa købe Retfærdighed for dyrt. Disse Erfaringer med Hensyn til Januar-Konventionen opmuntre derfor egentlig ikke til at gaa synderlig langt videre ad den samme Vej. Spillet synes mig lidt for ulige og Udsigten til Vinding for ringe, hvor imod den Risiko, der løbes, synes mig for stor. Jeg skulde altsaa henstille til Regeringen indtil videre at lade det være tilstrækkeligt med disse „Udsoningens Frugter“. Jeg tror ikke, der høstes flere Laurbær af Udenrigsministeren ved at gaa videre ad den Vej.

Ser man endelig paa, hvilke Fremskridt den saakaldte Beroligelse har gjort paa begge Sider af Grænsen, siden Januar-Konventionen traadte i Kraft, synes der allerede paa den anden Side af Grænsen at være ført Bevis for, at den i saa Henseende i mange Maader har været forfejlet. Jeg skal ikke her nævne de mange Træk

af nyForfølgelser mod Danskheden, som ville være alle Medlemmer bekendte, men kun fremhæve, at hvis det skulde blive til Alvor med den Tvangslov, som er bebudet at skulle fremsættes for den tyske Rigsdag, og som skal nedsætte de Nationaliteter i Tyskland, som ikke have Tysk til Modersmaal, til tyske Statsborgere af anden Klasse ved at berøve dem Retten til at bruge deres Modersmaal i offentlige Forhandlinger, vilde det være et saadant Slag i Ansigtet ogsaa paa den danske Nation, der lever paa denne Side Grænsen, at vi da vilde være længere fra Beroligelsen end nogen Sinde før.

I det hele skal det sikkert nok vise sig — det betænker jeg mig ikke paa at sige til Slutning —, at for alle Danske paa begge Sider af Grænsen ere alle andre Midler til virkelig og endelig Beroligelse i denne Sag utilstrækkelige, saalænge den store Grunduret bliver ved at bestaa, saa længe man i Tyskland ikke anerkender den store Grundsætning om Nationernes Selvbestemmelseret og bringer den til Anvendelse for den danske Befolkning i Nordslesvig.

(Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger d. 29. Oktober 1907, Sp. 1012 ff.)

Udenrigsministeren (*Raben-Levetzau*): . . . Det ærede Medlem for Københavns 2den Valgkreds (H. L. Møller) henvendte ogsaa Ordet til mig forleden Dag. Det ærede Medlem begyndte med at sige, at han formodede efter de Udtalelser, jeg var fremkommen med, at jeg ikke havde noget mod, at udenrigspolitiske Sager bleve gjorte til Genstand for Drøftelse i Folketinget. Heri havde det ærede Medlem fuldstændig Ret. Jeg kan naturligvis aldrig have

noget derimod. Tværtimod kan det kun være en Glæde og en Opmuntring for en Udenrigsminister at se, at Tingets Medlemmer med Opmærksomhed følge ham og det, der angaar hans Ministerium. Men Udenrigsministeren maa have Ret til, naar det gælder en Diskussion, han ikke kan inddade sig paa, at sige, at Forholdene i Øjeblikket forhindre ham i at svare paa visse Spørgsmaal.

Det ærede Medlem kom ind paa en Omtale af Traktaten af 11. Januar 1907 og gjorde den til Genstand for nogle Angreb. I en vis Forstand forbavser det mig at høre Traktaten blive angreben, endog stærkt, fra det Partis Side, hvortil det ærede Medlem hører, da dette Parti jo vistnok somme Tider sætter Pris paa at give det Udseende af, at det fremfor andre Partier her i Tinget har gjort Slesvigernes Sag til sin. Jeg maa imidlertid sige, at den Kritik, det ærede Medlem anvendte, dog ikke er kommen mig uventet. Jeg kom i den Anledning til at se en af mine Skrivelser igennem, som jeg i September Maaned i Fjor har sendt til Gesandtskabet i Berlin. I den Skrivelse fremhæver jeg — Ordene kan jeg naturligvis ikke bestemt erindre, men jeg skal gengive deres Indhold saa godt, jeg kan —, at jeg er sikker paa, at min Handlemaade i denne Sag vil blive gjort til Genstand for streng Bedømmelse, maaske endog Fordømmelse af et vist Parti her i Landet. Men jeg ender med at sige, at jeg vil alligevel gaa frem paa den Bane, jeg der en Gang er slaaet ind paa, idet Hovedsagen for mig er og altid vil blive: Kan man gennem en Forhandling med Tyskland skaffe Nordslesvigerne bedre

Vilkaar at leve under, saa finder jeg, at man ikke alene har Ret, men Pligt til at begynde paa en saadan.

Det ærede Medlem omtalte endvidere Tidspunktet for disse Forhandlinger og spurgte, hvornaar vore Forhandlinger med Tyskland om Traktaten af 11. Januar vare begyndte. Det ærede Medlem udtalte, at de vist allerede vare begyndte i Sommeren 1905, den Gang de to store Flaadebesøg fandt Sted, og den Gang Kejseren var her paa Besøg. Deri tager det ærede Medlem fejl. De første Forhandlinger, der have fundet Sted mellem de to Regeringer om Optanttraktaten, begyndte i Marts Maaned 1906 i Berlin. De fortsattes dernæst i Juli Maaned, men bleve afbrudte paa Grund af Sommeren og paa Grund af, at der var saa faa Embedsmænd til Stede i Berlin, og bleve egentlig først atter genoptagne i September Maaned. Det ærede Medlem siger, at Preussen har haft mange Grunde til at indlade sig med os angaaende Optanttraktaten. Jeg tror, han nævnede tre Grunde. Det ærede Medlem udtalte dernæst noget, som jeg ret ofte har hørt, og som tidt har forbavset mig, nemlig at der fra Preussens Side var et bestemt udtalt Løfte om at ordne Optantbørnenes Forhold, og at dette Løfte var givet i Aaberaa-Konventionen. Jeg har set efter, hvad der staar i denne Konvention, og skal tillade mig at oplæse det for det høje Ting: „Til Slut bliver der af de preussiske Kommissærer henvist til, at den anomale Tilstand, . . . at et uforholdsmæssigt Kvota af Befolkningen besidder Egenskab som Udlændinge og er befriet for de Pligter, der paahvile Statsborgere paa denne Side, i Fremtiden maatte blive fjernet, og at i denne Hensigt, eventuelt

ved Hjælp af Lovgivningen, Omsorg vilde være at træffe saaledes, at de tilkommende Generationer af denne Befolkning med deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold i Staterne paa denne Side erhverve Egenskab som Indlændinge.“ Det er paa den Maade, denne Sag bliver omtalt i Aabenraa-Konventionen, og ikke paa nogen anden Maade.

Det ærede Medlem sagde dernæst noget, som jeg synes indeholdt en Modsigelse af hans egne Ord. Han sagde, at der ikke var Spørgsmaal om, at i den Tid, jeg havde været Minister, var der ikke noget som helst i vort Forhold til Udlandet, der havde gjort det Indtryk og givet Anledning til saa megen Omtale i Landet som just denne Konvention af 11. Januar 1907, men i samme Øjeblik siger han, at det positive Resultat af Konventionen er meget lille. Jeg synes, at der er en vis Modsigelse mellem disse Udtalelser. Naar det er et saa meget lille Resultat, der er kommet ud af denne Traktat, hvorfor skulde det saa have vakt saa stor Opsigt her i Landet, som det i Virkligheden har? Jeg finder, at Resultatet egentlig er ret betydeligt, idet der derved gives alle Optantbørnene Lejlighed til at erhverve en Nationalitet, hvad de hidtil ikke have haft. Hvorvidt de benytte sig deraf eller ej, maa blive deres Sag.

Antallet af dem, der have benyttet sig af den Ret, som Traktaten giver dem, er endnu kun opgjort indtil den 15. Juli. Indtil da er der blevet naturaliseret 2,834 Optantbørn efter Traktaten, og desuden er der naturaliseret 356 Optanter, der ikke falde ind under Traktaten. Det vil altsaa sige, at de 2,834 Mennesker,

som før ikke havde nogen Nationalitet at støtte sig til, ingen Rettigheder havde, have nu faaet det, og jeg synes, at alle, der have virkelig Interesse — hvad jeg vil kalde virkelig Interesse — for Nordslesvigerne, maa kunne glæde sig derover.

Det ærede Medlem spurgte dernæst om, hvilken Pris Danmark havde givet for Optanttraktaten. Det forekommer mig, at der deri ligger en Antydning af, at Danmark skulde have givet Preussen en anden Pris end den, man finder nævnt i Traktaten. Det er en Antydning, som jeg paa det bestemteste maa tilbagevise. Det er ikke een, men mange Gange blevet erklæret, at der overhovedet aldrig har eksisteret nogen anden Aftale mellem Tyskland og Danmark end Traktaten, og det erklærer jeg en Gang endnu, hvad der forøvrigt turde være overflødigt. Det ærede Medlem sagde, at han betragtede Indledningen til Traktaten som en Ydmygelse for Danmark. Jeg kan ikke faa ind i mit Hoved, at det skal være en Ydmygelse. Dersom den der forekommende Henvisning gjaldt noget andet, end den gør, kunde jeg maaske have fundet en Ydmygelse deri, men jeg kan ikke se, at der for Danmark kan være en Ydmygelse i, at vi i Indledningen til Traktaten henviser til en Fredstraktat, som vi selv i 1864 have underskrevet.

Der staar endvidere i Indledningen til Traktaten, at ethvert Land efter sin Lovgivning og paa sit Gebet skal bidrage, hvad det kan, til rolige Forhold i Grænse-landene. Det ærede Medlem mente, at denne Del af Indledningen indeholdt Farer for Danmark, og at det var risikabelt, at vi vare gaaede ind paa noget saadant.

Men denne Forpligtelse er jo gensidig, den gælder lige saa vel for Tyskland, som den gælder for os, og naar Tyskland vilde paatage sig den, maatte Danmark ogsaa paatage sig den. At vi derved skulde risikere tyske Indblandinger — det skulde vel navnlig være i den nærmeste Tid efter Traktatens Vedtagelse —, har jeg hidtil intet som helst mærket til, og jeg tror, det vil komme ganske an paa den Maade, hvorpaa man baade paa denne og hin Side af Grænsen tager Forholdene, om man kan risikere Indblanding i den Anledning. Det ærede Medlem sagde, at det var en farlig Ting for en lille Stat som Danmark at indgaa den Slags Konventioner, som vi have gjort. Ja, jeg skal indrømme Rigtigheden af, at Danmark er en lille Stat, og at vi have indgaaet denne Konvention med en stor Stat, men fordi vi ere en lille Stat, kunne vi dog ikke sige til den store Stat: Vi ville ikke indgaa nogen som helst Overenskomster med jer. Det ærede Medlem bemærkede fremdeles, at han vilde fraraade Udenrigsministeren at gaa videre ad den Vej, han var slaaet ind paa, da han ikke troede, der var Laurbær for ham at plukke der. Jeg skal hertil svare, at jeg er beredt til, hvis der nogen Sinde viser sig en anden Lejlighed, hvorved jeg kan virke til Gavn for Nordslesvigerne, atter at begynde at arbejde derpaa ganske uden Hensyn til, om jeg som Udenrigsminister tjener Laurbær derved eller ikke.

Det ærede Medlem omtalte til Slutning den ny Foreningslov i Tyskland. Denne Sag skal jeg ganske afholde mig fra at berøre, thi jeg vilde ikke finde det passende, at en Udenrigsminister gav sig til at omtale

et i et fremmed Land bebudet Lovforslag, et Forslag til en Lov, der endnu ikke foreligger; det kan være tids nok at omtale Sagen, naar Forslaget en Gang er blevet til Lov, hvis det da bliver det, og vi have set den Skikkelse, Loven har faaet.

(Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger d. 30. Oktober 1907, Sp. 1245 ff.)

H. L. Møller: Idet jeg kort skal svare den højtærede Udenrigsminister paa de Bemærkninger, han i Gaar henvendte til mig, skal jeg begynde med at sige, at da jeg første Gang havde Ordet under denne Finanslovbehandling, brugte jeg et Udtryk, som jeg nu fortryder. Jeg sagde om den højtærede Udenrigsminister, at jeg troede ikke, der vilde vokse flere Laurbær paa Ministerens Vej, hvis han gik videre med flere Konventioner som den om Optanterne. Jeg fortryder, at jeg har brugt dette Udtryk, fordi der deri kunde ligge en Antydning af, at jeg mente, at den højtærede Minister havde søgt sin egen Ære ved de Forhandlinger, han derom havde ført, og det Resultat, han havde opnaaet. Naar jeg har brugt dette Udtryk, har det været en ganske almindelig Talevending, hvori der ikke laa nogen dybere Mening; men jeg beklager, at jeg har brugt det, fordi det kunde udtydes, som jeg har nævnt. Den højtærede Minister risposterede saa smukt paa dette Punkt, at det er let for mig nu at udtale min Beklagelse over, at jeg har brugt Udtrykket.

Naar jeg derefter skal gaa ind paa den højtærede Ministers Tale, er der ikke ret meget i denne Tale,

jeg forstaar, det maa jeg desværre bekende. Jeg synes, at den højtærede Minister har læst min Tale daarligt, og jeg vil oprigtigt haabe for Varetagelsen af vore danske Udenrigs-Interesser, at den højtærede Minister læser de Depecher, han modtager, bedre, end han har læst min Tale fra forleden. Den højtærede Minister har lagt mig 2 Spørgsmaal i Munden, som jeg aldeles ikke har stillet, og han har desuden tillagt mig 2 andre Ting, som jeg aldeles ikke har udtalt i min Tale.

Der er for det første to Spørgsmaal. Jeg har netop ikke villet stille et eneste direkte Spørgsmaal til den højtærede Minister, som han skulde være nødt til at svare paa, og det har jeg undladt at gøre, fordi jeg fuldstændig anerkender, hvad den højtærede Minister sagde i Gaar, at Udenrigsministeren maa have Ret til, naar det gælder en Diskussion, som han ikke kan inklade sig paa, at sige, at Forholdene i Øjeblikket forhindre ham i at svare paa disse Spørgsmaal. Netop for at gøre det let for den højtærede Minister at undlade at svare, hvis han ikke finder det betimeligt, har jeg undladt at stille noget som helt direkte Spørgsmaal til Ministeren i min Tale.

Imidlertid har Ministeren fundet ud, at jeg har spurgt ham om, naar Forhandlingerne om Optantsagen begyndte. Saaledes staar der i Ministerens Tale: „Det ærede Medlem spurgte, hvornaar vore Forhandlinger med Tyskland om Traktaten af 11. Januar vare begyndte.“ Det har jeg slet ikke spurgt om. Jeg har udtalt den Formodning, at disse Forhandlinger vare blevne indledede som Følge af de storpolitiske Begivenheder i Eftersommeren 1905, da de to Flaadebesøg og

den tyske Kejsers Besøg fandt Sted; og naar jeg har udtalt som min Formodning, at Forhandlingerne vare udsprungne af denne Situation, var det nærmest for at udtale en Paaskønnelse af, at den højtærede Minister der havde givet efter for en offentlig Mening, som paa den Tid voksede frem i Danmark og krævede, at der fra dansk Side skulde gøres noget i den Retning. Nu oplyser den højtærede Minister mig om, at det er rent galt, og at Forhandlingerne om Optanttraktaten begyndte slet ikke i Eftersommeren 1905. Nej, siger den højtærede Minister, de første Forhandling begyndte i Marts Maaned 1906 i Berlin. Det stemmer ikke med, hvad der staar i Ministeriets Redegørelse til Rigsdagen, der staar nemlig: „Den egentlige Forhandling om Optantspørgsmaalet begyndte først i Januar 1906.“ Altsaa, i sin Tale i Gaar siger den højtærede Minister, at Forhandlingerne begyndte i Marts Maaned 1906, og i Redegørelsen til Rigsdagen siges der, at de egentlige Forhandling begyndte i Januar 1906. Men forud for de egentlige Forhandling maa der vel være gaaet visse præliminære Forhandling, som altsaa maa ligge noget længere tilbage i Tiden, altsaa nærmer sig meget stærkt til det Tidspunkt, som jeg formodede var det rigtige. Nu ved jeg ikke, hvad den højtærede Minister vil have, vi skulle tro: Redegørelsen fra Januar i Aar, hvor der staar, at Forhandlingerne begyndte i Januar 1906, eller den højtærede Ministers Tale i Gaar, hvor der siges, at Forhandlingerne begyndte i Marts 1906. Det er mig for Resten af ganske underordnet Betydning, naar disse Forhandling ere begyndte.

Saa siger dernæst den højtærede Minister, at jeg har spurgt om, hvilken Pris der er betalt for Konventionen — den højtærede Minister siger: „Det ærede Medlem spurgte dernæst om, hvilken Pris Danmark havde givet for Optanttraktaten“ —, og, fortsætter den højtærede Minister: „Det forekommer mig, at der deri ligger en Antydning af, at Danmark skulde have givet Preussen en anden Pris end den, der findes nævnt i Traktaten“. Jeg maa paa det bestemtteste erklære, at jeg aldeles ikke har spurgt om, hvilken Pris der er givet, og jeg har endnu mindre antydnet, at der var betalt nogen som helst Pris udenfor Traktaten. Jeg finder, at den højtærede Minister har nydt en lovlig let Triumf, naar han saa bestemt har tilbagevist som en Insinuation noget, som jeg aldeles ikke har insinueret, og som, saa vidt jeg ved, overhovedet ikke er blevet insinueret her i Salen. Nej, jeg har slet ikke spurgt om nogen Pris, men jeg har blot nævnt den Pris, som vitterlig er betalt i Konventionen, nemlig den Indledning, der findes i Konventionens første Artikel. Den Pris er vitterlig betalt, og den har jeg tilladt mig at vurdere.

Der er her en Uenighed imellem den højtærede Minister og mig om, hvor meget den Pris er værd, og hvor megen Betydning der i det hele taget kan tillægges den. Den højtærede Minister synes at mene, at det er en ligegyldig Sag, noget ganske underordnet, om der staar en saadan Indledning som den, Konventionen begynder med, hvori man endnu en Gang bekræfter Wienerfreden og de Dispositioner, der ere truffene i Henhold dertil. Den tyske Regering har

aabenbart ikke været af den Mening, at det var en ligegyldig eller underordnet Bestemmelse, siden den ligefrem har opstillet det som en Betingelse, at denne Bestemmelse kom ind. Men naar vi paa den Maade maa honorere en Betingelse, som opstilles fra tysk Side som Vilkaar for Konventionen, saa er det en Pris, der er betalt for at faa Konventionen. At denne Pris ikke er ringe, har den offentlige Mening i Tyskland i alt Fald været enig om. Jeg har ikke faaet Tid til, da jeg først i Eftermiddags har faaet Fortrykket af den højtærede Ministers Tale, at skaffe mig Papirerne, men jeg skal blot henvise til en Artikel, der den Gang fandtes i det Blad, som er Danmarks argeste Fjende i hele det tyske Rige, „Hamburger Nachrichten“, en Artikel, hvor det siges, at denne Indledning til Konventionen er det, hvori Konventionens egentlige Betydning ligger. Saa højt har man vurderet denne Indledning fra tysk Side, og det forekommer mig, at man ikke fra dansk Side maa vurdere den ringere.

Den højtærede Minister sagde saa, at der laa ingen Ydmygelse fra dansk Side i at henvise til den Wienerfred, vi dog en Gang havde underskrevet. Jeg har allerede i min første Tale begrundet, hvorfor jeg fandt, det var en Ydmygelse, og jeg kan ikke begrunde det bedre, end jeg gjorde det den Gang; men jeg skal dog kort gentage det her. Det forekommer mig altid uværdigt, naar man, 40 Aar efter at man har kontraheret, kommer og siger: Skulle vi saa ikke sætte vor Underskrift paa det en Gang til? Naar den ene Part kommer og siger til den anden: Nu anse vi det for

nødvendigt, at I sætter jeres Underskrift under disse Forpligtelser en Gang til, for at vi kunne være sikre paa, at I ville holde dem, og for at vi kunne henvise til den fornyede Underskrift som Pant paa, at I ville holde disse Forpligtelser — finder jeg, dette er en Ydmygelse, vi have maattet døje. Det forekommer mig, at den højtærede Minister hellere maatte have sagt som saa: Ja vist var det beklageligt, at vi skulde gøre det; men det gjaldt om at opnaa store, gode Resultater; vi ere nu en Gang de smaa og svage, vi maa resignere, vi maa finde os i meget, som de store Magter ikke behøve at lade sig byde, vi have maattet resignere paa dette Punkt for at tage, hvad vi kunde faa. Hvis den højtærede Minister havde svaret saaledes, vilde jeg ikke have gjort nogen større Indvendning derimod. Men det forekommer mig betænkeligt, at der skal være en saadan Uenighed, som der synes at være mellem Udenrigsministeren og mange Tusinder af Mænd og Kvinder i Landet, som visselig ikke høre til de ringeste, og som have følt det som en stor og iøjnefaldende Ydmygelse, der er beredt os. Det vilde have været mere betryggende, det vilde have forøget Tilliden til den højtærede Ministers Ledelse af vor udenrigske Politik, hvis vi her havde kunnet faa Forvisningen om, at den højtærede Ministers Mening om, hvad Landets Værdighed kræver, nogenlunde svarede til, hvad vi andre mene, at Landets Værdighed kræver ved en saadan Lejlighed.

Dernæst har den højtærede Minister tilbagevist min Bemærkning om den Bestemmelse i Konventionen, hvorved de to Regeringer forpligte sig til hver inden-

for sit Omraade at virke hen til Fjernelse af Foruro-
ligelse. Den højtærede Minister citerede der Konven-
tionen ganske unøjagtigt, idet han sagde i sin Tale,
at der stod, at vi skulde bidrage til rolige Forhold i
Grænselandene. Dette Udtryk „Grænselandene“ findes
ikke i Konventionen. Der staar derimod i Konven-
tionen, at vi skulle virke til Beroligelse i visse Be-
folkningskredse. Der kan fornuftigvis heller ikke staa
noget som „Grænselandene“ i Konventionen. Hvad skulde
de danske Grænselände være? Hvad skulde det være
for Lande paa denne Side af Grænsen, hvor vi skulde
have en særlig Forpligtelse til at virke beroligende,
fordi der var en særlig Uro til Stede? Det er allerede
galt nok, at der staar „visse Befolkningskredse“, for
det er heller ikke tydeligt. De Befolkningskredse, hvori
den danske Regering skal virke beroligende, maa jo dog
findes paa denne Side Grænsen, men hvor kan der fin-
des saadanne enkelte Befolkningskredse, hvor Foruroli-
gelsen er større end andre Steder? Hvor ere de Be-
folkningskredse, om hvilke man kan sige: Her er det,
den danske Regering skal opfylde sin Forpligtelse?
Navnlig er der paa denne Side af Grænsen ingen Be-
folkningskredse, som ere i Usikkerhed med Hensyn til
deres staatsundersaatlige Forhold. Ogsaa derved bliver
Bestemmelsen utydelig og i Grunden meningsløs.

Den højtærede Minister mente, at vi ikke kunde
have noget imod at paatage os en saadan Forpligtelse,
naar Tyskland paa sin Side havde paataget sig den;
Forpligtelsen var altsaa gensidig. Det kan den højt-
ærede Minister slet ikke svare mig, for jeg har allerede
i min første Tale sagt, at ganske vist er Forpligtelsen

gensidig, for saa vidt som Tyskland har paataget sig den samme Forpligtelse overfor os, men der er alligevel en stor Forskel. Der er stor Forskel paa, om det er en lille og svag Magt, som gennem en saadan Forpligtelse giver en stor Magt Lejlighed eller Paaskud til at blande sig i dens indre Anliggender, eller det er en stor Magt, der staar overfor en lille Stat; for den risikerer saa vist ikke noget. Jeg har altsaa udtrykkelig begrundet, hvorfor jeg mente, at denne Forpligtelse til at virke beroligende var særlig farlig for en lille Stat som Danmark, og denne Begrundelse har den højtærede Minister aldeles ikke afkræftet.

Foruden dette, at den højtærede Minister saaledes har tillagt mig en Insinuation om, at vi havde betalt en Pris for Traktaten udenfor Traktaten selv, har Ministeren ogsaa sagt til sidst i sin Tale, at jeg havde sagt, det var en farlig Ting for en lille Stat som Danmark at indgaa paa den Slags Konventioner, som vi have gjort. Det har jeg ikke sagt. Jeg har kun sagt, at det var en farlig Sag for en lille Stat som Danmark at indgaa disse Forpligtelser til at virke beroligende overfor en stor Stat. Men det er ikke det samme, som at vi ikke skulde indgaa Konventioner med den tyske Regering af nogen Art. Det er ikke Konventionen som Helhed, men de to enkelte Bestemmelser i Indledningen, jeg har tilladt mig at kritisere.

Efter hvad jeg her har sagt, indser jeg ikke, hvad den højtærede Minister har opnaaet ved den Maade, han svarede paa mine Bemærkninger i Gaar. Han har ganske vist opnaaet en Effekt ved eftertrykkeligt at tilbagevise Beskyldningen for, at Danmark havde betalt en Pris

for Traktaten, der laa uden for Traktaten; men da denne Beskyldning end ikke er antydet af mig, kunde den højtærede Minister ogsaa have sparet sig sin Tilbagevisning. Ud over det synes jeg ikke, han har opnaaet noget, og jeg tror, at mange ville finde, at den højtærede Minister vilde have indlagt sig mere Fortjeneste, om han havde svaret forleden Dag i Lands-tinget, da Forespørgselen der var for, i Stedet for at han der tav stille. Saa kunde den højtærede Minister maaske uden Skade have tiet i Gaar.

Statistik over Valgene til den tyske Rigsdag

i 1., 2., og 4. slesvigske Valgkres 1871—1907.

med særligt Hensyn til de sidste Valg 1902—07.

Af Fr. Jürgensen West.

~~~~~

Efterfølgende Statistik over Resultaterne af Valgene til den tyske Rigsdag i de slesvigske Valgkres, hvor danske Stemmer er afgivne, falder i tvende Afsnit, en almindelig og en speciel Del, byggede henholdsvis paa de officielle og de ved privat Initiativ tilvejebragte Meddelelser om Udfaldet af de stedfundne Valg.

Først gives paa Grundlag af den officielle Statistiks endegyldige Opgørelser en Oversigt over Resultaterne af de *almindelige* Rigsdagsvalg i Tiden fra 1871 til 1907 i Haderslev-Sønderborg, Aabenraa-Flensborg og Tønder-Husum-Ejdersted Valgkres, der officielt benævnes Regeringsdistriktet Slesvigs første, anden og fjerde Valgkres. Regeringsdistriktets tredje Valgkres (Slesvig-Egernførde) vil der kun blive Anledning til at nævne en enkelt Gang.

Derefter meddeles paa Grundlag af de nordslesvigske Blades Meddelelser en Udsigt over Valgresultaterne i de enkelte Valgdistrikter, hvori de nævnte Valgkrese er delte, omfattende saavel de almindelige Valg i 1903 og 1907 som de to *Suppleringsvalg* i Haderslev-Sønderborg Valgkres i 1902 og 1906. For Aabenraa-Flensborg og Tønder-Husum-Ejdersted Valgkreses Vedkommende medtages dog kun de Valgdistrikter, hvor et overvejende eller blot nævneværdigt Antal danske Stemmer er afgivne.

Alle de i det følgende meddelte Valgresultater gælder de første Valg eller *Hovedvalgene*; idet Resultatet af stedfundne *Omvalg* kun medtages i de faa Tilfælde, hvor de har haft afgørende Betydning for de danske Valgkandidater. Da Omvalgene foregaar under andre Forudsætninger end Hovedvalgene, maa de holdes ude fra hinanden.

Med Hensyn til Specialstatistikken over Resultaterne af de i Tidsrummet 1871—98 foretagne Valg til den tyske Rigsdag i de enkelte nordslesvigske Valgdistrikter henvises dels til Franz von Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, København 1901, Side 366 ff., hvor Mag. art. H. V. Clausen har givet en samlet Specialstatistik for hele det nævnte Tidsrum, og dels til den i disse Aarbøger lejlighedsvis offentliggjorte Valgstatistik.

Som allerede bemærket, er de officielle Opgivelser lagte til Grund for Valgstatistikens almindelige Del. Den embedsmæssige Oprindelse af Meddelelser, som bevæger sig paa et kildent politisk Omraade, kunde maaske vække nogen Tvivl om deres Paalidelighed. En nærmere Undersøgelse vil dog vise, at en saadan Tvivl i det foreliggende Tilfælde er ugrundet. Den officielle Statistiks endelige Opgørelser over Valgene til den tyske Rigsdag er nemlig byggede paa selve Valgprotokollerne og udarbejdede af fagligt uddannede Statistikere. De maa derfor anses for fuldt paalidelige.

Det foreliggende Materiale er da ogsaa med det givne Formaal for Øje benyttet i den videste Udstrækning.

Da de danske Stemmer fordeler sig paa i det mindste tre af Slesvigs fire Valgkredse, vil det være hensigtssvarende, forinden de enkelte Valgkredse behandles særkilt, først at danne sig et samlet Billede af Bevægelsen i hele det Tidsrum, hvori Valg til den tyske Rigsdag har fundet Sted. De i nedenstaaende Tabel 1 opførte Hovedsummer er fremkomne ved at sammenlægge alle de danske Stemmer, som ifølge den officielle Statistik er afgivne ved de almindelige Valg til den tyske Rigsdag.

Tab. 1.

De ved de almindelige, første Valg til den tyske Rigsdag i Regeringsdistriktet Slesvig afgivne danske Stemmer 1871—1907.

I Valgaaret	afgivne gyldige danske Stemmer
1871	18221
1874	19856
1877	17277
1878	16145
1881	14398
1884	14447
1887	12360
1890	13672
1893	14363
1898	15439
1903	14843
1907	15472 ¹⁾

Til denne Tabel maa følgende vejledende Bemærkninger knyttes:

Ved Hovedvalget d. 3. Marts 1871 blev i fjerde Valgkres (Tønder-Husum-Ejdersted) afgivet o. 2758 Stemmer) paa H. A. Krüger. Hovedsummen af danske Stemmer i 1871 maa derfor øges med dette Tal, og bliver altsaa 20979 i Stedet for 18221. Skal det saaledes fundne Tal sammenlignes med Tallene for de følgende Valg, er det imidlertid rettest først at fradrage de 29 Stemmer, som ved Valget i 1871 blev afgivne paa den danske Kandidat i tredje Valgkres (Slesvig-Egernførde),

¹⁾ Til de 15,425 gyldige danske Stemmer er lagt 47 „splittede“ Stemmer. Se S. 49, Anm. 3.

hvor senere ingen danske Stemme er afgivne — eller i hvert Fald under de 26 Stemmer, der danner Grænsen for: Splittede Stemmer.

Grunden til, at den officielle Statistik for fjerde slesvigske Valgkres her ganske svigter, er formentlig den, at de officielle Tal for 1871, som er benyttede i Tab. 4, slet ikke gælder Hovedvalget, men det første af de to *Omvalg*, hvori de danske Vælgere ikke deltog. Kun under denne Forudsætning kan det forklares: 1. at ingen danske Stemmer er opførte, 2. at Antallet af „ubestemte og spredte Stemmer“ er saa ganske uforholdsmæssig stort, og endelig 3. at der slet ingen ugyldige Stemmer er afgivne.

Ved Omvalgene i første og anden Kres i 1881 blev der afgivet flere Stemmer paa de danske Kandidater end ved Hovedvalget i alle tre Kresse tilsammen, nemlig 14470 imod 14398. Det beroede paa, at Gustav Johannsen i anden Kres ved Omvalget fik en Del ikke-danske og blakkede Stemmer, saa at det denne ene Gang lykkedes at gennemføre en dansk Kandidat i Kresen, hvilket ellers ikke var sket siden Valgkresenes Omlægning i 1867.

I 1887 afholdt de danske Vælgere i fjerde Kres sig fra al Deltagelse i Valget. Lægges nu Tallet fra det foregaaende Valg: 1246 til, faas en Hovedsum af 13606, hvorved Aaret kommer omtrent paa Højde med 1890.

Hovedindtrykket af Bevægelsens Forløb er da følgende: Først i 1890 stanser den i nitten Aar med et enkelt Ophold i 1884 fortsatte Nedgang i Antallet af danske Stemmer, og derefter foregaar en Op-

gang i Løbet af de otte følgende Aar, saaledes at Tallet i 1898 omtrent svarer til Standpunktet ved Slutningen af 70erne, og paa denne Højde holder Tallet sig nu i de følgende ni Aar med en lille Tilbagegang midtvejs i 1903, hvilken sandsynligvis skyldes et Kandidatskifte.

De følgende Tabeller 2—7 giver Valgresultaterne i Regeringsdistriktet Slesvigs første, anden og fjerde Valgkres, hvis Bestanddele (i 1907) er følgende:

Første Kres: Haderslev og Sønderborg Kres (Amter).

Anden Kres: Aabenraa Kres (Amt) med Undtagelse af den til 4. Valgkres hørende Kommune Skovlund samt Flensborg By- og Landkres (Amt) med Undtagelse af den til 3. Valgkres hørende Kommune Bistoft og af Slesvig Kres (Gottorp Amt): Kommunen Hostrup (tidligere Holming), en Del af Landkommunen Esperstoft og de tidligere dels til Melby Kommune, dels til Pastoratet Kappel-Karlshøj, men nu i Byen Kappel indlemmede Grunde.

Fjerde Kres: Kresene (Amterne) Tønder, Husum og Ejdersted samt af Slesvig Kres: Bykommunen Frederikstad og af Aabenraa Kres: Landkommunen Skovlund.

Tabellerne 2—4 indeholder de absolutte Tal, medens Tabellerne 5—7 bringe de deraf beregnede Forholdstal. De tre førstnævnte Tabeller indeholder 10 Rubrikker: 1. Folketallet ved sidste Tælling før Valget, 2. Valgaaret, 3. Valgberettigede, 4. det samlede Antal af afgivne Stemmer, 5. de gyldige og 6. de ugyldige Stemmer; Antallet af Stemmer afgivne paa henholdsvis: 7. danske, 8. tyske og 9. socialdemokratiske Kandi-

dater, og endelig 10. de splittede og ubestemte Stemmer. Da den første af de paagældende almindelige Folketællinger blev afholdt den 1. December 1871 og den anden den 1. December 1875, medens de følgende er afholdte hvert femte Aar ved de runde Aarstal, vil det første af de i Rubrik I opførte Folketal hidrøre fra Tællingen den 1. December 1871, det andet fra den 1. December 1875 o. s. fr.; har der imellem to paa hinanden følgende Rigsdagsvalg ikke været afholdt nogen almindelig Folketælling, gælder det forrige Folketal, idet man ikke har anset det for nødvendigt at foretage nogen Interpolation af beregnede Folketal.

Under Rubrik 8: Tyske Stemmer er indbefattet alle de Stemmer, der er faldne paa Kandidater af alle tyske Partigrupper, som har været repræsenterede ved de slesvigske Valg, med Undtagelse af Socialdemokratiet.

Forholdstallene i Tabellerne 5—7, hvis 8 Rubra svare til de nys omtalte Rubrikker 2—4 og 6—10, giver adskillige værdifulde Oplysninger.

I første Kres synker Forholdet imellem Folketallet og Antallet af *Valgberettigede* fra det normale 21,4 i 1871 ned til **15,9** i 1884. Virkningen af Udvandring og Option træder herved meget skarpt frem.

Derefter stiger Forholdstallet i de følgende Aar, indtil det i 1903 atter nærmer sig det normale med 21,2; sammenholder man nu denne Talrække med de danske Stemmers Forholdstal, vil det ses, at disse vel stiger noget i Begyndelsen af 90erne, men derefter atter synker. Genoprettelsen af det normale Forhold imellem Folketallet og Antallet af Valgberettigede

maa derfor væsenlig tilskrives en øget Indvandring Syd fra.

I fjerde Kres kan en lignende, men svagere Bevægelse iagttages. Det laveste Forholdstal, 19,2, imellem Valgberettigede og Folketallet falder her ligeledes i 1884 og skyldes lignende Aarsager, men det maa her ved erindres, at kun den nordligste Del af Kresen (Tønder Nørreamt) i politisk Henseende kan sammenstilles med første Kres. Det foreliggende Materiale har imidlertid ikke tilladt en Udskillelse af den overvejende danske Del.

I anden Kres mærkes ingen synderlig Nedgang i de Valgberettiges Forholdstal, her er de udvandrede hurtig bleven erstattede ved Indvandring Syd fra.

Valgdeltagelsen har gennemgaaende været størst i første Kres. Gennemsnitlig har 78,2 pCt. af de Valgberettigede deltaget i Valgene. Det laveste Forholdstal 69,9 faldt i 1871, det højeste 83,6 i 1907. En saa vedholdende Interesse for de politiske Valg maa betegnes som usædvanlig særlig for en Kres med en overvejende Landbefolkning.

I anden Kres har Valgdeltagelsen gennemgaaende været en Del ringere end i første, om end den maa betegnes som endnu meget respektabel, i det Gennemsnittet var 69,0 pCt. Ved det allersidste Valg naaede Kresen dog det højeste Tal, som endnu er set i de her omhandlede Valgkreser, nemlig 84,4. Det laveste Forholdstal 54,8 indtraf i 1881. Selv om de tvende Yderpunkter lades ude af Betragtningen, bliver Gennemsnittet væsenlig uforandret, nemlig 68,9.

Mindst har Valgdeltagelsen været i fjerde Kres. Gennemgaaende har Valgene ikke formaaet at samle Halvdelen af Vælgerne ved Urnen, idet Gennemsnittallet var 47,7; men Deltagelsen har været ret uregelmæssig; ved sidste Valg i 1907 har saaledes endog 73,2 pCt. af Vælgerne givet Møde, medens det laveste Forholdstal 39,2 faldt i 1871 og i 1884. Udelades nu det højeste og laveste Forholdstal, bliver Gennemsnittet noget lavere, nemlig 46,7.¹⁾

Med Hensyn til Stemmeafgivningen ved de enkelte Valg skal følgende bemærkes:

Af Tabel 2 Anm. 1 og 2 fremgaar, at der i første Kres ved Valgene i 1881 og 1884 var opstillet to danske Kandidater, det var begge Gange J. P. Junggreen og Hans Lassen fra Lysabild; Udfaldet var forskelligt, idet Lassen blev valgt i 1881, medens Junggreen i 1884 fik et Flertal af 200 Stemmer ved Hovedvalget, hvorefter han blev valgt i anden Omgang — formentlig snarere paa Grund af hans personlige Fortrin end for hans Standpunkt som Tilhænger af Edsnægtelsen.

I 1884 sejrede Gustav Johannsen, som allerede berørt, ved Omvalgene i anden Kres over sin national-liberale Modstander med 6410 Stemmer imod 5576. Se Tabel 3 Anm. I en Nedgangens og Splittelsens Tid havde denne uventede Sejr en stor moralsk Virkning.

---

¹⁾ Til Sammenligning kan anføres, at Valgdeltagelsen i Kongeriget ved Folketingsvalgene i de Kresse, hvor Afstemning fandt Sted, har været gennemsnitlig 59,7 pCt. i 1898, 61,1 pCt. i 1901 og 63,9 pCt. i 1903.

Tab. 2.

Ved de første ordentlige Valg til den tyske Rigsdag i Regeringsdistriktet Slesvigs Første Kres.
A. (absolutte Tal).

Folketal ved sidste Tælling før Valget	Valgaar	Valgberettigede	Antal af afgivne Stemmer	Gyldige Stemmer	ugyldige St.	Tysk	Dansk	Socialdem.	Splittet
94574	1871	20253	14161	14137	24	1676	12408	—	53
	1874	17662	13972	13941	31	1970	11931	—	40
94768	1877	16948	13252	13236	16	2476	10695	52	13
	1878	16309	12580	12563	17	2551	9991	—	21
94427	1881	15470	11676	11662	14	2515	¹⁾ 9124	—	23
	1884	15031	11155	11143	12	2765	²⁾ 8375	—	3
89668	1887	15181	12044	12023	21	3495	8510	—	18
	1890	15152	12095	12075	20	3210	8707	147	11
88143	1893	16270	12954	12929	25	3127	9587	175	40
87472	1898	17815	14514	14494	20	3713	10421	342	18
90083	1903	19112	15928	15862	66	4862	10274	712	14
95440	1907	19698	16470	16405	65	5168	10406	784	(³ 47

¹⁾ 2 Kandidater med 5260 og 3864 Stemmer eller henholdsvis 45,1 og 33,1 pCt. Ved **Omvalgene** 2 Kandidater med 8004 og 56 Stemmer eller hhv. 99,3 og 0,7 pCt.

²⁾ 2 Kandidater med 4287 og 4088 Stemmer eller henholdsvis 38,5 og 36,7 pCt. Ved **Omvalgene** 2 Kandidater med 6891 og 213 Stemmer eller hhv. 97,0 og 3,0 pCt.

³⁾ Danske Stemmer afgivne paa P. Jessen og P. Grau. Red.

Tab. 3.

Ved de første ordentlige Valg til den tyske Rigsdag i Regeringsdistriktet Slesvigs Anden Kres.
A. (absolutte Tal).

	Folketal ved sidste Tælling før Valget	Valg- aar	Valg- berettigede	Afgivne Stemmer	Gyldige Stemmer	Ugyl- dige St.	Dansk	Tysk	Social- dem.	Split- tet
Fr. Jürgensen West.	91643	1871	19812	13322	13290	32	5784	7497	1216	9
		1874	19658	13652	13620	32	5264	7120	954	20
	94361	1877	20024	13403	13371	32	4531	7869		17
		1878	20730	11863	11845	18	4403	7405		37
	100886	1881	20230	11093	11062	31	¹⁾ 3761	5930	353	18
		1884	20324	12399	12376	23	4826	6617	920	13
	101973	1887	21685	15445	15413	32	3850	8833	2711	19
		1890	21748	16365	16328	37	3241	9174	3890	23
	104199	1893	22602	16896	16869	27	3180	9611	4073	5
	110059	1898	24836	18087	18070	17	3349	10692	4016	13
	120062	1903	27414	20184	20134	50	2988	10816	6316	14
	129792	1907	28402	23981	23939	42	3236	14460	6239	4

¹⁾ Ved Omvalgene fik den nationalliberale Kandidat 5576 og den danske Kandidat 6410 Stemmer.

Tab. 4.

Ved de første ordentlige Valg til den tyske Rigsdag i Regeringsdistriktet Slesvigs Fjerde Kres
A. (absolutte Tal).

Folketal ved sidste Tælling før Valget	Valgaard	Valg- berettigede	Afgivne Stemmer	Gyldige Stemmer	Ugyl- dige St.	Dansk	Tysk	Social- dem.	Ube- stemt Split- tede
113706	1871	22953	8990	8990	—	—	6147	—	2843
	1874	23339	10571	10549	22	2661	7005	865	18
111477	1877	23068	10828	10802	26	2051	8135	598	18
	1878	23178	10033	10020	13	1751	8110	129	30
113677	1881	22328	9771	9720	51	1513	8144	—	63
114084	1884	21884	8572	8549	23	1246	7288	—	15
111552	1887	21963	12818	12797	21	—	12771	—	26
	1890	22394	13971	13930	41	1724	11876	315	—
109926	1893	23086	13793	13770	23	1596	11375	768	31
111196	1898	23285	11485	11457	28	1669	9062	709	17
113622	1903	24702	13540	13517	23	1581	9974	1925	37
116180	1907	25381	18587	18553	34	1783	14754	2004	12

Tab. 5.

Ved de første ordentlige Valg til Rigsdagen i Regeringsdistriktet Slesvigs Første Kres.
B. (relative Tal).

Valgaar	Af 100 Indb. var valg- berettigede	Af 100 valg- berettigede stemte	Af 100 af- givne St. var ugyld.	Af 100 gyldige Stemmer var			
				Tysk	Dansk	Socialist.	Split.
1871	21,4	69,9	0,2	11,8	87,8	—	0,4
1874	18,7	79,1	0,2	14,1	85,6	—	0,3
1877	17,9	78,2	0,1	18,7	80,8	0,4	0,1
1878	17,2	77,1	0,1	20,3	79,5	—	0,2
1881	16,4	75,5	0,1	21,6	78,2	—	0,2
1884	15,9	74,2	0,1	24,8	75,2	—	0,0
1887	16,1	79,3	0,2	29,1	70,8	—	0,1
1890	16,9	79,8	0,2	26,6	72,1	1,2	0,1
1893	18,5	79,6	0,2	24,2	74,1	1,4	0,3
1898	20,4	81,5	0,1	25,6	71,9	2,4	0,1
1903	21,2	83,3	0,4	30,6	64,8	4,5	0,1
1907	20,6	83,6	0,4	31,5	63,4	4,8	0,3

Tab. 6.

Ved de første ordentlige Valg til Rigsdagen i Regeringsdistriktet Slesvigs Anden Valgkres.

B. (relative Tal).

Valgaar	Af 100 Indb. var valg- berettigede	Af 100 valg- berettigede stemte	Af 100 af- givne St. var ugyld.	Af 100 gyldige Stemmer var			
				Dansk	Tysk	Socialist.	Splittede
1871	21,6	67,2	0,2	43,5	57,3	—	0,1
1874	21,5	69,4	0,2	38,7	52,2	8,9	0,2
1877	21,2	66,9	0,2	33,9	58,9	7,1	0,1
1878	22,0	57,2	0,2	37,2	62,5	—	0,3
1881	20,1	54,8	0,3	34,0	62,6	3,2	0,2
1884	20,2	61,0	0,2	39,0	53,5	7,4	0,1
1887	21,3	71,2	0,2	25,0	57,4	17,6	0,2
1890	21,3	75,2	0,2	19,9	56,2	23,8	0,1
1893	21,7	74,8	0,2	18,9	56,9	24,2	0,0
1898	22,6	72,8	0,1	18,5	59,2	22,2	0,1
1903	22,8	73,6	0,3	14,8	53,7	31,4	0,1
1907	21,9	84,4	0,2	13,5	60,4	26,1	0,0

Tab. 7

Ved de første ordentlige Valg til Rigsdagen i Regeringsdistriktet Slesvigs Fjerde Valgkres.

B. (relative Tal.)

Valgaaar	Af 100 Indb. var valg- berettigede	Af 100 valg- berettigede stemte	Af 100 af- givne St. var ugyld.	Af 100 gyldige Stemmer var:			
				Dansk	Tysk	Socialist.	Ubest. el. Spl.
1871	20,2	39,2	—	—	68,4	—	31,6
1874	20,5	45,3	0,2	25,2	66,4	8,2	0,2
1877	20,7	46,9	0,2	19,0	75,3	5,5	0,2
1878	20,8	43,3	0,1	17,5	80,9	1,3	0,3
1881	19,6	43,8	0,5	15,6	83,8	—	0,6
1884	19,2	39,2	0,3	14,6	85,2	—	0,2
1887	19,7	58,4	0,2	—	99,8	—	0,2
1890	20,1	62,3	0,2	12,4	83,2	2,3	0,1
1893	21,0	59,7	0,2	11,6	82,6	5,6	0,2
1898	20,9	49,3	0,2	14,6	79,1	6,2	0,1
1903	21,7	54,8	0,2	11,7	73,8	14,2	0,3
1907	21,8	73,2	0,3	9,6	79,5	10,8	0,1

Den i de foregaaende Afsnit benyttede officielle Statistik har den Mangel, at Specialiceringen af praktiske Hensyn ikke gaar videre end til de enkelte Valgkrese, medens en Opgørelse af Valgresultaterne i *de enkelte Distrikter*, hvori Valgkresene er inddelte, dog er af stor politisk Betydning for de paagældende Egne; det er de mange smaa Bække, der gør den store Aa.

Ved Løsning af denne Opgave er man henvist til Dagspressens Valgberetninger. Det er kun naturligt, at Avisernes Meddelelser, der ved Teknikens Midler har opnaaet en forbavsende Hurtighed, ikke i Nøjagtighed kan maale sig med det statistiske Bureaus Arbejder, hvortil baade et særlig uddannet Personale, rigelige Pengemidler og en rum Tid er anvendte. Imidlertid er Avisernes Materiale, uagtet den paapegede Mangel, meget brugeligt i det angivne Øjemed. Erfaringsmæssigt afviger nemlig Avisernes Totalsummer ikke meget fra den officielle Statistiks Opgørelser, — næppe stort mere end Bureauets foreløbige Meddelelser afviger fra de endelige. Naar Hovedsummerne ikke er ret meget større end de med videnskabelig Nøjagtighed bestemte Tal, vil Afvigelserne i de enkelte Distrikter *gennemsnitlig* heller ikke blive af synderlig Betydning, medens Fejlene i *enkelte* Tilfælde kan være ret store. Hvert Parti vil have en Tilbøjelighed til at angive sine Tal for store; men holder man sig bestandig til det samme Partis Organer, vil Fejlene i Reglen gaa i samme Retning, og da det nu væsenlig kommer an paa *Bevægelsen* i Tallene, vil Øjemedet dog opnaas, selv om de enkelte Tal ikke er aldeles nøjagtige.

Endelig vil man, naar den officielle Statistiks endegyldige Opgørelser foreligger, kunne beregne Afvigelsens Gennemsnitsprocent.

Tabellerne 8—16 giver Specialstatistikken over Valgresultaterne i Tidsrummet 1902—07 i de enkelte Valgdistrikter; den er for hver Valgkres delt i tre Afdelinger: A. Danske Stemmer, B. Tyske Stemmer og C. Socialistiske Stemmer. Denne Tredeling passer egenlig kun fuldtud paa første Kres, idet de tysk-nationale Stemmer i de to andre Krese i Reglen falder paa flere Kandidater, der tilhører indbyrdes fjendtlige Partigrupper. Men selv om de tyske Vælgere Partigruppering ikke er de danske Vælgere helt ligegyldig, saa spiller den dog en underordnet Rolle i Sammenligning med de nationale Modsætninger.

Tabellernes Hovedinteresse ligger deri, at man ved dem sættes i Stand til at følge Bevægelsen indenfor de enkelte Kommuner fra Valg til Valg. Desuden har man ved at samle Valgdistrikterne i større, sammenhørende Grupper søgt at give et Overblik over den politiske Stilling i de forskellige Egne af Nordslesvig. Byer og Flækker er opførte for sig og Landsdistrikterne for sig, hvilket ogsaa af politiske Grunde er hensigtssvarende.

Tab. 8.

Rigsdagsvalg i første Kres 1902—07.

A. Danske Stemmer.

1. Haderslev By og Kristiansfeld.

	1902	1903	1906	1907
Haderslev	462	465	488	501
Kristiansfeld	27	38	39	45
	489	503	527	546

A 2. Haderslev Østeramt nordenfjords

Ladegaard I	34	37	41	47
S. Otting-Erlev	45	41	66	73
Gml. Haderslev	}	39	47	44
Fredsted				
Hammelev		102	104	100
Styding	}	100	98	98
Gl. Ladegaard II				105
Moltrup	}	82	81	78
Bramdrup				81
Errigsted	}	35	32	37
Bjærning				35
Hjørndrup		49	48	41
Bjørndrup		46	46	40
Anderup	}	112	120	119
Højrup				124
Stepping				
Frørup		50	49	53
Taarning	}	133	127	120
Tyrstrup				124
Favervraa				
Seggelund	}	91	102	96
Favstrup-Bøgskov				99
Hvinderup	}	90	99	87
Aller-Skovhus				88
Stobbum				
Anslet	}	155	160	149
Knud				148
Fjelstrup				
		1163	1191	1165
		1202		

Tabel 8 (Fortsættelse)

	1902	1903	1906	1907
Overført	1163	1191	1165	1202
Sillerup	34	30	28	29
Aastrup	36	40	53	49
Vonsbæk } Øsby }	97	90	86	92
	1330	1351	1332	1372

A 3. Haderslev Østeramt søndenfjords.

Aarø	38	38	35	41
Raad				
Hajstrup } Flovt }	98	94	88	90
Kvistrup } Øsby }	66	74	74	81
Grarup	15	24	25	21
Halk-Sod	58	63	60	66
Hejsager	27	22	30	28
Lunding } Vandling } Starup	85	89	83	87
Kelstrup	25	27	26	26
N. Vilstrup	12	15	13	14
S. Vilstrup	9	11	16	12
Mastrup } Kestrup }	58	65	66	71
Kirkeby } Hoptrup }	47	52	53	58
Djernæs } Sønderballe }	47	51	55	50
Skovby-Vejbøl } Ustrup }	86	82	77	79
Høgelund } Arnlund }	72	72	75	71
Abkær } Over Jersdal }	63	74	59	64
	806	853	835	859

Tabel 8 (Fortsættelse).

A 4. Haderslev Østeramt. Jærnvejssognene.

	1902	1903	1906	1907
Skrydstrup	100	110	104	98
Ørsted	107	111	117	110
Oksenvad				
Jægerup	106	106	115	119
Vojens				
Magstrup	86	82	84	83
Simmersted				
Kastvraa	63	68	69	75
Sommersted				
Refsø	48	55	55	52
Lert	37	29	30	31
Bæk	153	145	145	149
Kolsnap				
Nustrup	700	706	719	717
Gabøl				
Skibelund				

A 5. Røddingegnen (Frøs Herred og Gram Gods).

Rødding	105	110	129	124
Brændstrup	28	37	39	42
Hygum	93	90	85	88
Fæsted	79	84	75	78
Hjortvad	20	22	23	24
Mejlby	44	53	57	48
Lintrup				
Tornum	28	30	33	31
Dovre	41	34	40	38
Hjærting	61	62	57	53
Langetved	34	34	42	97
Københoved	50	50	54	
Skodborg	129	136	142	152
Skudstrup				
	712	742	776	775

	1903	1902	1906	1907
Overført	712	742	776	775
Grønnebæk	36	38	40	43
Jels	106	101	106	110
Stenderup-Terp	139	152	171	164
Ø. Lindet				
V. Lindet				
Gram	164	162	182	184
Kastrup				
Tiset-Endrupskov	83	82	91	90
Fol	35	39	51	53
	1275	1316	1417	1419

A 6. Toftlundegnen (N. Rangstrup Herred).

Toftlund	52	52	65	65
Stenderup	37	33	33	39
Allerup	14	21	22	27
Aabøl	74	78	86	91
Tirslund				
Gøtrup	77	75	75	76
Hjartbro				
Bevtoft	41	43	42	40
Hyrup				
Strandelhjørn	74	75	75	74
Rangstrup	92	94	94	91
Galsted				
Agerskov	110	121	135	128
Gestrup				
Mellerup	46	45	40	37
Bovlund	162	160	167	149
Branderup				
Rurup				10 *)
	779	797	834	817

*) 10 Stemmer paa Jessen.

Tabel 8 (Sluttet).

A 7. Hvidding Herred.

	1902	1903	1906	1907
Arrild } Rost }	50	52	51	51
Hønning Højrup }	28	31	33	32
Arnum } Spandet } Fjærsted }	106	112	123	123
Roager } Kirkeby }	83	88	83	83
Hvidding } Rejsby }	143	164	155	} 80 71
Birkelev } Vodder }	133	141	130	
Gaansager } Astrup }	40	36	32	31
Brøns } Havervad }	106	105	97	99
Ø. Gasse } V. Gasse }	63	57	56	52
Skærbæk	93	123	127	124
	845	909	887	876

A 8. Sundeved.

Dybbøl-Nybyl Sogne	241	238	249	232
Saatrup	249	246	229	215
Ullerup-Blans	213	223	216	210
Avnbøl-Bøgskov	135	139	136	130
Broager Skodsbøl } Smøl-Mølmark }	231	202	211	211
Egersund	91	75	62	72
Iller-Gammelgab	80	64	71	80
Skelle Dynt	121	118	105	112
	1361	1305	1279	1262

A 9. Sønderborg, Augustenborg, Nordborg.

	1902	1903	1906	1907
Sønderborg	198	230	191	232
Augustenborg	19	11	31	31
Nordborg	90	94	89	90
	307	335	311	353

A 10. Sønderherred Als.

Ketting Sogn	82	93	76	81
Notmark Sogn	156	184	181	184
Asserballe Sogn	120	110	104	104
Tanslet Sogn	172	163	158	165
Lysabild-Sarup } Mummark }	139	141	138	134
Skovby-Viby	60	66	72	66
Kajnæs Sogn	160	164	158	159
Hørup Sogn	161	162	164	164
Ulkbøl-Kær	108	106	108	103
Vollerup-Klinting } Sundsmark }	97	93	91	101
	1255	1282	1250	1261

A 11. Nørreherred Als.

Nordborg Landsogn	189	202	207	214
Oksbøl Sogn	161	162	156	157
Havnbjærg Sogn	127	121	113	115
Svenstrup Sogn	201	195	212	207
Dynvad-Stolbro-Egen	86	98	101	100
Guderup-Elstrup	147	139	135	139
	911	917	924	932

Tab. 9.

Rigsdagsvalg i første Kres 1902—07.

B. Tyske Stemmer.

1. Haderslev By og Kristiansfeld.

	1902	1903	1906	1907
Haderslev	811	772	751	823
Kristiansfeld	57	56	51	52
	868	828	802	875

B. 2. Haderslev Østeramt nordenfjords.

Ladegaard I	79	89	111	115
S. Otting Erlev	33	38	77	83
Gml. Haderslev } Fredsted	94	103	116	119
Hammelev	16	17	17	17
Styding } Gml Ladegaard II }	29	20	21	24
Moltrup } Brandrup }	6	6	8	8
Errigsted } Bjærning }	16	15	16	16
Hjærndrup	7	11	12	7
Bjærndrup	3	3	3	3
Anderup } Højrup }	18	14	16	14
Stepping } Frørup }	20	14	18	20
Taarning } Tyrstrup }	46	51	58	61
Favervraa } Seggelund }	12	7	5	6
Favstrup-Bøgskov } Hvinderup }	15	14	18	20
Aller-Skovhus } Stobbum }	17	16	12	14
Anslet } Knud }	17	16	12	14
Fjælstrup }				
	411	418	508	527

Tabel 9 (Fortsættelse).

	1902	1903	1906	1907
Overført	411	418	505	527
Sillerup	13	11	15	13
Aastrup	37	40	24	26
Vonsbæk } Ørby }	12	15	11	11
	473	484	558	577

B 3. Haderslev Østeramt søndenfjords

Aarø	16	10	9	8
Raad	}	28	31	23
Hajstrup				
Flovt	}	34	36	37
Kvistrup				
Øsby	}	16	12	8
Grarup				
Halk-Sod	}	21	19	18
Hejsager				
Lunding	} Starup	22	29	30
Vandling				
Kelstrup	}	21	24	24
N. Vilstrup				
S. Vilstrup	}	55	65	58
Mastrup				
Kestrup	}	33	38	50
Kirkeby				
Hoptrup	}	32	37	38
Djernæs				
Sønderballe	}	35	34	20
Skovby-Vejbøl				
Ustrup	}	21	41	28
Høgelund				
Arnlund	}	6	6	6
Abkær				
Over-Jersdal	}	23	31	37
	395	449	424	405

Tabel 9 (Fortsættelse).

B 4. Haderslev Østeramt. Jærnvejssognene.

	1902	1903	1906	1907
Skrydstrup	17	16	18	21
Oksenvad } Jægerup } Vojens } Magstrup } Simmersted } Kastvraa } Sommersted } Refsø } Ørsted } Lert }	41	30	40	41
	96	97	112	109
	2	3	4	5
	57	61	63	67
	45	51	49	45
Bæk	18	21	30	31
Kolsnap } Nustrup } Gabøl } Skibelund }	25	28	35	37
	301	307	351	356

B 5. Røddingegnen (Frøs Herred og Gram Gods).

Rødding	62	74	76	84
Brændstrup	29	28	31	30
Hygum	19	21	29	29
Fæsted	5	7	7	6
Hjortvad	9	8	8	8
Mejlby } Lintrup }	15	14	13	14
Tornum	7	6	6	11
Dovre	27	25	21	22
Hjærting	4	4	7	7
Københoved	4	8	8	} 12
Langetved	10	9	8	
Skodborg } Skudstrup }	67	54	59	
	258	258	273	280

	1903	1902	1906	1907
Overført	258	258	273	280
Grønnebæk	21	20	21	18
Jels	40	47	53	47
Stenderup-Terp	21	33	31	27
Ø. Lindet				
V. Lindet	35	44	48	45
Gram				
Kastrup	14	18	21	19
Tiset-Endrupskov				
Føl	16	16	16	14
	405	436	463	450

B 6. Toftlundegnen (N. Rangstrup Herred).

Toftlund	82	80	92	104
Stenderup	28	26	33	30
Allerup	12	12	10	9
Aabøl	8	10	13	13
Tirslund				
Gøtrup	15	22	16	17
Hjartbro				
Bevtoft	3	3	3	3
Hyrup	10	13	9	10
Strandelhjørn	9	13	16	14
Rangstrup				
Galsted	13	16	25	27
Agerskov				
Gestrup	2	2	2	1
Mellerup	25	27	30	30
Bovlund				
Branderup				
Rurup				
	207	224	249	258

Tabel 9 (Sluttet).

B 7. Hvidding Herred.

	1902	1903	1906	1907
Arrild } Rost }	32	30	32	32
Hønning	16	12	13	13
Højrup } Arnum }	67	69	71	71
SpanDET } Fjærsted }				
Roager } Kirkeby }	18	17	17	17
Hvidding } Rejsby }	42	43	47	36
Birkelev } Vodder }	22	34	36	12
Gaansager } Astrup }	6	8	9	35
Brøns } Havervad }	11	10	14	8
Ø. Gasse } V. Gasse }	18	12	18	14
Skærbæk	124	101	89	22
	346	336	346	91

B 8. Sundeved.

Dybbøl-Nybyl Sogne	37	57	48	44
Saatrup	48	61	66	67
Ullerup-Blans	37	44	42	45
Avnbøl-Bøgskov	29	29	29	34
Broager-Skodsbøl } Smøl-Mølmark }	94	128	153	154
Egernsund	56	112	82	102
Iller-Gammelgab	22	35	35	26
Skelle-Dynt	32	41	43	46
	355	507	498	518

B 9. Sønderborg, Augustenborg, Nordborg.

	1902	1903	1906	1907
Sønderborg	434	440	557	522
Augustenborg	89	101	82	94
Nordborg	116	124	128	120
	639	665	767	736

B 10. Sønderherred Als.

Ketting Sogn	55	48	52	51
Notmark Sogn	41	47	48	39
Asserballe Sogn	40	55	48	41
Tanslet Sogn	34	43	42	46
Lysabild-Sarup } Mummark }	25	27	24	25
Skovby-Viby	41	46	46	52
Kajnæs Sogn	15	21	15	14
Hørup Sogn	22	30	52	52
Ulkebøl-Kær	33	27	31	32
Vollerup-Klinting } Sundsmark }	24	22	20	21
	330	366	378	373

B 11. Nørreherred Als.

Nordborg Landsogn	32	43	45	45
Oksbøl Sogn	41	64	65	51
Havnbjærg Sogn	50	61	54	65
Svenstrup Sogn	36	40	45	38
Dynved-Stolbro-Egen	13	17	17	19
Guderup-Elstrup	38	35	51	49
	210	260	277	267

Tab. 10.

Rigsdagsvalg i første Kres 1902—07.

C. Socialistiske Stemmer.

1. Haderslev By og Kristiansfeld.

	1902	1903	1906	1907
Haderslev	139	146	158	152
Kristiansfeld	1	—	—	—
	140	146	158	152

C 2. Haderslev Østeramt nordenfjords

Ladegaard I	7	12	32	40
S. Otting-Erlev	7	17	16	17
Gml. Haderslev	19	26	22	24
Fredsted	3	5	3	5
Hammelev				
Styding	—	2	1	1
Gl Ladegaard II				
Moltrup	—	—	1	—
Brandrup				
Errigsted	1	2	2	2
Bjærning				
Hjørndrup	1	3	—	3
Bjørndrup	—	—	—	—
Anderup	—	3	3	1
Højrup				
Stepping	3	4	2	1
Frørup				
Taarning	4	9	6	2
Tyrstrup				
Favervraa	—	—	1	3
Seggelund				
Favstrup-Bøgskov	—	—	—	—
Hvinderup				
Aller-Skovhus	—	—	—	—
Stobbum				
Anslet	—	1	2	1
Knud				
Fjelstrup	—	—	—	—
	45	84	91	100

Tabel 10 (Fortsættelse).

	1902	1903	1906	1907
Overført	45	84	91	100
Sillerup	—	3	3	—
Aastrup	1	4	3	5
Vonsbæk } Ørby }	—	—	—	—
	46	91	97	105

C 3. Haderslev Østeramt søndenfjords.

Aarø	—	—	—	—
Raad				
Hajstrup } Flovt }	4	8	8	7
Kvistrup } Øsby }	—	—	—	1
Grarup	—	—	—	—
Halk-Sod	—	2	—	—
Hejsager	—	3	2	2
Lunding } Vandling }	4	2	2	4
Kelstrup	1	—	—	—
N. Vilstrup	—	1	—	—
S. Vilstrup	—	—	—	1
Mastrup } Kestrup }	3	1	3	3
Kirkeby } Hoptrup }	2	4	—	1
Djernæs } Sønderballe }	1	7	1	1
Skovby-Vejbøl } Ustrup }	—	6	4	1
Høgelund } Arnlund }	—	—	—	—
Abkær } Over Jersdal }	—	2	1	—
	15	36	21	21

Tabel 8 (Fortsættelse).

A 4. Haderslev Østeramt. Jærnvejssognene.

	1902	1903	1906	1907
Skrydstrup	—	—	—	2
Oksenvad	}	—	—	2
Jægerup				
Vojens	}	1	5	4
Magstrup				
Simmersted	}	2	—	1
Kastvraa				
Sommersted	}	1	5	9
Refsø				
Ørsted	}	—	1	—
Lert				
Bæk	}	—	—	—
Kolsnap				
Nustrup	}	—	1	1
Gabøl				
Skibelund	}	—	1	—
	3	8	16	10

C 5. Røddingegnen (Frøs Herred og Gram Gods).

Rødding	3	9	3	3
Brændstrup	1	—	1	3
Hygum	1	—	—	—
Fæsted	4	2	—	1
Hjortvad	—	—	—	1
Møjlbj	}	1	—	—
Lintrup				
Tørnum	—	1	—	—
Dovre	—	—	—	2
Hjærting	1	2	—	—
Langetved	}	—	—	—
Københoved				
Skodborg	}	1	—	4
Skudstrup				
	1	2	6	—
	13	16	10	14

Tab. 10. (Fortsættelse).

	1902	1903	1906	1907
Overført	13	16	10	14
Grønnebæk	—	—	—	—
Jels	—	2	3	3
Stenderup-Terp	}	1	1	3
Ø.-Linnet				
V.-Linnet				
Gram	}	5	12	5
Kastrup				
Tiset-Endrupskov	1	2	—	—
Fol	—	—	—	—
	19	33	19	27

C. 6. Toftlundegnen (N. Rangstrup Herred).

Toftlund	1	2	1	—
Stenderup	—	—	—	—
Allerup	1	—	—	—
Aabøl	}	—	—	—
Tirslund				
Gøtrup				
Hjartbro	}	—	—	—
Bevtoft				
Hyrup	—	—	—	—
Strandelhjørn	—	—	1	—
Rangstrup	}	—	—	—
Galsted				
Agerskov	1	2	—	2
Gestrup	}	—	—	—
Mellerup				
Bovlund	}	2	—	2
Branderup				
Rurup				
	5	4	2	4

Tabel 10. (Sluttet).

C 7. Hvidding Herred.

	1902	1903	1906	1907
Arrild } Rost }	1	—	—	—
Hønning	—	—	—	—
Højrup } Arnum }	—	—	—	—
Spandet } Fjersted }	—	—	—	—
Roager } Kirkeby }	—	—	2	2
Hvidding } Rejsby }	—	—	3	{ — 1
Birkelev } Vodder }	1	1	—	2
Gaansager } Astrup }	—	—	—	—
Brøns } Havervad }	—	2	1	—
Ø. Gasse } V. Gasse }	6	5	1	1
Skærbæk	4	5	4	7
	12	13	11	13

C 8. Sundeved.

Dybbøl-Nybøl	8	15	16	20
Saatrup	1	5	4	5
Ullerup	5	3	4	2
Avnbøl	—	5	5	—
Broager	36	54	26	20
Egernsund	26	43	40	47
Iller	16	21	8	3
Skelle-Dynt	2	6	18	6
	94	152	121	103

C 9. Sønderborg, Augustenborg, Nordborg.

	1902	1903	1906	1907
Sønderborg	88	105	183	200
Augustenborg	4	—	5	—
Nordborg	2	5	4	4
	94	110	192	204

C. 10 Sønderherred Als.

Ketting	9	4	6	3
Notmark	4	—	5	9
Asserballe	3	—	3	5
Tanslet	9	19	17	14
Lysabild-Sarup	3	5	2	—
Skovby-Viby	—	3	5	—
Kejvnæs	—	2	—	1
Hørup-Majbøl	7	22	26	29
Ulkebøl-Kær	10	16	14	14
Vollerup-Sundsmark	4	6	13	24
	49	77	91	99

C 11. Nørreherred Als.

Nordborg-Landsogn	2	3	5	2
Oksbøl	3	7	12	14
Havnbjærg	2	6	5	7
Svenstrup	—	4	—	3
Dynved-Egen	1	1	—	—
Guderup-Elstrup	1	20	15	14
	9	41	37	40

Tabel 11.

Rigsdagsvalg i 1903 og 1907 i anden Kres.

A. Danske Stemmer.

Aabenraa Amt.

	1903	1907
Aabenraa By med Kolstrup	333	333
Barsmark	37	30
Skovby	40	} 20
Stollig		
Løjtkirkeby	85	92
Bodum	83	82
Østerløgum	102	136
Ris	55	48
Brunde	49	58
Hjortkær	84	86
Nørre Hostrup	83	83
Hellevad }	73	40
Klovtoft }	—	36
Øster Terp	30	29
Uge	41	50
Bjolderup	130	119
Støbbæk	73	89
Felsted	140	167
Skovbølgaard	111	101
Varnæs	199	} 142
Borup		
Graasten	125	161
Ringenæs	80	89
Holbøl	67	104
Kværs	87	82
Søgaard	48	65
Klipleve	53	56
Aabenraa Amt	2238	2408

A. Flensborg By og Amt.

	1903	1907
Flensborg By	442	432
Lyksborg	5	2
	447	434
Krusaa	62	} 26
Kollund		} 65
Frydendal	46	56
Bov	15	21
Nyhus	6	8
Harreslev	27	36
Frøslev	48	57
Timmersig	12	} 5
Ellund		} 14
Hanved	15	8
Hyllerup	15	10
Valsbøl	21	} 16
Meden		} 4
	267	326
Den øvrige Del af Flensborg Amt	66	81
Flensborg By og Amt	780	841

Tabel 12.

Rigsdagsvalg i 1903 og 1907 i anden Kres.
 B. Tyske Stemmer.
 Aabenraa Amt.

	1903	1907
Aabenraa By } Kolstrup }	603	655
Barsmark	36	40
Skovby	44	} 23
Stollig	—	
Løjtkirkeby	72	78
Bodum	13	25
Østerløgum	67	73
Ris	49	62
Brunde	72	92
Hjortkær	57	67
Nørre Hostrup	12	21
Hellevad } Klovtoft }	58	} 37
Øster Terp	—	
Øster Terp	45	30
Uge	54	89
Bjolderup	71	109
Stubbæk	21	28
Felsted	42	43
Skovbølgaard	12	15
Varnæs	35	} 17
Borup	—	
Graasten	111	154
Ringenæs	79	103
Holbøl	74	88
Kværs	45	56
Søgaard	15	30
Kliplev	64	101
	1751	2122

B. Flensborg By og Amt.

Flensborg	3396	4871
Lyksborg	134	214
	3530	5085
Krusaa	46	} 35
Kollund	—	} 48
Frydendal	30	35
Bov	29	57
Nyhus	17	38
Harreslev	60	68
Frøslev	19	32
Timmersig }	37	} 23
Ellund }	—	} 29
Hanved	43	82
Hyllerup	61	50
Valsbøl }	46	} 46
Meden }	—	} 33
	388	576

Tabel 13.

Rigsdagsvalg i 1903 og 1907 i anden Kres.

C. Socialistiske Stemmer.

Aabenraa Amt.

	1903	1907
Aabenraa By } Kolstrup }	193	271
Barsmark	1	—
Skovby	6	} 8
Stollig	—	
Løjt kirkeby	28	21
Bodum	14	9
Østerløgum	1	1
Ris	13	10
Brunde	11	9
Hjortkær	15	11
Nørre Hostrup	10	2
Hellevad	9	1
Klovtoft } Ø. Terp }	—	} 4
	—	
Uge	16	12
Bjolderup	11	10
Støbbæk	18	21
Felsted	18	16
Skovbølgaard	6	7
Varnæs } Borup }	18	} 12
	—	
Graasten	49	35
Ringenæs	66	53
Holbøl	30	10
Kværs	15	7
Søgaard	18	7
Kliplev	7	4
	573	552

C. Flensborg Amt.

Flensborg	4263	4386
Lyksborg	71	68
	<u>4334</u>	<u>4454</u>
Krusaa	80	} 62
Kollund	—	} 22
Frydendal	9	7
Bov	32	30
Nyhus	96	150
Harreslev	221	225
Frøslev	24	5
Timmersig }	11	} 3
Ellund }	—	} —
Hanved	20	21
Hyllerup	13	1
Valsbøl }	3	} 4
Meden }	—	} 1
	<u>509</u>	<u>531</u>

Tabel 14.

Rigsdagsvalg i 1903 og 1907 i fjerde Kres.

A. Danske Stemmer:

Tønder Amt.

	1903	1907
Tønder By	28	41
Højer	3	10
Løgumkloster	62	78
	93	129
Saksborg	16	13
Rens	—	14
Bylderup	74	68
Østerhøjsted	45	62
Jesing	43	71
Ellum	41	46
Nørreløgum	41	53
Ravsted	16	53
Tinglev	16	23
Abild	40	48
Tønder Landsogn	29	31
	361	482
Bodsbøl	158	160
Bredebro	156	170
Østerby	167	176
Døstrup	199	190
S. Sejerslev	101	130
Møgeltønder	164	180
Skast	107	61
Kongsmark	59	58
	1111	1125
Den øvrige Del af Tønder Amt	11	47
Tønder Amt	1576	1783

Tabel 15.

Rigsdagsvalg i 1903—1907 i fjerde Kres.

B. Tyske Stemmer.

Tønder Amt.

	1903	1907
Tønder	439	569
Højer	157	155
Løgumkloster	123	155
	719	879
Saksborg }	64	82
Rens }	—	66
Bylderup	67	72
Østerhøjsted	70	73
Jesing	77	90
Ellum	23	32
Nørreløgum	82	105
Ravsted	106	95
Tinglev	139	222
Abild	61	81
Tønder Landsogn	23	34
	712	952
Bodsbøl	17	21
Bredebro	74	70
Østerby	48	44
Døstrup	32	32
S. Sejerslev	29	43
Møgeltønder	37	31
Skast	10	6
Kongsmark	51	49
	298	296

Tabel 16.

Rigsdagsvalg i 1903 og 1907 i fjerde Kres.

C. Socialistiske Stemmer

Tønder Amt.

	1903	1907
Tønder By	78	84
Højer	20	3
Løgumkloster	27	16
	125	103
Saksborg } Rens } Bylderup } Østerhøjsted } Jesing } Ellum } Nørreløgum } Ravsted } Tinglev } Abild } Tønder Landsogn }	2 — — — 13 1 16 — — 1 3	— — — 1 4 — — 7 5 1
	36	18
Bodsbøl Bredebro Østerby Døstrup S. Sejerslev Møgeltønder Skast Kongsmark	— 3 10 — 18 19 — —	— 3 4 — 10 4 — —
	50	21

Ved et Gennemsyn af ovenstaaende Tabeller 8—16 vil det ses, at det danske Stemmetal i det hele er gaaet frem ved de sidste Valg. Ved Bedømmelsen

heraf maa det imidlertid tages med i Betragtning, at Folketallet nu ikke længere forbliver paa samme Standpunkt. Siden 1900 har Tilvæksten været kendelig. (Se de to sidste Folketal i Tab. 2—4). Man vil derfor ikke mere kunne slaa sig til Ro med, at Stemmetallet fra forrige Valg er naaet; skal Stillingen hævdes, maa de danske Stemmer stige i Tal i Forhold til Befolkningens Vækst. Ellers vil det vise sig, at de danske Stemmers Forholdstal falder, medens Forholdstallene for tyske og socialistiske Stemmer stiger, uagtet det danske Stemmetal kan opvise en Fremgang, saaledes som det f. Eks. vil ses ved at sammenholde Tab. 3 med Tab. 6. Fra Valget i 1903, hvor der i anden Kres blev afgivet 2988 danske Stemmer, og til Valget i 1907, hvor de danske Stemmers Tal var 3236, var der saaledes en Fremgang af 248 Stemmer, desuagtet sank de danske Stemmers Forholdstal samtidig fra 31,4 pCt. i 1903 til 26,1 pCt. i 1907.

Man vil maaske med Rette indvende, at det er vel meget forlangt, at de danske Stemmer i en overvejende tysk Valgkres skal kunne holde Skridt med de tyske Stemmer og vokse i samme Forhold, da jo Tilgangen af tyske Befolkningsdele fremmes paa mange Maader, medens der lægges lige saa mange Hindringer i Vejen for Tilgangen af danske Befolkningsdele. Vanskelighederne skal ikke nægtes; men ved den danske Befolknings Handlekraft og Virkelyst maa Stillingen alligevel kunne hævdes. Det er Maalet, som ikke bør tabes af Syne.

Det danske Aarsmøde 1907.

Af Thade Petersen.

Det sjette danske Aarsmøde fandt Sted paa „Folkehjem“ i Aabenraa Søndag den 9. og Mandag den 10. Juli 1907. Til Trods for det uventet store Besøg i Skærbæk i 1906 viste det sig dog, at Højdepunktet ikke dermed var naaet. Antallet af Deltagere i dette Møde var større end Aaret tilforn. Navnlig var Generalforsamlingerne besøgt som ingen Sinde før. I Vælgerforeningens Generalforsamling, der denne Gang afholdtes om Søndagen, deltog t. Eks. over dobbelt saa mange Mænd som i første Mødedags Generalforsamlinger 1906, nemlig over 800. Aftenmødet om Søndagen var maaske besøgt af henved et Par Hundrede flere. Kun ved at rejse et stort Telt var det bleven muligt at skaffe Plads til de mange Mennesker.

Vælgerforeningens Generalforsamling

har ellers altid fundet Sted paa Mødets anden Dag og været sidste Punkt paa Dagsordenen. Denne Gang var det derimod gjort til det første og dermed vigtigste Punkt og henlagt til Søndag Eftermiddag, som bød Mulighed for den største Deltagelse. Grunden til denne Ændring

var, at Vælgerforeningen unægtelig var den, der i Aarets Løb havde samlet størst Interesse om sig.

Da Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad forud for Rigsdagsvalget i Efteraaret 1906 opstillede Landdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle som Kandidat, var der paa enkelte Egne i Nordslesvig en Del, der ytrede Utilfredshed med dette og fandt, at Vælgerforeningens Tilsynsraad ikke i sin Sammensætning var et tilstrækkeligt Udtryk for den danske Befolkning. Disse Røster hævede sig endnu stærkere, da han igen blev opstillet til Valget i Januar 1907 til Trods for sin Afstemning i Rigsdagen den 13. December. Denne Utilfredshed samlede sig i et Krav om en Omorganisation af Vælgerforeningen. Rigelig en Maaned Tid før Aarsmødet fremkom et af 80 Mænd underskrevet Forslag til en saadan Omorganisation. Det krævede bl. a. Valg af Delegerede fra hvert Sogn, der atter skulde vælge Tilsynsraad, Tillidsmænd osv. Noget senere fremsatte Bestyrelsen et mindre indviklet og bedre udformet Forslag, der vilde imødekomme de i det førstnævnte fremsatte Krav under tilbørligt Hensyn til de raadende Forhold navnlig til præjsisk Lovgivning og Forvaltning. Løvrigt vrinlede det op imod Aarsmødet af Forslag vedrørende Vælgerforeningen. Det var da ikke saa underligt, at Drøftelserne af dens Love var det, der tog mest Tid og i størst Maal fangede Interessen, saa meget mere som Lejligheden benyttedes til en grundig Om-dannelse af dem.

Inden man skred til Behandlingen af Lovene, blev dog Beretning, Regnskab osv. gennemgaaet. Af Beretningen fremgik, at der i 1906 var død og udmeldt

171, men til Gengæld indmeldt 569 Medlemmer. Antallet var den 31. December i det hele 3469. Blandt de Afdøde var i Aar to saa betydelige Mænd som Rigsdagsmand, Redaktør Jessen, Flensborg, og Foreningens mangeaarige Kasserer, Redaktør Moldt, Sønderborg. Til Jessens Legat, hvor Foreningens Bestyrelse og Tilsynsraad havde sat sig i Spidsen for Indsamlingen, var der indkommet 12 778,82 Mk. Mere ventedes endnu.

Hovedparten af Foreningens Arbejde havde samlet sig om de to Rigsdagsvalg (den 23. Oktober 1906 og den 25. Januar 1907), af hvilke Forberedelserne til det ene faldt helt, til det andet delvis, inden for Beretningsaaret. Foreningens Indtægter havde været 8 256,84 Mk., hvoraf 3 537,54 Mk. var Kassebeholdning fra 1905, mens der i Medlemsbidrag var indkommen 4 527,40 Mk. Resten var Renter og frivillige Bidrag. Udgifterne havde været 5 553,85 Mk.

Jærnfondet var som Følge af Valgene, Bygningen af de mange Forsamlingshuse og Indsamlingen til Jessens Legat kun vokset med 1000 Mk. og var nu paa godt 33,000 Mk.

Under Behandlingen af de ny Love kom en livlig Drøftelse i Gang, der navnlig drejede sig om Antallet af Tilsynsraadsmedlemmer og Maaden, hvorpaa de skulde vælges. Udfaldet deraf blev, at det vedtoges, at der skulde vælges 25 Medlemmer af Tilsynsraadet og lige saa mange Stedfortrædere. I dette Øjemed skulde Nord-slesvig inddeles i 25 Distrikter, hvoraf 5 skulde være i Haderslev Østeramt, 5 i Vesteramtet, 6 i Sønderborg, 4 i Aabenraa, 3 i Tønder og 2 i Flensborg Amt. Hvert Distrikt skulde vælge sit Medlem og sin Stedfortræder.

Da Foreningens nittenaarige Formand, Rentier J. P. Reimers i Sønderborg, paa Grund af sin høje Alder og tiltagende Svaghed ønskede at trække sig tilbage, valgtes i hans Sted Gaardejer J. N. H. Skrum sager af Københoved med 332 Stemmer, mens 220 Stemmer faldt paa Gaardejer P. Grau, Pøl.

Lovene kom i deres ny Skikkelse til at lyde som følger :

§ 1. Foreningens Formaal er at vække, vedligeholde og styrke Interessen for vore politiske Forhold og særlig at formaa Vælgerne til de forskellige lovgivende Forsamlinger til at deltage i Valgene.

§ 2. Foreningen har sit Sæde, hvor Sekretæren bor.

§ 3. Enhver myndig Mand, der bor indenfor Kredsen Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg kan blive Medlem, naar han anbefales dertil af en af Foreningens Tillidsmænd.

§ 4. Indmeldelser af Medlemmer sker ved Tillidsmændene eller direkte til Bestyrelsen. Optagelser sker ved Bestyrelsen, som er berettiget til at antage eller forkaste de Anmeldte.

Udtrædelser af Foreningen kan kun finde Sted en Gang aarlig, nemlig i November Maaned, ved Anmeldelse til Tillidsmændene eller direkte til Sekretæren.

Udtrædelsen finder Sted den Dag, da Sekretæren modtager Udmeldelsen.

Et Medlem kan udelukkes af Foreningen, naar Generalforsamlingen beslutter det med to Tredjedes Flertal.

§ 5. Til Fremme af Foreningens Formaal opkræves et Medlemsbidrag af mindst 1 Mark aarlig.

§ 6. Foreningen ledes af en af Generalforsamlingen valgt Bestyrelse paa 2 Medlemmer, hvoraf den ene er Formand, den anden Sekretær og Kasserer. Sekretæren modtager et af Tilsynsraadet fastsat Vederlag for sit Arbejde. Valget gælder for 4 Aar; Formanden og Sekretæren afgaar skiftevis, første Gang Sekretæren efter to Aars Forløb.

Afgaar et Bestyrelsesmedlem inden Udgangen af en Valgperiode, foretager Tilsynsraadet et Udfyldningsvalg til næste Generalforsamling.

Bestyrelsen kan med Tilsynsraadets Samtykke antage en lønnet Hjælpesekretær, hvis Virksomhed nærmere bestemmes ved en af Tilsynsraadet godkendt Arbejdsplan.

§ 7. Bestyrelsen repræsenterer Foreningen udadtil. Formanden sammenkalder og leder Bestyrelsesmøderne, Bestyrelsens og Tilsynsraadets Fællesmøder og udøver iøvrigt den Myndighed, der er bestemt i Foreningens Love.

Sekretæren og Kassereren fører Foreningens Korrespondance, Medlemslisterne, Bestyrelsens og Fællesmødernes Forhandlingsprotokoller, han indkasserer med Tillidsmændenes Hjælp Aarsbidraget og fører Foreningens Regnskab. Naar Formanden er forhindret, er Sekretæren hans Stedfortræder.

Hjælpesekretæren er Sekretæren umiddelbart underordnet og forpligtet til at følge hans Anvisninger.

§ 8. Bestyrelsens Forretningsførelse kontrolleres af et Tilsynsraad, som bestaar af

- 1) de Rigsdagsmænd og Landdagsmænd, der er Medlemmer af Foreningen;

- 2) 25 valgte Medlemmer, hvoraf 5 skal være bosatte i Haderslev Østeramt, 5 i Haderslev Vesteramt, 6 i Sønderborg Amt, 4 i Aabenraa Amt, 3 i Tønder Amt og 2 i Flensborg Amt.

For disse 25 Medlemmer vælges der endvidere efter samme Fordeling 25 Stedfortrædere, en for hvert Medlem. Naar et Medlem er forhindret, indkaldes hans Stedfortræder. Til de Møder, hvor der tages Bestemmelse om Opstillingen af Valgkandidater, indkaldes samtlige Stedfortrædere, som i denne Sag har lige Stemmeret med Raadets faste Medlemmer.

Tilsynsraadet vælger sin egen Formand.

§ 9. Valget af Tilsynsraadets Medlemmer foretages distriktsvis paa den Maade, at de i § 8 nævnte Amter deles i lige saa mange Distrikter, som der skal vælges Medlemmer. Disse Distrikter afrundes sognevis saa godt som muligt, og hvert vælger et Medlem og en Stedfortræder. Valget maa, efter Opfordring fra Bestyrelsen, foretages senest 3 Uger før Aarsmødets Afholdelse. Ethvert Distrikts Omraade fastsættes af Bestyrelsen og Tilsynsraadet.

§ 10. De i § 9 omtalte Valg foretages paa Møder, som sammenkaldes, anmeldes og aabnes af det nærmestboende Tilsynsraadsmedlem, i Forfaldstilfælde af Stedfortræderen. De valgte Medlemmer behøver ikke at bo i Distriktet.

Tilsynsraadets Medlemmer vælges for 4 Aar. Hvert Aar afgaar en Fjerdedel af Medlemmerne, henholdsvis deres Stedfortrædere. Genvalg er tilladt. Loddet, draget af Formanden paa et Tilsynsraadmøde, bestemmer distriktsvis, hvem der skal fratræde de første Aar.

§ 11. For at den danske Presse i Nordslesvig altid kan være vel underrettet, indbydes en Repræsentant for hvert af de Blade, hvis ledende Redaktører er Medlemmer af Vælgerforeningen, til Tilsynsraadets Møder og Bestyrelsens og Tilsynsraadets Fællesmøder. Pressens Repræsentanter paa disse Møder kan deltage i Forhandlingerne, men har ingen Stemmeret.

§ 12. Bestyrelsen støttes af Tillidsmænd, saa vidt muligt af flere Tillidsmænd i hver By og af mindst en Tillidsmand i hver Landkommune.

Naar en Tillidsmand fratræder, maa Sekretæren drage Omsorg for, at Medlemmerne i det paagældende Distrikt vælger en ny Tillidsmand i hans Sted.

Naar Flertallet af Medlemmerne i et Distrikt ved skriftlig Henvendelse til Vælgerforeningens Sekretær begærer en Tillidsmand afløst, skal der afholdes nyt Valg.

Tillidsmændene opkræver Medlemsbidraget, indsender aarlig Medlemslister og støtter i alle Henseender Bestyrelsen i dens Virksomhed indenfor deres Distrikt.

§ 13. Generalforsamlingen afholdes hver Sommer paa Aarsmødet. Den er Foreningens øverste Myndighed. Paa Generalforsamlingen er hvert Medlem stemmeberettiget. Generalforsamlingen vedtager og ændrer Foreningens Love, foretager Valget af Bestyrelsen, modtager og drøfter Aarsberetningen, vælger Jærnfondets Bestyrelse og fører Tilsyn med dets Anvendelse, prøver og godkender Aarsregnskabet.

§ 14. Naar mindst 25 Tillidsmænd eller 200 Medlemmer forlanger det ved skriftlig Henvendelse til For-

manden, skal der sammenkaldes en overordentlig Generalforsamling.

§ 15. Regnskabsaaret gaar fra 1. Januar til 31. December. Aarsregnskabet udarbejdes af Kassereren og revideres af 2 Medlemmer af Tilsynsraadet. Det reviderede Regnskab fremlægges til Godkendelse paa Generalforsamlingen.

§ 16. Alle i disse Love omtalte Valg foretages skriftlig og med simpelt Flertal.

§ 17. Forhold, som ikke er omtalte i disse Love, ordnes af Tilsynsraadet.

Disse Love traadte straks i Kraft. I Avgust og September fandt der ved de i dem foreskrevne Valg en fuldstændig Fornyelse af Tilsynsraadet Sted. Derefter bestaar det af følgende Mænd (de i Klammer vedføjede er Stedfortræderne):

For *Haderslev Amt*: Direktør *Christensen* af Haderslev (Købmand P. Iversen af Haderslev), Gaardejer *M. Simonsen* af Flovt (Gaardejer O. Volf af Skærbæk ved Hoptrup), Rentier *P. Skau* af Bukshave (Gaardejer M. Jensen af Ørby), Gaardejer *C. Finneemann* af Taarving (Gaardejer N. Bonde af Skovhus), Gaardejer *P. Fuglsang* af Maugstrup (Gaardejer A. Enemark af Høgelund), Gaardejer *P. Tønder* af Birkelev (Dr. med. Thomsen af Skærbæk), Dr. med. *Petersen* af Gram (Gaardejer Jes Mærsk af Øster Aabølling), Gaardejer *N. Smidt* af Søbækled (Gaardejer Simon Thøstesens af Fæsted), Gaardejer *L. Ankersen* af Gabøl (Gaardejer O. Fink af Brændstrup), Gaardejer *P. Laurrup* af Vellerup (Gaardejer A. Skov af Bevtoft).

For *Tønder Amt*: Tidligere Lærer i Daler, *P. Jesen* (Gaardejer Carl Thomsen af Østerende Ballum), Rentier *Fr. Høyberg* af Visby (Bankdirektør Rossen af Tønder), Gaardejer *P. Grau* af Pøl ved Nordborg (Gaardejer M. Mathiesen af Bylderup).

For *Aabenraa Amt*: Kaptejn *Fischer* af Aabenraa (Malermester H. Møller af Aabenraa), Rentier *N. Callesen* af Lerskov (Væver Kauffmann af Traasbøl), Gaardejer *A. Chr. Nielsen* af Hønkys (Gaardejer P. Clausen af Smedager), Bogtrykker *Hans Petersen* af Graasten (Sparekassebestyrer Schmidt af Graasten).

For *Sønderborg Amt*: Gaardejer *P. Kaad* af Vollestrup (Redaktør Svensson af Sønderborg), Gaardejer *N. Nissen* af Viby (Gaardejer Chr. Lassen af Østerby paa Kajnæs), Gaardejer *P. Hansen* af Skærtøft i Helved (Dr. med. Sarauw af Augustenborg), Rentier *Fr. Hansen* af Løjtertoft i Nordborg (Gaardejer J. Jensen af Gøllinggaard), Forpagter *Chr. Iversen* af Avnbøl Mark (Fisker H. Chr. Petersen af Blans), Gaardejer *Hansen* af Nejs (Mejeribestyrer J. Zachariassen af Dybbøl).

For *Flensborg Amt*: Grosserer *L. Poulsen* af Flensborg (Redaktør E. Christiansen af Flensborg), Gaardejer *H. Tychsen* af Frøslev (Kromand A. Andresen af Gammel Skovkro).

Da Vælgerforeningens Generalforsamling havde lagt Beslag paa hele Eftermiddagen, maatte der gives Afkald paa det offentlige Møde, der ellers har udgjort en Del af den første Dags Program. Ved den tvangfri Sammenkomst om Aftenen, der var besøgt af et Tusinde Mennesker, blev der som sædvanlig holdt en Række Smaataler, henved en Snes Stykker ialt.

Sprogforeningens Generalforsamling.

Paa Mødets anden Dag afholdtes først Sprogforeningens Generalforsamling. Den har i sidste Aar udsendt 3 396 Bind til Indlemmelse i sine 130 Bogsamlinger og 11 401 til Uddeling. Dens Medlemsantal var til Nytaar vokset med 96 og siden da med 151 og udgjorde nu 3 151. I Tilknnytning til Aarsberetningen førtes en livlig Forhandling om, hvorledes Bogvalget og Bogfordelingen kunde ordnes paa den mest tilfredsstillende Maade. Det oplystes under denne, at Bestyrelsen allerede havde indsamlet et stort Materiale, der kunde komme til Gavn ved fremtidige Forbedringer.

Regnskabet balancerede med 12 086,13 Mark. Indtægten havde været 11 150,70 Mark eller rigelig 2000 Mark større end i 1905.

Ved Valget af Medlemmer af Tilsynsraadet genvalgtes *Nis Callesen*, *Lerskov*, *H. Ries*, *Aabenraa* og *J. Alexandersen*, *Sottrup*, mens Redaktør *P. Skovrøy* i Tønder valgtes i Stedet for *H. Knudsen*, *Trøjborg*, der efter Tur fratraadte, og som imidlertid var flyttet bort fra Nordslesvig. I Stedet for afdøde Rigsdagsmand *Jessen* valgtes Redaktør *P. Simonsen*, *Flensborg*.

Skoleforeningens Generalforsamling.

Skoleforeningens Medlemsantal var til Nytaar vokset med 293, siden da med 475 og var dermed naaet op til 4 703. Det højeste Antal, den nogen Sinde har haft, var 4 781 lige før Køllerforfølgelserne, som havde berøvet den over 1000 Medlemmer, saa at den i 1904 kun havde 3 750. Siden da var den vokset jævnt. Dens Regnskab balancerede med 19 930,41 Mk., og den havde

i 1906 hjulpet 253 unge Mennesker til Besøg paa kongerigske Skoler.

Til Formand og Regnskabsfører genvalgtes *A. Th. Hansen*, Randerup og *H. Thomsen*, (Roost) i Haderslev. Til Medlemmer af Tilsynsraadet genvalgtes *Fr. Vognsen*, Skønholt, *Falle Lildholdt*, Løjt og *Chr. Michaelsen*, Kastvraa.

Slutning.

Det vedtoges at afholde det næste Aarsmøde i Rødning den 14. og 15. Juni 1908.

Dermed var Dagsordenen udtømt. Imidlertid blev Tiden ved den afsluttende Middag endnu benyttet til politiske Udtalelser navnlig om Optanttraktaten og det ny Regimente i Nordslesvig. P. Grau, Pøl, fandt, at ingen af Delene egentlig var stort værd. Ligeoverfor det udtalte Rigsdagsmand Hanssen-Nørremølle, at han aldrig havde ventet mere af Traktaten, end den lovede. Dansk Frisind og dansk Humanitet holdt naturligvis ikke med den deres Indtog i Nordslesvig, men den var af stor Betydning for alle de Hjemløse. Dog skulde den ikke paavirke vor Holdning. Vi skulde nu som før styre en støt og sikker Kurs, holde os paa de bestaaende Loves Grund og føre vor nationale Kamp med ærlige blanke Vaaben, men ogsaa med alle de Midler, Lovene stiller til vor Raadighed.

De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse.

Af J. B. Høyer.

Idet jeg henviser til en tidligere Afhandling i „Sønderjydske Aarbøger“ (1ste Halvbind 1905): „En Rejse gennem Overgangsegnene“ og til P. Lauridsens Afhandling: „Sprogkamp og Sprogforhold“ i „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“, skal jeg ikke inlade mig paa Aarsagerne til Angels og Mellemslesvigs sproglige Fortyskning. Hovedsagen er som bekendt det tyske Kirke- og Skolesprog, der, skønt Befolkningen i disse Egne til for godt et Aarhundrede siden talte Dansk til den gamle Folkegrænse Slien og Dannevirke, dog med Reformationen efterhaanden gennemførtes til Linjen Flensborg—Tønder med Sognene Bov, Medelby og Ladelund som de nordligste. Jeg vil straks gaa over til at meddele Erfaringerne af en Rejse, jeg har foretaget i Sproggrænseegnene paa Mellemslesvigs Højderyg i Sommeren 1907. Ved mine Undersøgelser har jeg for enkelte Byers Vedkommende søgt at fastsætte Procenttallet af Dansk talende Indbyggere. Disse Beregninger skal dog ikke gøre Fordring paa

fuldstændig Nøjagtighed men kun tjene til at give et Fingerpeg i den sproglige Udvikling, ligesom mit Arbejde i det hele ikke er af overvejende statistisk Art. Jeg maatte i saa Tilfælde have haft langt flere Oplysninger, end det under et kortere Ophold har været muligt at tilvejebringe. Selv den mest nøjagtige statistiske Beregning har i det hele sine store Vanskeligheder, da i de blandede Egne de samme Personer snart benytter sig af Dansk, snart af Plattysk, tilsyneladende med samme Færdighed i begge Sprog. Nærmest kommer man Sagen, naar man undersøger Sproget i den enkelte Familie og lægger denne til Grundlag for sin Beregning. Men det derved fremkomne Procenttal er ikke det gunstigste for det danske Sprog. Naar man nemlig tager de blandede Familier: saadanne, hvor Forældrene taler Dansk indbyrdes, men Tysk til Børnene, maa man paa dette Grundlag regne disse sidste for Tysk talende. Herved bliver Tallet af Tysk talende selvfølgelig forholdsvis højt i en By, hvor Dansk ellers er det almindelige Omgangssprog. Desuden er det Tysk, der tales til Børnene, ofte af tvivlsom Beskaffenhed, og ved at høre Forældrenes og andre Byfolks Samtale bliver Børnene ofte allerede i Skoletiden lige saa færdige i Dansk som i Plattysken. Procenttallet, der fremkommer paa dette Grundlag, bliver derfor af mere formel Art, man kunde næsten sige tendensiøst i tysk Retning, det angiver mere en kunstig Bestræbelse end et virkeligt Forhold, men det har sin Betydning, da det viser, i hvilken Retning den sproglige Bevægelse stræber, og som sagt: man har Familiens Enhed at holde sig til. Byens offentlige Omgangssprog vilde give et

paalideligere Udtryk for Brugen af det danske Sprog, men et Procenttal paa dette Grundlag kan man kun fastsætte tilnærmelsesvis. Procenttallene paa H. V. Clausens Sprogkort maa nærmest betragtes som et Udtryk for Omgangssproget, medens Adler i sit omtrent samtidige Værk („Die Volkssprache in d. Herzogtum Schleswig seit 1864“, 1891) har lagt Familien til Grund¹⁾. Forøvrigt har det som omtalt ved mit nærværende Arbejde ikke været Hovedopgaven at behandle Sprogets statistiske, men mere dets historiske Side, f. Eks. at paavise naar og under hvilke Forhold Plattysken har faaet Indpas i en By og dernæst gennem Rejseskildring og Meddelelse af mundtlige Overleveringer at give en lille Farvetegning af Befolkningens nationale Stilling i de omtalte Egne.

Betragter man Sproggrænseegnene mellem Flensborg og Læk, er man straks paa det rene med, at man her staar overfor en sproglig Forskydningsproces, der endnu næppe har fundet sin Afslutning. Ligesom for godt et Aarhundrede siden Plattysken i det sydlige Angel først fremtraadte i den Skikkelse, at ellers dansk-talende Forældre begyndte at tale Plattysk til Børnene for at overbygge Kløften mellem Befolkningens danske Sprog og det højtyske Sprog i Skolen, saaledes frem-

---

¹⁾ Med Hensyn til Procenttallene paa H. V. Clausens Sprogkort (Manuel historique de la question du Slesvig), maa det fremhæves, at medens disse for Nordslesvigs Vedkommende er byggede paa selvstændige Oplysninger, har denne Fremgangsmaade ikke kunnet følges for disse Egenes Vedkommende. Tallene her fremtræder derfor nærmest som en Kritik af det af Adler indsamlede Materiale (Manuel S. 341, jf. Sønderj. Aarb. 1892 S. 193).

træder Plattysken i samme Skikkelse den Dag i Dag i de Egne, hvorhen det sidst har rakt sine Fangearme. Kommer man hertil fra nordligere Egne, er det straks paafaldende, at forholdsvis faa Voksne indbyrdes benytter sig af Plattysken, medens det oftere tales til Børnene og af disse indbyrdes. Først længere mod Syd bliver det ved Siden af Dansken Omgangssproget ogsaa mellem de voksne. Denne Plattyskens nordligste Grænse tager sig saaledes lidet imponerende ud, og dog er den saa farlig for det oprindelige danske Almuesmaal, thi i en Bý, hvor det er blevet almindeligt at tale Plattysk til Børnene, der vil, om man ikke modsætter sig det (og det gør man vanskeligt, naar det er kommen dertil), Plattysken i Løbet af en Menneskealder (maaske kan det tage noget længere Tid) blive det almindelige Omgangssprog. Bestemmer man da Sproggrænsen som en Linje gennem de Egne, hvor det nævnte Forhold sidst har taget sin Begyndelse, gaar den i Øjeblikket fra Flensborg gennem Sognene: Hanved¹⁾, Medelby, Læk og Klægsbøl ud til Marsken, eller nøjagtigere gennem Byerne: Ellund (nordlig i Hanved Sogn), Medelby (Kirkebyen i M. Sogn), Holt (vestlig i M. Sogn) Agtrup (nordøstlig i Læk Sogn) og Sognet og Kirkebyen Klægsbøl. Det bliver omtrentlig en Linje Vest—Øst. Hvad der i disse Egne har stillet sig gunstigt for Plattyskens Indpas, er dels Syd fra indvandrede, dels at det fremmede Sprog har mødt for lidt samlet Modstand, i det man fra gammel Tid gennem de tyske Embedsmænd

---

¹⁾ Bov Sogn har jeg ikke haft Lejlighed til at opholde mig i.

har lært at ringeagte sit gode danske Modersmaal og betegne det med Navnet „Kartoffeldansk“ og endelig den hyppige Lejlighed til at høre Plattysken, f. Eks. i Flensborg og Læk og paa Jærnbanestrækningen mellem disse Byer.

Vi vil nu betragte de nævnte Sogne hvert for sig og, saa vidt mine Erfaringer fra Sommeren 1907 muliggør det, undersøge de sproglige Forhold i Enkelthederne. Vi begynder med Hanved Sogn. Dette Sogn, der ligger paa Højderyggen lige Vest for Flensborg, har en Længde fra Nord til Syd paa et Par Mil og strækker sig gennem næsten alle Sproggrænsens Overgange. Bekendt er Hanved Sogn for det Klageskrift, Bønderne dér i sin Tid (1661) indsendte til Frederik den 3die, da Superintendenten Stefan Klotz, der med Vold og Magt vilde indføre det højtyske Kirkesprog, havde givet de Dansk talende Hanvedboere en Præst, der ikke kunde et eneste Ord Dansk. De havde i den store Svenskekrig mistet deres timelige Gods, men følte det som en større Sorg, om de nu ogsaa skulde miste den Trøst, der bragtes dem gennem Guds Ord paa Modersmaalet. Nordligst i Sognet ligger Byen Frøslev. Frøslev er ikke blot en By, der bevidst og trofast fastholder sit danske Modersmaal, men ogsaa en overvejende Dansk sindet By. Tæt samlet, skjult bag hyggelige Træer, ligger den der som et lille Fort eller Fæstning, der Gang for Gang har afvist de tyske Angreb og Stormløb. Jeg talte med en Mand der i Byen om Aarsagen til Befolkningens danske Sindelag. Han mente, det havde været af stor Betydning, at man i den danske Tid havde haft en Lærer, der forstod at fortælle

Fædrelandets Historie, saa Børnene blev varme derfor, og særlig havde han forstaaet at fortælle om de danske Krigshelte Tiderne igennem. Aldrig havde det kunnet falde nogen ind der i Byen at tale Plattysk, medens man i Ellund, Nabobyen mod Syd, altid havde haft lettere derved. At man fastholder det danske Sprog, erfarede jeg personligt. En Eftermiddag kom jeg til Byens Kro, der tidligere ejedes af Carsten Thomsen, der skrev sine friske Sange i Egnens danske Landskabsmaal, men nu ejes af en Søn af den nu afdøde Digter. I Krostuen var netop samlet en Del Mænd fra Byen. De kom for at betale „Smørpenge“ (en Afgift til Præsten i Hanved), men der hørtes ikke et tysk Ord. Det hele var saa dansk og hjemligt, som om det var en Sogneraadforsamling i en eller anden dansk Landsby. Først da Præsten traadte frem fra et Sideværelse, blev der vekslet nogle tyske Ord mellem ham og et Par af Bønderne. Præsten begyndte paa Højtysk, men da der svaredes paa Plattysk, slog han ogsaa selv over i dette Sprog.

Søger man noje Besked om de sproglige Forhold i Frøslev, stiller disse i Øjeblikket sig saaledes: der findes 38 rent Dansk talende Familier, 9 Familier med blandet Sprog og 15 rent Tysk talende Familier. Det forholdsvis store Antal rent Tysk talende Familier skyldes Indvandring, hvad den nærliggende Padborg Station for en Del har medført. Ogsaa med Hensyn til de blandede Familier kan det paavises, at disse er tilflyttede eller Efterkommere af tilflyttede. Man tør derfor paastaa, at Frøslev ligger Nord for Sproggrænsen, da den indfødte Befolkning fuldtud fastholder sit

Modersmaal. Procenttallet af Dansk talende er ca. 68, naar man gaar ud fra Sproget i de enkelte Familier, idet jeg tillige her som ved følgende Udregninger har faaet Tallet opgivet paa Medlemmerne baade i de Dansk talende, blandede og Tysk talende Familier. Paa Adlers Sprogkort sættes Procenttallet af Tysk talende fra 10—25, paa H. V. Clausens Kort Procenttallet af Dansk talende (altsaa med Omgangssproget som Udgangspunkt) til 92. Forholdet har saaledes ikke forandret sig af Betydning i de sidste 18 Aar. At Skolebørnene i Frøslev paa Legepladsen væsentlig taler Dansk, blev mig meddelt fra paalidelig Side. Et Led i Befolkningens nationale Selvhævdelse er bl. a. dette, at der nu og da om Vinteren bliver fremvist danske Skuespil af hjemlige Dilettanter.

Spadserer man fra Frøslev over de aabne Marker i sydvestlig Retning, kommer man efter en Times Forløb til Byen Ellund. Her stiller de sproglige Forhold sig saaledes: der findes 15 rent Dansk talende Familier, 9 med blandet Sprog og 11 rent Tysk talende Familier. Medens i Frøslev de rent Dansk talende Familier udgjorde over Halvdelen af det samlede Tal, udgør det her altsaa kun en Trediedel. Procenttallet af Dansk talende med Familiesproget som Grundlag udgør mellem 50 og 60 % (Adler: Tysk talende 26—50 %, Clausen: Dansk talende 75 %). Som anført i Indledningen hører Ellund med til de Byer, gennem hvilke Sproggrænselinjen gaar o: man kan i sproglig Henscende ikke længere sætte noget Skæl mellem tilflyttede og indfødte, da enkelte af disse sidste i de seneste Aar (omtrent de sidste 10 Aar) har begyndt

at tale Plattysk til Børnene. Dette hænger sammen med, at der i Ellund næppe findes det stærke nationale Sammenhold som i Frøslev, og at man her gennemgaaende næppe har haft en saa klar Forstaaelse for Bevarelsen af det danske Modersmaal. Et Eksempel paa, hvor holdningsløs Nationalitetsfølelsen er, naar den ikke bygger paa Bevidstheden om Modersmaalets Betydning, men kun yttre sig som en instinktmæssig Følelse af, at man er dansk, fordi Faderen har været det, skal jeg anføre her. En Aften sad jeg i en Landsbykro i Sproggrænseegnene. Ved et Bord i Nærheden sad et lille Selskab, der snart talte Dansk og snart Plattysk. Senere hen kom Byens Lærer, en ganske ung Fyr, til Stede. Fra nu af førtes Samtalen hovedsagentlig paa Plattysk, da Læreren kun benyttede sig af dette Sprog. Pludselig begyndte en ældre Mand af Selskabet, der havde stukket adskillige Genstande under Vesten, at tale om, at han vilde udbringe en Skaal „for gamle Danmark“, de andre kunde saa gøre, hvad de vilde, „æ sejer nu Skaal for gamle Danmark!“ sagde han og saa med et imponerende Blik paa Læreren. Denne begyndte at blive nervøs, rykkede sig lidt i Sædet og protesterede: „Nein, ich sage prost fürs deutsche Vaterland!“ (nej, jeg siger Skaal for det tyske Fædreland!). Byens Kommuneforstander, der var indvændret længere Syd fra og som deltog i Selskabet, lagde sig imidlertid imellem og udbrød i en godmodig, medlidende Tone: „Ja, ja, wir wollen nicht den Kopf mit Politik zerbrechen“ (ja, ja, vi vil ikke bryde Hovedet med Politik), og da ogsaa Kromanden og Krokonen kom med nogle spøgefulde Bemærknin-

ger, var den gemytlige Tone snart genoprettet, og man fortsatte Selskabeligheden uden at tale mere om „gamle Danmark“.

Forlader man Ellund og kaster Blikket paa Kirkebyen Hanved (ca $\frac{3}{4}$ Mil sydligere), mærker man her en karakteristisk Gradsforskel i sproglig Henseende. Medens i Ellund først i den sidste halve Snes Aar en Del af den indfødte Befolkning har begyndt at tale Plattysk til Børnene, er dette Forhold indtraadt i Hanved lige efter 1864, ja for enkelte Familiers Vedkommende før denne Tid. I 1852 var der i Hanved 6 Familier med tysk Hussprog (P. Lauridsen: „Sprogkamp og Sprogforhold“). Fortyskningsprocessen har altsaa her en Menneskealders Forspring for den nordlige Del af Sognet. Grunden hertil maa ikke alene søges i Sindelaget, thi dansk Sindelag har ogsaa været til Stede i Hanved, og endnu findes her Dansk sindede Folk, men deri, at man ikke har været aarvaagen nok overfor Faren ved at bruge det fremmede Sprog. I Hanved er Plattysken ved at blive det almindelige Omgangssprog, den Slægt er ved at vokse op, der ikke bortkaster Plattysken som en Støttestav, der kunde være god nok i Skoletiden, men Sproget fastholdes af den yngre voksne Slægt. Indflydelsen fra de Tysk talende Naboejne mod Øst gør sig ogsaa gældende, Hanved ligger nemlig lidt sydligere end Flensborg By, paa Linje med det nordlige Angel. Der findes vel i Hanved Kirkeby Familier, hvor Omgangssproget er udelukkende Dansk, men det er saadanne Familier eller Husholdninger, hvor der enten ingen Børn findes, eller hvor disse allerede er voksne. Til den skole-

søgende Ungdom tales (maaske paa en enkelt Undtagelse nær) kun Plattysk. I Kirkebyen (Langbjerg ikke medtaget) findes ca. 15 Husstande med dansk Omgangssprog, ca. 22 med blandet og ca. 57 med tysk Omgangssprog. Procenttallet af Dansk talende med Familiesproget som Grundlag er ca. 20 (paa Adlers Kort mellem 25 og 50 %). Gaar man ud fra Byens officielle Omgangssprog, kan man vel sætte Procenttallet til henimod 50 og regne med, at $\frac{3}{4}$ af Indbyggerne er i Stand til at tale det danske Sprog. Mærkeligt nok er Byen Hyllerup, der ligger $\frac{1}{2}$ Mil sydligere, lidt mere Dansk talende, idet man her kan sætte Procenttallet til ca. 26. Her findes 9 Husstande med dansk Omgangssprog, 5 med blandet og 16 med tysk. Men heller ikke her tales der længere (med Undtagelse af en enkelt Familie, der er indvandret fra Nordslesvig) Dansk til den skolesøgende Ungdom. Heller ikke her har man været tilstrækkelig agtpaa-givende overfor Sprogets Betydning. Et karakteristisk Træk blev fortalt mig af en Mand i Hyllerup. Ved Afstemningen i 1867 var en Del Bønder samlede i Hanved Kro. Præsten var til Stede i et Værelse ved Siden af, og da han vilde hjem, turde han ikke gaa gennem Krostuen, hvor de Dansk sindede Bønder sad, som var vrede paa den tyske Præst, men han kravlede ud gennem et Vindue. Nu og da hører man i disse Egne ikke blot Tale om Mænd, der nu er Tysk sindede, medens Fædrene var Dansk sindede, men ogsaa om Mænd, der tidligere har været Dansk sindede, men nu er gaaede over til Tyskheden. Saaledes blev det fortalt om en Kommuneformstander, at han tidligere

havde været Dansk sindet, men nu var Tysk sindet og ved Rigsdagsvalgene var de danske paa Nakken. Om en anden Mand blev fortalt, at han vel var Søn af en Dansk sindet Fader, men af Frygt stemte han paa den tyske Kandidat og havde tyske Kejserbilleder i sin Stue. Et Bevis for, hvor svag Nationalitetsfølelsen kan være, er ogsaa det, at Hussproget var tysk i en Familie, hvor Manden var fra selve Kongeriget Danmark, medens Konen var fra Hanved.

Kun en Kilometer Syd for Hyllerup ligger Sognets sydligste By Haurup. Denne har altid i Modsætning til den øvrige Del af Sognet været temmelig Tysk sindet. Dette har ogsaa gjort sig gældende i sproglig Henseende, thi her findes nu saa faa Indbyggere med dansk Hussprog, at man kun kan sætte Tallet til ca. 5 %, men paa den anden Side kan man dog regne med, at over Halvdelen kan tale Dansk. Det nationale Modsætningsforhold mellem de 2 Nabobyer Haurup og Hyllerup fik i ældre Tider sit Udtryk deri, at man i Haurup talte om det „danske Hyllerup“. Byens tyske Tilbøjeligheder giver sig ogsaa til kende derved, at der findes en Flagstang næsten ved hvert eneste Hus, medens man i Hyllerup kun enkeltvis vil finde en saadan.

Til Hanved Sogn hører endnu Byerne Harrislev, Gottrupel, Unaften, Timmersig og Veding, men med Hensyn til disse Byer har jeg ikke haft Lejlighed til at anstille nøjagtige sproglige Undersøgelser. Med Hensyn til Harrislev, der ligger Nordvest for Flensborg, maa dette (jeg tænker her ikke blot paa den gamle Bondeby, men paa hele Kommunen) med sin

store Arbejderbefolkning regnes som en Forstad til sidstnævnte Købstad, og de sproglige Forhold er her temmelig flydende. Gottrupel staar i sproglig Henseende paa et lignende Standpunkt som Ellund. Med Hensyn til Timmersig og Unaften, der ligger Vest for Hanved, skal Tilflytning have bragt nogen Forskydning i tysk Retning, og for Vedings Vedkommende (Øst for Hyllerup) kan Procenttallet af Dansk talende sættes til ca. 13. Nærheden af det langt overvejende Tysk talende Oversø Sogn har her gjort sig gældende.

Efter at vi nu har undersøgt de sproglige Tilstande i Hanved Sogn, vil vi fæste Opmærksomheden paa Medelby, det nordvestlige Nabosogn til Hanved. Medelby Sogn er i sproglig Henseende af særlig Interesse, da det er det nordligste paa Højderyggen, hvor man delvis i de sidste Aar har begyndt at tale Plattysk til Børnene. Da dette Forhold ikke ligger længere tilbage i Tiden, er man saa nogenlunde i Stand til at forfølge det i Enkelthederne. Som overalt paa Højderyggen, hvor Byerne ligger noget spredt, og hvor Plattysken kun langsomt har bredt sig fra den ene By til den anden, der hver for sig udgør som en lille Fæstning, hvor nedarvet Skik og Sædvane kun langsomt overvindes, saaledes sporer man ogsaa tydeligt i Medelby Sogn Betydningen af den stedlige Beliggenhed, det er nemlig kun i den sydlige Del af Sognet i Byerne Østerby, Medelby og Holt, at Plattysken har faaet noget Indpas, medens de nordlige Byer Jarde-lund, Bøgslund og Veesby for den indfødte Befolknings Vedkommende er næsten udelukkende Dansk talende. Vi vil først undersøge Forholdene i Østerby, den syd-

ligste af Sognets Byer, 3—4 Kilometer Nordvest for Valsbøl. Der findes i Østerby efter de mig givne Oplysninger ca. 41 Husstande, 18 med dansk, 14 med blandet og 10 med tysk Husprog. I ca. 7 Familier tales Dansk til den skolesøgende Ungdom, i henimod en Snes Familier Plattysk. Procenttallet af Dansk talende er med Familiesproget som Grundlag ca. 50, medens man kan regne med, at saa godt som alle (ogsaa de skolesøgende Børn) med Færdighed taler det danske Sprog. Adler har i sit omtalte Værk for Østerbys Vedkommende følgende Resultater: 31 Familier med dansk, 12 med tysk og 6 med blandet Sprog. Som man ser, er Adlers Opgivelse af Husstandene et lidt højere Tal end mit. Enkelte Familier kan naturligvis være fraflyttede siden den Tid, men som i Indledningen berørt indrømmer jeg gerne, at mine Meddelelser, der hviler paa privat Grundlag, kan være mindre fuldkomne. En Sammenligning af Adlers og mine Tal turde dog vise, at Tallet af blandede Familier er tiltaget i de sidste 18 Aar, noget, der desværre viser, at den sproglige Bevægelse gaar i tysk Retning. Paa Adlers Kort er Procenttallet af Tysk talende for Østerbys Vedkommende sat fra 25—50 %, paa Clausens Procenttallet af Dansk talende til 75. Tallet paa de Husstande, hvor ogsaa de voksne taler Tysk indbyrdes, er 8. Med Hensyn til de sidst nævnte er disse alle indvandrede. Dette gælder f. Eks. en Enkekone fra Hjoldelund Sogn. Hun havde tidligere talt Dansk med sin Mand, men efter hans Død kun Tysk med Datteren. En anden Enkekone, der ogsaa var indvandret og havde en Høkerhandel, havde ikke villet lære

Dansk og paa dansk Tiltale altid svaret paa Tysk. Med Hensyn til de voksne, der taler Tysk indbyrdes i Byen Holt, er de ogsaa enten indvandrede eller Efterkommere af indvandrede. To Mænd bærer endnu af og til Tilnavnet „Tysker“ efter Faderen, der var indvandret. Med Hensyn til den Skik at tale Plattysk til Børnene, er den i Østerby saa smaat begyndt omkring 1880. Tidligere havde kun en Stenhugger talt Tysk, men han var indvandret fra Holsten. Vedkommende, der havde begyndt med Tysk til Børnene omkring 1880, var indfødt og Søn af en ivrig Slesvigholstensk sindet Fader. Dette var Grunden dertil, thi han kunde egentlig ikke Tysk. Da han gik i Skole 1864, sang han Smædeviser mod Danmark, f. Eks.: „O Hannemann“. Det er egentlig først i Løbet af den sidste Snes Aar, at den omtalte Skik havde taget Fart. En Mand, med hvem jeg talte om dette Forhold, mente, at forskellige Aarsager bidrog til Udbredelsen af det tyske Sprog, dels Skolen (det samme Forhold som i sin Tid i Angel), dels Sindelaget, dels Forbindelsen med Flensborg, dels Tysk talende Tjenestefolk og ogsaa saadanne Smaating i det daglige Liv, som naar i et Selskab en enkelt toneangivende Person (f. Eks. en Gensdarm e. lign.) begyndte med Tysk, idet da ogsaa de øvrige af Selskabet slog over i dette Sprog. De gode Tider for Landmanden i de senere Aar havde ogsaa bidraget noget til at vende Sindet bort fra Danmark. I Østerby findes en Del Flagstænger ved Husene. Ogsaa dette er temmelig nyt. Man havde ikke haft dem før indtil for en halv Snes Aar siden. Da havde en Husmand ved en Skovauktion købt en Del Træ-

stammer og gjort Forretning dermed. Folk havde købt dem uden at gøre sig videre Tanker derved i den Mening, at en Flagstang kunde pynte ved Huset. Ved Afstemningen 1867 var de danske Stemmer overvejende. Som Bevis for, hvor langt det stærkeste det danske Sprog i Virkeligheden er i en By som Østerby, kan nævnes, at enkelte Syd fra indvandrede er gaaet over til det danske Sprog. Selv med Hensyn til Byens Lærer, en ung Mand fra Hamborg, erfarede jeg, at han efter et Par Aars Ophold saa temmelig havde lært Dansk. Vedkommende Lærer fortalte mig, at Børnenes Udtale, naar de i Skolen læste eller talte Tysk, var meget paavirket af dansk Tonefald (noget, der i Grunden ikke godt kan være anderledes), og at det særlig faldt dem vanskeligt med „z“ og „sch“-Lydene. Der maatte anvendes streng Tugt, hvis disse Lyde tilstrækkeligt skulde indøves, og da han dog ikke holdt af stadig at sidde med Stokken i Haanden, maatte det gaa hermed, som det kunde. Et lille Eksempel, der belyser Plattyskens Historie paa et Sted som Østerby, havde jeg i Kroen. Krokonden her, en Enke i 60 Aars Alderen, talte kun Dansk til en Søn og en Datter i 16—17 Aars Alderen, og disse atter baade Dansk indbyrdes og Dansk til hende, men til en lille Datterdatter paa 6 Aar, der en Dag var i Besøg hos Bedstemoderen, blev der kun talt Tysk, da den lille af sine Forældre, der boede der i Byen, blev opdragen i dette Sprog. Et Bevis for, hvorledes det først er i den seneste Tid, Plattysken har faaet Indpas i Hjemmene. Ligesom i det øvrige Mellemslesvig, hvor det danske Sprog endnu tales, er ogsaa i Medelby Sogn den Mening almindelig

udbredt, at det Dansk, man taler, ikke er rigtigt Dansk, men „Kartoffeldansk“. Noget trist er der i dette Forhold, naar en Befolkning ringeagter sit eget Modersmaal og betragter det som en forældet Fortidslevning, man uden Skade, ja med Fordel kan ombytte med det fremmede Sprog. En gammel Mand, jeg talte med, sammenlignede Egnens danske Sprog med det frisiske, der begge havde det til fælles, at de gik deres Undergang i Møde. Han ansaa det for særdeles hensigtsmæssigt, at Forældrene talte Plattysk til Børnene, dog mente han, at det havde været endnu bedre, om det havde været Højtysk. Hele Enevældens Tankegang aandede i øvrigt ud af den gamles Tale, med stor Naivitet fortalte han Avisanekdoter om Konger og fyrstelige Personer, som om det havde været Guder i menneskelig Skikkelse. Et enkelt Minde fra Kosaktiden levede endnu der paa Stedet. Paa deres Strejftog var Kosakkerne ogsaa komne til Østerby, og en Flok af dem vilde ind at plyndre i et Hus. En behjertet Mand lagde sig da med en Bøsse bag et Dige ligeoverfor Huset, og idet han lod Bøsssepiben pege frem, raabte han et tordnende „Feuer!“ Kosakkerne mentè, det var et Kommandoraab, der lød til en hel Afdeling, og galopperede i Huj og Hast ud af Byen. Fra Treaarskrigen levede der naturligvis ogsaa Erindringer, bl. a. fortaltes følgende. I Foraaret 1848 før Slaget ved Bov, var Medelby besat af Danskerne, men Østerby af Tyskerne. En gammel Lærer der fra Sognet, der havde siddet i Medelby og drukket en Taar over Tørsten, fik man for Morskabs Skyld lokket til at gaa op i Kirken og ringe med Kirkeklokken. Da de danske Soldater

mente, at dette var et Tegn til Tyskerne i Medelby, blev han greben som Spion, og da man paa samme Tid brød op for at rykke frem mod Bov, maatte den stakels Lærer barhovedet og med Hænderne bunden paa Ryggøn løbe bag efter en Kanon. Ufrivillig overværede han Slaget ved Bov. Derefter blev han ført til Flensborg og sat i Fængsel og blev først udfriet paa sin Sognepræsts Forestillinger.

I Byen Holt (ca. 2 Kilometer Vest for Medelby) fik jeg følgende Oplysninger: i ca. 9 Familier tales Højtysk til Børnene, i 5 Familier Plattysk og i 4 Dansk (Adler: 4 Tysk talende Familier, 9 Dansk talende og 7 blandede, Procenttallet af Tysk talende 25—50. Clausen: 80 pCt. Dansk talende). Grunden til, at Højtysken her har fundet Indpas i saa mange Familier, maa dels søges i, at det betragtes som hensigtsmæssigere, dels i, at man maaske ikke har tilstrækkelig Færdighed i Plattysken. At dette Højtysk i mange Tilfælde (jeg tænker ikke her særlig paa Holt, men paa Forholdene i al Almindelighed) ofte er temmelig fejlfuldt, er en Kendsgerning, men man har for ringe Sans for det fra Fædrene nedarvede til at se, at man pynter sig med laante Fjer. Med Hensyn til de sproglige Forhold i Medelby har jeg ikke tilstrækkelige Oplysninger, dog er det ogsaa her først i de senere Aar, at den indfødte Befolkning delvis har begyndt med at tale Plattysk til Børnene. Adler giver i sit Værk følgende Oplysninger: 40 Familier med dansk Husprog, 6 Familier med tysk og 6 med blandet, 10—25 pCt. Tysk talende. Clausen 88 pCt. Dansk talende. At den sproglige Bevægelse ogsaa her gaar i tysk

Retning, kan næppe nægtes, da de socialt toneangivende er Tysk sindede og de tyske Foreninger sikkert ogsaa gør deres Virksomhed gældende. I de nordlige Sogne som Medelby og Ladelund er det nemlig ikke frit for, at man mærker lidt tysk Fanatisme og Mistænksomhed, hvilket kun fremtræder svagere i sydligere Egne. Efter den sidste officielle Meddelelse fra tysk Side (1907) tales i Medelby Tysk til omtrent Halvdelen af den skolesøgende Ungdom. I Holt talte jeg med en Mand, der i en lang Aarrække havde boet der paa Egnen. Han mente, at med Hensyn til det nationale havde Befolkningen „affundet“ sig med Begivenhederne. Det var i det hele en rolig Befolkning, der koldblodigt skikkede sig i de forskellige Tildragelser. I Tiden 1852—64 havde man ogsaa fundet sig i Indførelsen af det danske Kirke- og Skolesprog, dog havde man paa Foranledning af en Slesvigholstensk sindet juridisk Student (Räder) i Læk indsendt en Bunke Ansøgningsblanketter til Stænderforsamlingen i Flensborg om atter at faa tysk Kirke- og Skolesprog. Pastor Kristiansen i Medelby var netop Stænderdeputeret og havde i Forvejen erklæret, at man i Medelby var godt tilfreds med det danske Kirke- og Skolesprog. Dette kom ham derfor lidt paa tværs, og han kunde kun henhøre det til, at der maatte være Agitation med i Spillet. Det hele endte med et vidtløftigt Forhør i Medelby Kro, uden at der dog kom noget ud af Sagen. I 1864 blev Pastor Kristiansen roligt siddende i sit Embede. Fra en politisk Forsamling i Læk blev der rigtignok sendt et Brev om, at man hellere maatte se at faa ham væk, men vedkommende, der fik Brevet, rev det uden videre

i Stykker. I Sommeren 1864 var Præsten paa Besøg hos Herredsfogden i Læk. Nogle Fabriksarbejdere havde da hujet og støjet udenfor Vinduerne, og da Præsten kørte bort, havde man søgt at standse Vognen, men Kuskens havde kørt rask til og slaaet til de mest nærgaaende med Pidsken. Herredsfoged Willemoes i Læk havde trods sit danske Sindelag været særdeles afholdt. En Karl i Omegnen havde 1864 tilbudt ham Køretøj, dersom han tænkte paa at rejse, og om det ikke var tilstrækkeligt med eet Køretøj, vilde han gerne overlade ham to. Herredsfogden havde afslaaet det, men hvis han endelig vilde hjælpe, kunde det være mere nødvendigt, om han hjalp Præsten Ris Lowzon væk. Nej, det vilde han ikke, thi han kunde have skikket sig lidt bedre. Der gik det Sagn, at Præsten, da han rejste, var iført Herredsfogdens Uniform for bedre at undgaa den forbitrede Mængde. Naar man nemlig antog ham for Herredsfogden, vilde der intet ondt blive tilføjet ham. Sammenlign: „Das Schwarzbuch der dänischen Missregierung“, i Følge hvilken Præsten flygtede i Mulm og Mørke „bei Nacht und Nebel“ og videre: „Bei seiner Flucht nahm er die dänische Schulbibliothek mit sich, es mochte ihm darauf ankommen, wenigstens diesen einen deutlichen Beweis seiner Danisierungsbestrebungen zu beseitigen“ („ved sin Flugt medtog han det danske Skolebibliotek. Det maatte være ham magtpaaliggende i det mindste at fjerne dette ene tydelige Bevis for sine Daniseringsbestræbelser“).

Idet vi nu har betragtet den sydlige Halvdel af Sognet, vil vi gaa over til den nordlige. Nordvestlig i Medelby Sogn ligger Veesby, en tæt samlet, gammel-

dags Landsby, et af de Steder, hvortil Kulturens Bølge-
slag fra den store Verden kun langsomt baner sig Vej.
Heller ikke det plattyske Sprog, der har begyndt at
gøre sig gældende i Sognets sydlige Halvdel, er rigtig
naaet hertil. Det var en Sommereftermiddag i Be-
gyndelsen af Juli, jeg naaede hertil. Hen paa Aftenen
stod jeg udenfor Kroen, hvor jeg havde mit Logi, og
nød det smukke, stille Vejr. Paa en lille Eng Syd for
Kroen var nogle Folk i Færd med at slaa og rive Hø.
Det var en lille Tilgift til det egentlige Dagsarbejde,
der her blev udført, en Husmand, der fik en lille Haands-
rækning. Muntre Stemmer lød over til mig. Det var
det kraftige jydsk Maal, der naaede mit Øre, naar de
raske Arbejdere nu og da gjorde et lille Holdt og kom
med et spøgefuldt Tilraab til en eller anden forbigaaende
om at komme over og hjælpe med. Der kom et Par
Kvinder gaaende ledsaget af en lille 6 Aars Dreng.
Jeg talte Dansk til ham, og han svarede nok saa frej-
digt. Senere lejrede Taagen sig over alle Sænkninger,
ude i Sydvest ragede nogle Trætoppe op som en lille
Skovø. Man kom til at tænke paa Mosekonen og paa
Ellepigerne og paa Hr. Oluf, der „red saa viden om
Land“. Man kunde ikke andet paa denne gamle, danske
Jord, hvortil Middelalderens Eventyrverden var som
lænkebunden, hvor Bonden trods de tyske Præster og
de tyske Herrer havde bevaret den nordiske Vikings
malmfulde Sprog, og hvor Bygdens snævre, men æld-
gamle Traditioner endnu havde kraftig Rod. Maatte
denne Befolkning dog blive sig bevidst, at den i Virke-
ligheden tilhører et Folk af „Vikingæt“, der i sin Tid
med Sværdets Gny udbredte sit Navn til Bretlands og

Frankrigs Kyster og nu ved sin Kunst og Kultur er ligesaa kendt.

Den næste Dag, en Søndag Formiddag, gik jeg op til Medelby Kirke. Stien slyngede sig over de aabne sandede Marker gennem den bølgende Rug. Fra disse ejendommelige Bakker i Medelby Sogn har man den dejligste Udsigt. Derfra, hvor jeg spadserede, over mod Syd og Sydvest. Man ser saaledes over til en langstrakt Bakkekam, der strækker sig i sydøstlig Retning fra Læk. Aabenbart en af Istidens Endemoræner. Jeg var allerede naaet til Kirkegaarden. Ved højre Side af den sandede Hulvej blomstrede nogle røde Valmuer, og derfra faldt mit Blik op paa Kirkens hvide Taarn ved venstre Side. Det var de reneste Dannebrogfarver, der saaledes uvilkaarligt fremstillede sig for mit Øje, og saa Lærkesangen, den bølgende Rugmark og den dejlige Sommervind, var det ikke altsammen saa ægte dansk! og oppe paa Kirketaarnet, der stod Frederik den 5tes Navnetræk med den kongelige Krone over. Jo, det var en dansk Natur og en dansk Kirkebygning, og dog vidste jeg, at Prædiken og Salmesang vilde klinge i et fremmed Sprog, at de Folk, der mødtes her ved Kirken, vel hovedsagentlig talte det jydsk Maal, men at de fleste af dem dog ikke følte sig som danske, at det maaske var med et Stenk af indbildt Bitterhed og Stramhed, en og anden mindedes det gamle Fædreland. Jeg kom til at tænke paa hele det tidligere Dansk talende Angel og Mellemslesvig. Hvor harmedes jeg over de gamle gottorpske Hertuger, der i en dansk Befolkning saa stærkt havde virket for det tyske Sprog, hvor harmedes jeg over de

danske Kongers Svaghed, at de Slægtled igennem havde taalt det tyske Kirkesprog i en Dansk talende Befolkning. Havde de, samtidig med, at de satte deres kongelige Navn og Krone paa Borge og Kirkebygninger, ogsaa med det danske Sprog indridset det i levende Menneskehjerner, da vilde Sagen have været ordnet og Dannebrog endnu have vajet paa Tyras gamle Vold. Men nu! Den aarelange Tilsidesættelse af en Befolkningens Nationalitet og Ejendommeligheder har baaret sin bedske Frugt. Udenfor Døren til Vaabenhuset stod en Flok adstadige Mænd, prægede af Jydens alvorlige Holdning. Degnen, som jeg nogle Dage i Forvejen havde talt med, stod i deres Midte. Jeg gik hen imod ham og hilste paa ham. „Was, sind Sie wieder hier?“ (Hvad, er De her igen) udbød han forundret, nu havde han desværre ikke Tid til at tale med mig, og med en Hurtighed, som om han frygtede, at jeg vilde have Statshemmeligheder at vide af ham, ilede han ind i Kirken. Jeg følte mig som en fremmed Fugl paa dette Sted. Jeg satte mig op paa Pulpituret og havde et godt Overblik over Kirken. Stolesæderne fyldtes. Der kom ogsaa Gensdarmen med en Række af Ordenstegn paa sit brede Bryst ind ad Kirkedøren. Det var som et Udtryk for Byens gode tyske Selskab. Orgelet, der stod paa Kirkegulvet, faldt i ledsaget af Menighedens og Kordrengens Sang. Under Pavserne saa disse nysgerrigt op til mig. Gudstjenesten var jævnt godt besøgt. Da den var færdig og jeg gik ud af Kirken, mærkede jeg straks, at jeg som fremmed tildrog mig en Del Opmærksomhed. Det var rygtedes, at det var en „Dansker“, der undersøgte de sproglige Forhold,

eller rettere, som jeg senere erfarede, for at undersøge, hvor vidt Befolkningen var Dansk eller Tysk sindet. Altsaa en Art Spion. Da jeg saa, hvorledes en og anden drejede Hovedet og tilkastede mig et nysgerrigt Blik, kom jeg til at tænke paa Visen om Agnete og Havmanden, da „alle de smaa Billeder de vendte sig om“. Ogsaa jeg blev sikkert af en og anden betragtet som en Slags Kætter og Hedning, her, hvor man havde den nedarvede Ærbødighed for den tyske Prædiken og Salmesang og hvor Gensdarmen, der nu med den blinkende Pikkelhue forsvandt i Retning af Kirkegaardslaagen, havde været til Stede som en Repræsentant for det tyske Rige med dets blændende Glimmer.

Da jeg spadserede tilbage over de sandede Bakker ned mod Veesby, kom jeg i Følge med en gammel Forstærkningsmand fra „64“. Han vilde gerne fortælle om den Tid og gjorde det ud fra sit særegne Synspunkt. Han var i Virkeligheden dansk i Sind og Skind, men forsigtig i sin Udtryksmaade, den nøgterne jydsk Bonde, som han var. Jeg har i det hele kun truffet faa Sønderjyder, der har været med i 1864, som ikke i Hjertet elsker den røde Dug med det hvide Kors, hvorunder de har kæmpet. Dansk Lune og Humor var han ogsaa i Besiddelse af. Da jeg om Aftenen besøgte ham i hans Hjem, vil jeg sammenfatte under et, hvad han fortalte mig om Formiddagen paa Vejen fra Kirken og om Aftenen. Han blev indkaldt til at møde i København i Januar Maaned 1864. I Nyborg og Omegn maatte han og de andre indkaldte opholde sig et Par Dage paa Grund af Isen i Store Bælt. Befolkning-

gen regnede dem ikke saa meget, som hvis det havde været rigtige Soldater med Uniform. De var jo endnu civile. I København kom han til at logere hos en Grosserer paa Amagertorv. Denne sagde en Dag til ham: „Hvad har I Slesvigere egentlig imod os?“ Det var da det, at man fra dansk Side tog det temmelig stramt med Sproget (Mellemslesvig og Angel). Her stillede Grosserereren efter Mandens Mening sig meget fornuftigt, idet han sagde: „Naar jeg bare har en tro Tjener, kan det for Resten være mig ligegyldigt, om han taler Dansk eller Tysk!“ En Dag i den Tid, da Forstærkningsmanden endnu laa i København, fik hans Vært Besøg af en Vekselerer. Denne tog beundrende Forstærkningsmandens Riffel, gjorde en Bevægelse, som naar man sigter i liggende Stilling, og sagde: „Nu skulde man saadan kunne ligge og nappe dem.“ Men Forstærkningsmanden tænkte, at den gode Vekselerer kunde have godt af selv at prøve at være med. Senere hen, i Marts Maaned, kom han over til Fredericia, der jo blev indesluttet af Østerrigerne. Her hørte han en Dag udenfor et Officerstelt Kaptejnen sige til Løjtenanten: „Naar de blot vilde komme nu, men det gør de ikke. Først slaar de os alting itu, og saa kommer de.“ Senere blev der som bekendt givet Ordre til at rømme Fredericia. Et Par Oppassere fra Haderslevvegnen fik tilfældigvis Nys herom. De hørte nemlig, hvorledes Kaptejnen og Løjtenanten talte om Dækketøjet (der havde rimeligvis i Teltet staaet et Bord opdækket). Løjtenanten havde da sagt: „Lad os ramponere det“ (om Dækketøjet, for at Fjenderne ikke skulde faa det), men Kaptejnen svarede: „Nej, lad det blive, som det

er, saa kan de da se, vi har haft noget at haandtere os med.“ Da Soldaterne afdelingsvis blev indskibede ved Brohovedet, begyndte de at synge, men Kaptejnen sagde da: „Jeg kan ikke saa godt lide den Syngen, Folk, I kan vente, til I rykker Syd paa.“ Der var jo ingen Grund til Lystighed, da man maatte gaa tilbage i Stedet for fremad, og Officererne var lige ved at græde.

Den samme Dags Eftermiddag gik jeg hen og besøgte Byens Lærer. Jeg blev modtagen af hans Kone, da han endnu ikke selv var kommen op af Middags-søvnen. Da han imidlertid fik at vide, at der var kommen Fremmede, varede det ikke længe, inden han viste sig. Det var en Mand i 50erne med en resolut og velvillig Fremtræden. Hussproget der i Familien var Højtysk. Jeg fik dog at vide af Læreren, der iøvrigt var af frisisk Herkomst, at han med Færdighed talte Egnens danske Omgangssprog. Jeg sagde da til ham, idet jeg stadig talte Tysk: „De kan godt tale Dansk, jeg vil nok kunne forstaa Dem.“ „Aber ich nicht Sie“ (men jeg ikke Dem), protesterede han energisk. Om det nu virkeligt vilde have faldet saa vanskeligt for Manden at forstaa mit skriftdanske Sprog, maa jeg dog betvivle, men da han ønskede det, fortsatte vi samtalen i det højtyske Sprog (ikke det mest fuldkomne fra min Side). Det varede ikke længe, inden Kaffebordet blev dækket, og alt imens jeg nippede til Kaffekoppen, gav Læreren mig med største Villighed de fornødne Oplysninger om Sprogforholdene i Veesby. Det viste sig, at de stemmede med min Formodning om, at det hovedsagentlig er en rent Dansk talende By.

Der findes ca. 50 Husstande, blandt disse 35 Familier med skolesøgende Ungdom. Af disse Familier tales der Dansk til Børnene i de 26 og Tysk i de 9, 2: Plattysk i 5 og Højtysk i 4. Desuden findes 2 Familier, hvor Mand og Kone taler Plattysk indbyrdes, og maaske 2, hvor de taler Højtysk indbyrdes. Betragter man de 5 Familier, hvor der tales Plattysk til Børnene, skyldes det for de 2 Familiers Vedkommende Indvandring fra mere Tysk talende Egne (i det ene Tilfælde er Faderen fra Frisenhavn, i det andet Tilfælde fra Læk). Det samme er Tilfældet i de 2 Familier, hvor Mand og Kone taler Plattysk indbyrdes. Der findes saaledes kun 3 i sproglig Henseende indfødte Familier, der i den seneste Tid har begyndt med at tale Plattysk til Børnene. Procenttallet af Dansk talende i Veesby kan sættes til ca. 88. Da jeg syntes, jeg havde faaet de fornødne Oplysninger, udbrød Læreren forbavset, om det ikke var andet, jeg vilde vide, han havde nemlig om Formiddagen ved Kirken hørt, at jeg rejste omkring for at undersøge, hvor vidt Folk var Dansk eller Tysk sindede. Adler giver for Veesby følgende Oplysninger: Tysk talende Familier 3, Familier med blandet Sprog ligeledes 3 (de øvrige Familier naturligvis Dansk talende), det Tysk talende Procenttal indtil 10. Clausen: 94 % Dansk talende. Som man ser, har tysk Sprog intet Fremskridt gjort (i hvert Tilfælde ikke nævneværdigt) de sidste 18 Aar.

Da vi havde drukket vor Kaffe, tilbød Læreren at følge med mig ned til Kommuneforstanderen i Bøgslund for af ham at faa nogle statistiske Oplysninger om de sproglige Forhold paa dette Sted. Bøgslund er

Sognets nordligste By, der ligger ved Foden af Medelbybakkernes nordlige Hældning, med Udsigten spærret mod Syd, men aaben mod Nord til Vidaadalens Sletter. En ubetydelig By, maaske med et endnu mere gammel-dags Præg end Veesby. Jeg havde nu sammen med Læreren en lignende Spadseretur som om Formiddagen, men mere vild og romantisk gennem Lyng og Krat. Nu aabnede Udsigten sig ind mod de østlige Egne og langt over mod Nord til Bylderup og Burkal Sogne. Snart var vi ved Bøgslund By. Den laa der ved Overgangen til den lave Slette, ikke ulig en Fiskerby paa en øde Strandbred. Kommuneforstanderen, som vi besøgte, var en temmelig ung, glatraget Mand. Han boede hos sin gamle Moder. Dersom man skulde kalde hans Sprog „Kartoffeldansk“, maatte man overhovedet til alt Dansk føje dette Prædikat, thi det var det reneste og pæneste Jydsk, som tænkes kan, og nærmere ved det danske Skriftsprog end Vestjydsk og Vendelbomaalet. I Mandens Optræden kendte man Vestjydens værdige og formelle Væsen. Det var sikkert en Mand, for hvem alt, hvad der hedder Sentimentalitet og Fanatisme laa fjernt, en Mand, der først og fremmest saa paa det praktiske og i det hele mindede om vore sindige jyske Sogneraadsformænd. Han blev sat ind i vort Ærinde og meddelte ogsaa de fornødne Oplysninger, der, som man kunde vente, viste, at Bøgslund egentlig er en rent Dansk talende By. I den lille Kommune findes kun 11 Familier. Af disse tales der Tysk i 2, men de er indvandrede og uden Børn. Kun i 1 Familie taltes Tysk til Børnene. Naar Procenttallet af Dansk talende i Bøgslund kun kan

sættes til ca. 86, er dette uden Betydning, da naturligvis i en By med faa Personer enkelte Tysk talende bringer det danske Procenttal forholdsvis langt ned og jeg ogsaa her som ellers lægger Familiesproget til Grund, saa at i den enkelte blandede Familie Børnene regnes for Tysk talende. Adler: 10 Familier med dansk, 2 med blandet Sprog. Det tyske Procenttal indtil 10. Under vor Samtale talte jeg Dansk med Kommuneforstanderen (han forstod mig altsaa nok), og ogsaa han og Læreren talte Dansk indbyrdes (naturligvis „Platdansk“, som Tyskerne ofte kalder det), derfor faldt Læreren og jeg undertiden ud af Rollen og talte Dansk sammen, saaledes at det hele gik paa Dansk. Da vi imidlertid havde drukket Kaffen, som den gamle, gæstfri Moder opvartede med, havde sagt „Farvel“ og atter befandt os i den store Natur, gik det igen ufravigeligt paa det tyske Sprog. Mødte vi derimod nogle Landsbyfolk, som Læreren kendte, tiltalte han disse paa Dansk. Efter Tilbagekomsten til Veesby tog jeg Afsked med ham ved Indgangen til hans Bolig og kunde ikke andet end være ham Tak skyldig for hans velvillige og humane Optræden. Med Hensyn til det nationale Sindelag i Veesby gaar det her som saa ofte paa disse Egne, at Modsætningerne synes udvaskede. Af Flagstænger saa jeg i Veesby kun en eneste. Heraf kan man dog ikke gøre sig nogen Mening om Sindelaget. Sikkert er det, at der i Medelby Sogn baade findes Dansk og Tysk sindede Folk, men om Hovedmassen maa man nærmest sige, at den ikke har nogen udviklet national Bevidsthed hverken i den ene eller anden Retning. Naar selve Kirkebyen gør et noget Tysk sin-

det Indtryk, ligger det nærmest i, at den er Hovedsædet for de tyske Foreninger og for tysk Selskabelighed, og at ogsaa Forfængelighedshensynet spiller i med, da det af de i social Henseende toneangivende Beboere anses for det fineste at helde til tysk Side. Saaledes fortaltes det om Kvinderne i Kirkebyen, at de, naar de mødtes ved selskabelige Lejligheder, ofte talte Tysk sammen, medens Kvinderne i Nabobyen Jardelund talte Dansk og af samme Grund holdt sig fra Medelby-Kvindernes Selskab, idet de mente, at de blev set ned paa af disse.

Da jeg den næste Dags Eftermiddag fra Veesby spadserede over mod Jardelund, traf jeg en midaldrende Bondemand, jeg Dagen i Forvejen havde talt med i Kroen i Veesby. Han kom kørende Nord fra med et Læs Sten eller Grus op til Kirkebyen og gik ved Siden af Vognen. Han standsede denne. Manden, der ikke havde nogen Forstaaelse af Nordslesvigernes i hans Øjne unyttige Kamp for deres Nationalitet, gav sig til, maaske for at udæske min Mening, at tale om Forholdet mellem det danske Sprog i Hjemmene og det højtyske Undervisningssprog i Skolerne. Han var egentlig ovre fra Rends (Burkal Sogn), og der havde han i sin Tid gaaet i Skole. Der var Forholdet den Gang saaledes, at Undervisningen hovedsagelig blev meddelt paa Dansk. De Børn, der vilde lære noget mere Tysk, maatte tage Undervisning deri udenfor Skoletiden. Det var kun „Hjemmetyskernes“ Børn, der gjorde sig den Ulejlighed, og de var da Genstand for Latter og Spot af de andre Børn, der ikke ansaa det for Umagen værd at lære saa megen Tysk. Til disse sidste havde han.

hørt. Men det havde han rigtignok senere fortrudt, thi han havde ofte følt, hvor lidt Tysk han kunde, særlig var han kun daarligt i Stand til at hjælpe sine egne Børn med de tyske Lektier. Da han udtalte Ordet „Hjemmetyskere“, smaskede han derpaa med et behageligt afventende Smil, som om han der havde fundet et Ord, der maatte klinge særlig godt i mine Øren. Jeg gjorde gældende, at jeg ansaa det for min Mening, at det vilde være heldigt, om Børnene i Dansk talende Egne ogsaa lærte noget Dansk i Skolen. Nej, det kunde nu ikke hjælpe, det var som „at brokke Mælk og Kartofler sammen“, det endte da med, at Børnene slet intet lærte, mente han. Derimod havde han sin Betænkelighed ved, at der i Hjemmene blev talt Plattysk til dem (vel nærmest, fordi han ikke selv var rigtig hjemme i dette Sprog). Han havde talt med en Lærer derom, og denne havde gjort gældende, at Børnene fra saadanne Hjem, naar de skulde tale Højtysk, altid kom stikkende med det plattyske „dat“.

Ogsaa Jardelund (nordøstlig i Sognet) er en saa at sige rent Dansk talende By. Der findes kun 3 Familier, hvor der tales Tysk til Børnene. Af disse Familier er de to indvandrede fra sydligere Egne. Her er det Plattysk, der tales. I den ene Familie tales Højtysk. Denne sidste er indfødt, men Mandens Fader var Amtsforstander. Det er altsaa nedarvede tyske Hensyn, der her gør sig gældende. Procenttallet af Dansk talende i Jardelund kan uden Overdrivelse sættes mellem 90 og 100. Adler: 49 Dansk talende Familier, 2 Tysk talende. Procenttallet af Tysk talende indtil 10.

Ganske kort vil jeg kun omtale Sognet Valsbøl, Sydøst for Medelby (paa Linje med det sydlige Flensborg). Her er for det første Kirkebyen Valsbøl. Om denne gælder det, at det danske Sprog har holdt sig noget bedre her end i Kirkebyen Hanved. Særlig hos den voksne indfødte Befolkning er det danske Sprog langt det stærkeste. Men da det er en Stationsby, findes der en Del indvandrede Tyskere. Der findes ca. 66 Husstande. Af disse er Sproget rent Dansk i de 16, blandet i de 21 og Tysk i de 29. Procenttallet af Dansk talende kan sættes mellem 30 og 40. I ca. 6 Familier tales Dansk til Børnene. I 60erne var Valsbøl paa en enkelt indvandret Familie nær rent Dansk talende. Hvad der særligt har bidraget til, at Plattysken har faaet Indpas, er som sagt, at Valsbøl er bleven en Stationsby. Først i Slutningen af 70erne og Begyndelsen af 80erne blev det nogenlunde almindeligt at tale Plattysk til Børnene. Naar Adler skriver: „Fremskridt i det tyske Sprog siden 1864 kan man ikke fastsætte“, holder dette derfor desværre ikke længere Stik, men atter skal det understreges, at Indvandring for Valsbøls Vedkommende bærer Hovedskylden, og at Omgangssproget blandt den indfødte Befolkning i Valsbøl er overvejende Dansk. Efter Konfirmationsalderen vender ogsaa Børnene ofte tilbage til det danske Sprog. Ved Sammenkomster, f. Eks. Kommuneraadsforsamlinger, er Samtalesproget dansk, hvilket overhovedet er Tilfældet, naar de indfødte kommer sammen ved selskabelige Lejligheder. Hvad der bidrager meget til at holde igen paa det danske Sprog, er det, at der i Valsbøl findes et trofast Dansk sindet Parti, der er sig Betydningen

bevidst af Modersmaalets Bevarelse. Saavel for Medelbys som for Valsbøls Vedkommende tillader jeg mig at henvise til den i Indledningen omtalte Rejseskildring. Særlig Tysk sindet har Valsbøl aldrig været. Det danske Kirke- og Skolesprog fra 1852—64 vakte derfor heller ikke nogen Modstand. Kun den daværende Kromand, en indvandret Angelbo, gjorde Modstand mod Indførelsen af Roskilde Konvent Salmebogen, hvilket havde til Følge, at Gæstgiverbevillingen blev ham fratagen. Han rejste da der fra Byen. I 1864 var han med i Ægtkørsel for den danske Armé, men efter Dannevirkes Rømning unddrog han sig dette Hverv og holdt sammen med fjendtlige Tropper sit Indtog i Valsbøl om Eftermiddagen den 6. eller 7. Februar. Til langt ud paa Aftenen sang han af sine Lungers fulde Kraft: „Schleswig-Holstein, meerumschlungen“. Da man i Valsbøl fik tysk Indkvartering, forholdt man sig her ganske rolig uden at give sit Sindelag til Kende enten i den ene eller anden Retning, men Befolkningen og Soldaterne kom dog godt ud af det sammen. Ovre i det Slesvigholstensk sindede Nørre Haksted Sogn gik man derimod i højtideligt Optog de fremmede Tropper i Møde for at vise „Befrierne“ sin Hyldest, men under Indkvarteringen blev Forholdet der mellem Befolkningen og Soldaterne alt andet end godt.

Til Valsbøl Sogn hører ogsaa Byen Mejn, ca. 3 Kilometer Sydvest for Kirkebyen. Her stiller de sproglige Forhold sig saaledes: der findes 44 Husstande, nemlig 8 med dansk Hussprog, 11 med blandet og 25 med tysk. Forskellen fra Valsbøl ligger deri, at der i Øjeblikket ikke findes en eneste Familie, hvor der

tales Dansk til den skolesøgende Ungdom. De Husstande, der er anført med dansk Hussprog, bestaar kun af Mand og Kone eller endog af enkelte Personer, saa man i sidste Tilfælde egentlig kun kan sige, at vedkommende har Dansk til Modersmaal og helst benytter sig af dette Sprog. Plattysken har i det hele faaet noget mere Indpas i Mejn. Ved selskabelige Sammenkomster benytter man sig ofte deraf. Procenttallet af Dansk talende med Hussproget som Grundlag er 20—30. Den opvoksende Ungdom fastholder ofte eller i Reglen (jeg ved ikke, hvilket Udtryk jeg tør bruge) det fremmede Sprog, selv om den tidligt lærer at tale det danske. Adler fremhæver ikke den sproglige Gradsforskell mellem Valsbøl og Mejn (den er vel endnu ikke fremtraadt paa den Tid, han udgav sit Værk), men behandler begge Byerne under et. Han opgiver 111 Familier, 16 med tysk, 37 med dansk og 58 med begge Sprog. Efter mine Oplysninger bliver der 110 Familier eller Husstande, 24 med dansk, 32 med blandet og 54 med tysk Hussprog. Altsaa en Aftagen af de danske og blandede Familier og en Tiltagen af de rent tyske, et Forhold, der ikke godt kan nægtes, men som dog, hvad jeg nævnte, delvis forklares af Stationsbyens tyske Tilvækst. Adler sætter for begge Byer Procenttallet af Tysk talende til 25—50.

Vi vender os nu til Nørre Haksted Sogn, Sydvest for Valsbøl og ret Syd for Medelby. Den nordligste By i Sognet er Skovlund, omtrent paa Linje med Valsbøl, dog lidt sydligere. En Søndag Aften i Slutningen af Juni Maaned, da jeg sad i den mest besøgte af Byens Kroer, fik jeg et særdeles talende Billede af de

sproglige Tilstande der paa Stedet. I Skænkestuen samledes efterhaanden en Del af Byens unge Karle og satte sig rundt om ved Smaabordene, saa alle Pladserne efterhaanden var besatte. De drak Øl og spillede Kort eller passiarede. Det Sprog, de talte, var udelukkende Plattysk. Ved et af Bordene sad imidlertid en Mand i 50—60 Aars Alderen og samtalede med et Par af de unge Karle. Her var det overvejende Dansk, der taltes. Naturligvis, fordi det var det Sprog, Manden helst benyttede sig af. Ude paa Vejen, der gik gennem Byen, havde i længere Tid i den smukke Sommeraften en Flok unge, muntre Piger spadseret frem og tilbage. Nu indfandt ogsaa de sig i Kroen og tog Plads om et Bord i Værelset ved Siden af Skænkestuen. Ogsaa her var det Plattysk, man talte. At de havde stor Lyst til at komme i Lag med de unge Karle, var øjensynligt. De lo og spøjte for derved lettere at vække deres Opmærksomhed. Endelig lykkedes det dem ved Skænkejomfruens diplomatiske Forhandlinger at faa et Par af dem ind i Stuen til sig og holde dem ved Selskab. At alle disse unge Mennesker i Virkeligheden kunde Dansk lige saa godt som Plattysk, tvivlede jeg aldeles ikke om, men ved slige Sammenkomster var det bleven almindeligt at tale Plattysk. Man vilde aabenbart have betragtet det som mærkeligt og paafaldende at begynde at tale Dansk, noget, man kunde lade de ældre om.

Løvrigt har Skovlund tidligere været bekendt for sit danske Sindelag. Den indfødte Befolkning var Dansk sindet ind fra en Kant, og i Nabobyerne mod Syd kaldte man Skovlund for det „lille Jylland“. Det er gaaet

her noget lignende som i Hanved. Man har ikke haft tilstrækkelig Sans for det danske Sprogs Bevarelse. Og alt imens man efter 1864 af Hensyn til det højtyske Skolesprog har givet sig til at tale Plattysk til den opvoksende Ungdom, er ogsaa Sindelaget efterhaanden blevet noget udvasket. Da man begyndte at give Slip paa Sproget, opgav man derved i Virkeligheden det bedste Værn og tabte det moralske Mod til at trodse Trængslerne. Dog maa det ikke overses, at ogsaa Tilflytning fra andre Byer og Dødsfald, uden at nye Kræfter er traadte i Stedet, har spillet en Rolle med. Saaledes fik jeg at vide, at en af de mest indflydelsesrige danske Familier var uddød. Med Hensyn til de sproglige Forhold i Skovlund fik jeg følgende Oplysninger, der maaske ikke kan gøre Regning paa fuldstændig Nøjagtighed, men dog angiver den Retning, i hvilken Bevægelsen gaar. Der findes ca. 72 Husstande, 16 med dansk Omgangssprog, 14 med blandet og 42 med tysk. I ca. 6 Familier tales Dansk til den skolesøgende Ungdom. Procenttallet af Dansk talende kan sættes til ca. 30, idet man tager Familiesproget som Grundlag. Gaar man ud fra det almindelige Omgangssprog, kan man vel regne med, at Dansk og Tysk omtrønt er ligestillet. Adler har for Skovlunds Vedkommende følgende Oplysninger: 38 Familier med dansk, 2 med tysk, 37 Familier med blandet og 1 med frisisk Sprog. Procenttallet af Tysk talende fra 10—25%. At det tyske Sprog siden den Tid har gjort Fremskridt, kan altsaa ikke nægtes, men at Skovlund er bleven en Stationsby, har vel bidraget sit dertil. I August Sachs Værk (Halle 1907) 3die Bind findes for Skovlunds Ved-

kommende følgende Oplysninger: 1891: 56 Familier med tysk, ingen blandede og 34 med dansk Sprog. 1896: 42 med tysk, 24 med blandet og 30 med dansk Familiesprog. 1901: 75 med tysk, ingen med blandet og 15 med dansk Familiesprog. 1906: 77 med tysk, 7 med blandet og 6 med dansk Familiesprog. Disse Oplysninger er dog sikkert for meget til Gunst for det tyske Sprog.

Jeg besøgte en Mand i 60 Aars Alderen. Han tilhørte egentlig den gamle danske Garde der paa Stedet, men hans Karakter og Anlæg gik nærmest i Retning af at tage det med Ro og affinde sig med Begivenhederne, da der formentlig ikke var meget at stille op, som Forholdene nu engang havde udviklet sig, og dog havde denne Mand den dybeste og smerteligste Forstaaelse af Tabet, som Danmark havde lidt 1864. Ganske betegnende for de tidligere Tilstande fortalte han mig, at i Tiden 1852—64 var man i Skovlund særdeles tilfreds med det danske Kirke- og Skolesprog. Til den danske Gudstjeneste i Nørre Haksted (Sognets eneste Kirkeby) mødte man talrigt og flittigt fra Skovlund, men kun sparsomt fra det tysksindede Haksted, skønt man der havde Kirken lige ved Døren. Netop paa Grund af den nationale Modsætning var Forholdet spændt mellem de 2 Byer. Naar Folk i 1864 fra Nørre Haksted kom over til Skovlund i et eller andet Ærinde, havde de et Baand med tyske Farver (rimeligvis slesvigholstenske) om deres Hat for dermed at drille den Dansk sindede Befolkning.

En Eftermiddag tog jeg en Spadseretur fra Skovlund over til Nørre Haksted, der ligger ca. 5 Kilometer

derfra i syd, sydvestlig Retning. Paa Vejen derover besøgte jeg en ældre Husmand. Hans Hus laa lige ved Vejen, endnu paa Skovlunds Bygrund. Han hørte til dem, der ikke vilde have noget med „Politik“ at gøre. Ved „Politik“ i disse Egne forstaaer man Tilkendegivelsen af bevidst dansk Sindelag. Dog læste han „Flensborg Avis“, der laa paa Bordet i hans Stue, men for ligesom at rense sig fra Mistanken om at have med „Politik“ at gøre sagde han, at det var et kedeligt Blad, det var altfor „politisk“. Imidlertid havde han dog stor Glæde af det med Bladet følgende Søndagsnummer. I det sidst udkomne havde han netop læst Begyndelsen af Ingemanns Roman „Kristian Bloks Ungdomsstreger“ og mente at ville have stor Fornøjelse af Fortsættelsen. Endelig naaede jeg op til Kirkebyen. Alle, jeg tilfældigvis traf paa, og henvendte mig til, talte udmærket Dansk, i et Par Tilfælde endogsaa helt unge Mennesker. Besøget gjaldt iøvrigt en indfødt Gaardmandsfamilie. Da jeg traadte ind i Dagligstuen, blev jeg modtagen af en Datter af Gaardejeren, en ung Pige i 20 Aars Alderen. Ogsaa hun talte det reneste Jydsk og bad mig venligt om at sætte mig ned, da hendes Fader i Øjeblikket var ude i Marken. Noget senere kom Pigens Moder (mellem de 50 og 60) til Stede. Hun satte sig ned og strikkede paa en Strømpe. Jeg kunde nok mærke, hun var lidt betænkelig ved mit Besøg. Forskende betragtede hun mig gennem sine Brillor, og jeg slap ikke helt fri for det Forhør, som jeg nu og da er bleven underkastet i disse Egne: hvorfra man kommer, hvad man er, og hvad ens Rejse har at betyde. En gammel Kone et Par Mil Nordøst

for Husum spurgte mig saaledes paa samme Rejse: „Er Di herud' med Kræ“? (er De herude med Kreaturer?) Der dannes let Formodninger om, at man er en Art politisk Agent, der vil udspejde Sindelaget og paavirke i dansk Retning. Jeg lod imidlertid som ingen Ting, stoppede min Rejsepibe og dampede løs i al Gemytlighed. Kort efter kom Husbonden selv til Stede, og nu var det trykkende Forhold som vejret bort. Da han nemlig hørte, jeg undersøgte Sproggrænseegnene, havde det straks hans Interesse, og Manden blev øjensynlig godt i Humør ved at modtage et saa sjældent Besøg. Naar han havde Forstaaelse af mit Ærinde, laa det i, at han havde faaet sin Skolegang i den danske Tid, at han i det hele var en opvakt Natur og derfor ikke var ukendt med dansk Tankegang og med danske Interesser. Jeg kunde nok mærke, at han var opvokset i et slesvigholstensksindet Hjem, og jeg slap heller ikke her for at høre en Beklagelse over den danske Regerings „stramme“ Optræden før 1864. En Gang var der saaledes Gilde der i Byen, og Slesvigholstenvisen blev sungen. Det hørte Byens Lærer. Han var rigtignok ikke selv til Stede, men kom tilfældigvis forbi. En Dag tog Læreren til Flensborg og kom op at køre med en Mand der fra Byen. I Flensborg meldte Læreren til Øvrigheden, at den nævnte Viso var bleven sungen. Han blev da spurgt, om han kunde skaffe Vidner, og han maatte saa hente Manden, med hvem han havde kørt, thi han havde været med til Gildet. Det endte med, at vedkommende Mand, der blev forvirret, tilstod at have været med til at synge Visen og blev idømt en Bøde paa 100 Rd. Men

ved denne Lejlighed kom Læreren til at staa i et noget spændt Forhold til Befolkningen, og Sagen gav-
nede heller ikke Danskheden der paa Stedet. I 1864
havde Befolkningen i N. Haksted vist en værdig Op-
træden. Der blev nok slaaet nogle Ruder ind hos den
omtalte Lærer, og denne flygtede i al Hemmelighed,
da han troede, at hele Befolkningen stod bag ved.
Men saa „ringe“ var man dog ikke, at man vilde ned-
lade sig til slige lave Handlinger. Optøjret var foran-
staltet af nogle unge Fyre, blandt hvilke der var en,
der fra Skoletiden bar lidt Nag til Læreren. Byens
øvrige Indbyggere kunde man ikke tillægge noget An-
svar herfor. Efter den kortvarige Rus i 1864, da man
glædede sig ved „Befrielsen“, og Indlemmelsen i det
tyske Forbund endnu stod med en Slags Eventyrglans,
var man senere kommen til at staa overfor den mere
haardhændede Virkelighed. Den lange Krigstjeneste og
Opgivelsen af et selvstændigt Slesvigholsten var den
Købesum, man maatte give for den fremmede Storhed.
Derved var man senere kommen til at se lidt mildere
paa det danske Styre. Det eneste, jeg her som saa mange
andre Steder maatte høre, var det med „den sproglige
Undertrykkelse“. Ofte har jeg i Mellemslesvig hørt den
Paastand fremsat, at dersom man fra dansk Side var
gaaet lidt lemfældigere frem med Sproget, havde Sles-
vig endnu tilhørt Danmark. Min Hjemmelsmand udtalte :
„Danmark er jo et lykkeligt Land“, kun maatte det
glemme Tabet af Slesvig, dersom det vilde nyde sin
Lykke. Manden havde aftjent sin Værnepligt ved det
tyske Rytteri. Det havde været en haard Overgang
for ham som for saa mange andre, der den Gang ikke

kunde noget Tysk, at vænne sig til det fremmede Kommandosprog og den stramme Tjeneste. Senere havde han deltaget i Felttoget mod Frankrig. Her havde han oplevet Krigens Rædsler. Efter et Slag havde han set, hvorledes Begreberne Ven og Fjende veg tilbage for den almindelige Menneskefølelse. Tyske Soldater kom bærende med saarede Franskmænd og omvendt. Han var paa det rene med, at under nationale Modsætningsforhold maatte det først og fremmest gøre sig gældende, at vi alle er Mennesker.

Med Hensyn til Forholdet mellem Dansk og Plattysk der paa Stedet gav han mig nogle enkelte Oplysninger. Kendskaben til det sidste var kommen lidt efter lidt, uden at han kunde paapege hvornaar. Tydeligt var det, at det stod i Forbindelse med den slesvigholstenske Bevægelse. Før 1848 havde baade Præst og Degn, naar de talte med Folk, benyttet sig af Plattysk. Derved havde man lært noget. At Præst og Degn saaledes talte Plattysk til Befolkningen, har næppe været uden Hensigt, naar man mindes, „at Amtmand Warnstedt og Provst Volquardts i Aaret 1843 bad Forældrene i dette Sogn om at lade være med at tale Dansk til deres Børn, da den tyske Skolelærer ingen Vegne kunde komme med sine Dansk talende Disciple“ („Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland“ af C. F. Allen, 2. Bind, Side 367). Det er dog først efter Indførelsen af Sprogreskriptet, at adskillige har begyndt dermed for derved at protestere mod det danske Skolesprog. Efter min Hjemmelsmands Udsagn var Plattysk nu det almindelige Omgangssprog. Kun i faa Familier (ca. en halv Snes,

ogsaa her i hans Hjem, hvor Konen rigtignok var fra Medelby) talte Manden og Konen Dansk indbyrdes. Efter dette kunde Procenttallet af dem, der i Hjemmet havde Dansk til Vanesprog, kun blive temmeligt lavt. I Virkelighed kan man dog nok gaa ud fra, at ca. de $\frac{3}{4}$ Dele af Befolkningen kan tale Dansk. Naar det er Tilfældet, maa det ligge i, at der i det daglige Liv bliver talt mere Dansk, end man egentlig vil være ved. Kun kan man sige, at Plattysk hos den yngre og middelaldrende Slægt er bleven det mest almindelige Omgangssprog. Adler giver følgende Oplysninger for N. Haksteds Vedkommende: der findes 9 Familier med tysk, 8 med dansk og 32 med blandet Sprog. Paa Adlers Sprogkort Procenttallet af Dansk talende 25—50. Til Sognet hører desuden Byerne: Lindaa (sydøst for Kirkebyen), Risbrig (sydvest for Kirkebyen) og Hørup (vest-nordvest for Kirkebyen). Om disse Byer og N. Haksted skriver Aug. Sach (3. Bind): „I Lindaa, N. Haksted og Risbrig er allerede siden 1891 det jydsk fuldstændig forsvunden fra Børnenes Mund og Plattysk traadt i dets Sted“. Endvidere giver han følgende Oplysninger om Hørup: 1891 fandtes her 30 Familier med tysk, 2 med blandet, 1 med dansk og 2 med frisisk Familiesprog. Fra 1901 kun lutter Tysk talende Familier i denne By. Man kan nu mene om disse Oplysninger, hvad man vil, den Kendsgærning kan ikke fordøjes, at Tallet paa de rent Dansk talende Familier formindskes til Gunst for de blandede Familier og disse atter til Gunst for de rent Tysk talende. Hermed vil jeg forlade min Hjemmelsmand i N. Haksted. Han var født der paa Gaarden, hvor baade hans Fader og

Bedstefader havde boet. De fleste andre Indbyggere der i Byen var derimod senere tilflyttede, thi adskillige af de tidligere havde spillet for stort op og var gaaet fra deres Gaarde. For Resten har Tyskhed og Finhed tidligere (og gør det maaske delvis endnu) staaet i et vist Forhold til hinanden. At de tidligere Storbønder i N. Haksted derfor var Tysk sindede ind fra en Kant, har næppe været tilfældigt. I det hele besøgte jeg Manden to Gange. Begge Gange, da jeg tog Afsked med ham, fulgte han mig venligt udenfor Døren, hvor en hvidmalet Flagstang med kulsort Zigzagbaand viste, at man her i Byen ogsaa forstod at rette sig efter Visen: „Ich bin ein Preusse.“ N. Haksted ligger paa en Pold, en lille lav, svagt skraanende Bakkeø. Lige i Nord, ca. 1½ Mil, ser man den højtliggende Medelby Kirke. Her i N. Haksted staar man paa et Sted, hvor Plattysken er bleven det almindelige Omgangssprog, derovre er det saa smaat ved at bane sig Vej. Man ser, at Højderyggen er den aabne Port, gennem hvilken Sønden vinden blæser og spreder det tyske Frø. Men Jyden er langsom og sejt; selv der, hvor Hjertet ikke banker varmt for Danmark, holder han uvilkaarligt igen. Ogsaa her maa man mindes Visen: „Tøw lidt, sagde Jyden ved Frederiksstad.“ Endnu vil jeg kun minde om, at det var i N. Haksted, den omtalte Præst, der talte Plattysk med Befolkningen (hans Navn var Feddersen), i 1846, da Præsterne i Mellemslesvig skulde indgive Oplysninger om de sproglige Tilstande, for sit Vedkommende slap fra det paa følgende fiffige Maade (F. C. Allen 2det Bind Side 366): han oplyser om, at Folketallet i Sognet er 885. Deraf er „a. Tyske 60

Hoveder, altsaa omtrent den 15de Del af Befolkningen; b. Frisere 6 Hoveder, altsaa omtrent den 150de Del; c. Danske, som har nydt dansk Skoleundervisning i fremmede Egne og nogenlunde forstaar Skriftdansk, 5 Hoveder; d. Tysk-frisisk-danske er de øvrige, hvilke (faa Individier undtagne) ikke forstaar og endnu mindre taler Højdansk, hvilke siden umindelige Tider har brugt tysk Sprog i Skole og Kirke og for Retten, kun læste og skrev Tysk, og ogsaa mere og mere brugte det Tyske i deres Samkvem. Ikke den 100de Del (d. 177de) af Befolkningen er altsaa dansk.“ Sagens Kærne, at Dansk den Gang i N. Haksted Sogn omtrent udelukkende var Omgangssproget, har Manden, ledet af sine tyske Interesser, paa denne mærkelige og komiske Maade fuldstændig undgaaet. Havde Dansk den Gang ikke været Omgangssproget, saa havde Amtmand og Provst ikke haft nødig at opfordre Forældrene til at tale Tysk til Børnene. I 1852 fandtes i N. Haksted (P. Laudridsen: „Sprogkamp og Sprogforhold“) 3 Tysk talende Familier.

Vi vender os nu til det udstrakte Læk Sogn, der mod Vest berører det frisiske Sprogomraade. Her vil vi først kaste Blikket paa Byen Agtrup, der ligger nordøstlig i Sognet, et Par Kilometer Nord for Jærnbane stationen, der bærer Byens Navn. Om Agtrup gælder det, at det er en overvejende Dansk talende By. For en 20—30 Aar siden blev her næsten intet Tysk talt, maaske med Undtagelse af enkelte indvandrede. I de senere Aar har den Skik at tale Plattysk til Børnene ogsaa gjort sig gældende her, dog ikke i overvejende Grad, og i de Hjem, hvor det finder Sted, kan man ofte paapege, at det skyldes Indvandring. Den

første Familie, der begyndte dermed, skal have været en Købmandsfamilie fra Dagebøl. Det var omkring 1880. Hvorledes Dansken er Byens Omgangssprog, oplevede jeg selv et lille Eksempel paa. Da jeg paa min Rejse en Aften i Juli Maaned fra Jærnbanestationen spadserede ind i Byen, gik jeg forbi en Klynge unge Mennesker, der stod ved Vejen. Jeg hilste ikke paa dem, da jeg var lidt ærgerlig over den Nysgerrighed, mit skriftdanske Sprog nu og da havde vakt. Rigtig nok kunde jeg have sagt: „Guten Abend!“ Men give mig ud for Tysker vilde jeg ikke. At lempe min Udtale efter Egnens Dialekt gad jeg ikke, og sagde jeg: „Godaften!“ vilde jeg sikkert atter have mærket et Pust af denne ubehagelige Nysgerrighed. Følgelig sagde jeg ikke et Muk. Dette faldt dog de unge Mennesker for Brystet. Da jeg var gaaet et Par Skridt, hørte jeg en af Flokken udbryde med en Blanding af Spot og Forundring: „Han gik hel stiltien' forbi!“

Takket være de udførlige Meddelelser, som Stedets Lærer velvilligt skaffede mig gennem Kommuneforstanderen, ser jeg mig i Stand til at give ganske nøjagtige Oplysninger om de sproglige Forhold for hele Kommunens Vedkommende. Der findes 143 Husstande. Af disse er Sproget Dansk i de 81, blandet i de 23 og tysk i de 39. Procenttallet af Dansk talende paa dette Grundlag er ca. 64, men som Omgangssprog gør det danske Sprog sig naturligvis langt stærkere gældende, end dette Tal angiver, og det er næppe nogen Overdrivelse, naar man siger, at mere end de 90 pCt. af Befolkningen kan tale Dansk. I 1904 var 77 af Skolebørnene fra Hjem med tysk eller blandet Sprog, 120

fra rent Dansk talende Hjem. I 1905 repræsenteredes den første Gruppe af 83, den anden af 117 Skolebørn. Tallet af Børn fra rent Dansk talende Hjem svinger saaledes mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ af den samlede Skoleungdom. Paa Legepladsen høres baade Dansk og Plattysk. Legepladsen giver derved Anledning til, at Børn fra rent Tysk talende Hjem fra første Færd faar Kendskab til det danske Sprog, ligesom naturligvis ogsaa Dansk talende Børn her, om end maaske i mindre Grad, faar Kendskab til Plattysken. Om Agtrup skriver Adler følgende: „Af de Nord for Landevejen liggende Landsbyer i Sognet (Læk) er Agtrup overvejende Dansk talende; det tyske Folkesprog har ingen Fremskridt gjort siden 1864. Af Byens 148 Familier taler 110 Dansk, 34 Plattysk og 4 begge Sprog. Blandt de 34 Tysk talende Familier findes ikke en eneste, i hvilken baade Manden og Konen stammer fra Agtrup. Enten er denne eller hin eller de begge indvandrede fra frisiske Distrikter, eller fra tyske, eller endelig fra Egne med blandet Folkesprog. Blandt de Dansk talende Familier er der kun en, i hvilken der bliver talt Tysk med de skolepligtige Børn. Paa Skolens Legeplads i Agtrup bliver der næsten kun talt Dansk; navnlig maa det omtales, at saa snart Tysk talende og Dansk talende Børn kommer sammen, bliver der talt Dansk.“ Betragter man disse Oplysninger, ser man, at Plattysken de sidste 18 Aar ikke har gjort overvældende store Fremskridt i Agtrup, men at Bevægelsen dog er gaaet i tysk Retning, viser det forøgede Tal af blandede Familier, der er steget fra 4 til 23. Adler sætter paa sit Sprogkort

Procenttallet af Tysk talende fra 10—25. Clausen: 77 pCt. Dansk talende.

I Agtrup besøgte jeg en Mand omkring de 70. Han fortalte mig nogle af sine Oplevelser der paa Egnen fra Treaarskrigen og i det hele fra den danske Tid. Gennem ham fik jeg et Indtryk af, hvorledes Præsten i Læk, Riis-Lowzon, af de Tysk sindede der paa Egnen blev betragtet som en Politiker og et Redskab for Daniseringsbestræbelserne. Manden, der allerede den Gang ejede den Kro, hvori han endnu bor, havde af og til et Sammenstød med Præsten og var ikke bange for at sige ham sin Mening. „Æ skældt' ham ud aa æ hvid' Knoger“ (altsaa: skældte ham Huden fuld), som han udtrykte sig, men det brød Præsten sig ikke om, thi „en ku sej te ham, hva de sku vær'“. Den Gang som nu var der to Præster i Læk. Lowzon var den yngste. Den anden var en ældre Mand, „en gammel Stjamp“, der forholdt sig ganske rolig. I politisk Henseende var der dog en mærkelig Overensstemmelse mellem de to Præster, og Manden spurgte engang en af dem, „om di ha'd en Telegraaf imell' hveranner“ (om de havde en Telegraf imellem hinanden). Da Frederik den 7de døde, skulde han have Koncessionen paa Kroen fornyet (30 Speciedaler). Han mente nok, Pastor Lowzon kunde have undt ham den Udgift, men saa kom Krigen, og han slap derfor. Med Hensyn til Skoleundervisningen i den danske Tid havde han meget ringe Tanker, „æ Bøn blev jo now ren' Hedninger“ og lærte ingenting. Om Præsterne brugte han Betegnelsen „Torfstryere“ (Tørvestrygere). Den danske Tid var i det hele taget en Tid, mod hvilken der

kunde være meget at indvende. Rent pekuniært set havde man Tab derved, at Preussere skulde veksles i Speciedaler. Paa hver Preusser tabte man 3 Skilling. Værst var dog den politiske Tvang. Præsterne kaldtes „di swott' Gensdarmer“ (de sorte Gensdarmer), og de var i Grunden de værste Angivere. Men ogsaa de rigtige Gensdarmer skulde man passe paa. Ved Festligheder stod der en Mand udenfor Huset og passede paa, at en saadan ikke nærmede sig. Han maatte ikke gerne høre, naar Slesvigholstenvisen blev sunget. Ellers kunde de blaa Gensdarmer være temmelig godmodige. „Nær di ha'd faat now Puncher, saa var di int saa vunnerle.“ Fra Treaarskrigen huskede Manden følgende: Før Oprørets Udbrud var Herredsfoged Hanssen i Læk en voldsom Agitator. En Dag henimod Jul 1847 var Fortælleren inde i Læk for at gøre Indkøb hos Bageren. Han var den Gang en Dreng i 12 Aars Alderen. Herredsfogden talte da ud fra et Vindue paa 1ste Sal i en Gæstgivergaard (paa Torvet). Han talte til den forsamlede Folkemængde om, at nu var Tiden, da man skulde lægge Plov og Harve og i Stedet for gribe til Vaaben. Folks sunde Fornuft krympede sig dog ved et saa afgørende Skridt. Da imidlertid de første danske Soldater kom til Læk, forsvandt Agitatoren hurtigt fra Skuepladsen og lod sine Tilhængere i Stikken. Han lod sin Dreng trække sin Hest over en sumpet Eng udenfor Byen og steg saa opovre paa den anden Side. Noget lignende, som det gik den omtalte Herredsfoged, gik det iøvrigt hele Befolkningen der paa Egnen, man sprang op som Løver og faldt ned som Lam. Der blev organiseret Landstorm baade der

og andre Steder og holdt Vagt Nat og Dag. Fortælleren kunde huske, hvorledes han havde været ude som Vagtpost sammen med en gammel Mand. En ridende Stafet skulde bringe Melding fra det ene Højdepunkt til det andet. Det hele opløstes dog, inden Krigen rigtig var begyndt. Efter Slaget ved Bov saa man de første danske Dragoner. Ved Rygtet om dansk Indkvartering var en Del af Byens Mænd samlede i Skolen for at drøfte dette Spørgsmaal. Disse blev, da de danske Dragoner kom til Byen, saa forfærdede, at de skyndte sig op paa Skolebygningens Høloft. De gamle kunde ikke komme op „a æ Leer“ (op ad Stigen). Fortælleren laa da oppe paa Loftet og rakte dem Haanden. Senere kunde han ikke dy sig for at stige ned og tage Dragonerne i Øjesyn. Under en senere dansk Indkvartering fik de ogsaa en lille Styrke hos Mandens Forældre i Kroen. De menige skulde ligge i Storstuen, hvor der var bredt Halm ud. Derimod stod Sengene opredt til to Officerer. Disse vilde dog ikke i Seng, men ønskede at dele Lejet sammen med de menige i Halmen paa Gulvet.

Senere hen (det har maaske været i Sommeren 1849) vilde den danske Regering indkalde det værnepligtige Mandskab der paa Egnen. De unge Karle var imidlertid flygtede ud i Marsken, hvor de holdt sig skjulte. En Dag kom der til Byen tre Retsbetjente fra Læk. De skulde opsnuse, om der var Rekrutter, der holdt sig skjulte, og henvendte sig til Byfogden. Han maatte saa med ud i Byen. Man kom til en Mand, hvis Søn, der var i Rekrutalderen, havde forstukket sig. Man vilde tvinge ham til at sige, hvor Sønnen

var. Det kunde Manden imidlertid ikke, da Sønnen ikke opholdt sig der paa Egnen. De tre Politibetjente truede med at skyde ham, dersom han ikke sagde, hvor Sønnen var. Ja, de kunde godt tage og skyde ham, men hvor Sønnen var, kunde han ikke sige. Der blev ogsaa affyret et Skud, men i Luften. De 3 Politigensdarmere logerede hos Byfogden, der tillige var Kromand. Fortælleren undrede sig over, at de satte Geværerne op til Skabet i Skænkestuen og ikke tog dem med ind i Sovekammeret. Det maatte de dog have gjort, hvis de virkelig mente, de opholdt sig i et fjendtligt Land.

Det var rimeligvis de samme 3 Gensdarmere, om hvilke jeg af en ældre Kone i Karlum har hørt følgende: Engang i Krigstiden holdtes det sædvanlige „Kræmermærken“ („Kræmmermarked“) 5 Uger efter 2den Paaskedag i Læk. Ved den Lejlighed var der 3 danske Gensdarmere til Stede, men „de var int rigtig Soldaater“, de havde ingen egentlig Uniform, men var bevæbnede med Sabler. De to af de omtalte Gensdarmere havde i Folkemunde Navnene „Jakob Skurrehat“ og „æ Skærrebæk Skomager“. I Nærheden af Kirkegaardsdiget kom det til Slagsmaal, thi nogle af Markedsgæsterne var ophidsede og vel sagtens drukne. Gensdarmene selv var uskyldige, men „æ Mærkensfolk gik aa dem“. Gensdarmene kunde dog nok staa sig. De slog om sig med Sablerne, og flere blev saarede. „Osse en Ka'l her fra æ By blew blassured“ (saaret). Det var en, der intet ejede og derfor var ilde stedt, da han ikke havde Penge til Lægehjælp og ikke kunde arbejde. Under Slagsmaalet blev der imid-

lertid sendt Ilbud til Tønder efter „dansk' Soldaater“. Fortællersken (den Gang en ung Pige) var netop paa Hjemvejen Nord paa. Hun kørte med en Bondemand. Ved „Glaserkroen“ mødte de de danske Soldater, der kom marscherende fra Tønder. Bondemanden udbrød da: „Glückliche Reise“. De danske Soldater maa imidlertid have hørt dette, thi der blev gjort Holdt, og Bondemanden blev spurgt om, hvad han havde sagt og ment dermed. Han forklarede da, at det ikke gjaldt Soldaterne, men en Vogn, der kørte Nord paa. Fortællersken skulde imidlertid netop af ved Glaserkroen og skyndte sig, saa godt hun kunde, da hun havde faaet Skræk i Blodet. Nu var hun bleven klogere og vidste, at „hvæn æ Fjenner kommer“, saa gjaldt det kun om at være „venle aa miid“, saa skulde Soldaterne nok lade en være i Fred. Da jeg senere talte med min Hjemmelsmand i Agrtrup om denne Begivenhed i Læk, sagde han om de nævnte Politisoldater: „De var now'e, der haj væt i æ Tugthus aa gy'r (gjort) dum Kram, de var saa'n Kandidaater“. Nogle af Mængden kendte dem og vilde ikke finde sig i at blive kommanderet af dem. Hvor djærv min Mand end var i sine Udtalelser mod den danske Tid, udtalte han sig dog rosende om den danske Herredsfoged i Læk. Den menige Mand vilde gerne have beholdt ham. Derimod var de tyske Storhanser, som Læge og Apotheker, ham fjendtlige. Dog kunde han være forbleven, hvis han vilde. Han naaede at være med til Anlæget af Karlum Plantage og havde Aktier deri.

Netop da jeg er ved Omtalen af Krigsaaret 1864, vil jeg fremføre nogle Meddelelser af den omtalte gamle

Kone i Karlum. Efter Dannevirkes Rømning samledes Folk rundt i Kroerne og var helt ellevilde. I Læk var der netop Marked. Man saa Fruerne fra et Par nærliggende Herregaarde vade om i Sneen, og der blev holdt Taler. Nogle var lidt betænkelige, men de blev revne med af Strømmen. „Di var saamænd int oll' saa glaj' (glade), men di sku jo lad', som di var et.“ Pastor Brask i Karlum og hans Frue tog straks og kørte Nord paa, men vendte tilbage efter 6 Dages Forløb, da Præsterne havde faaet Ordre til at blive i deres Embede. Nu fik han imidlertid at mærke, at Tiden var bleven en anden, og at ikke alle dem, han havde anset for Venner, svarede til hans Forventninger. „Der var nowe her i æ By, uh, di var saa hæsle ve ham.“ Han blev helt „skimmelhvid“ i faa Dage af bare Ærgrelse. En Aften, da der havde været Marked i Læk, kom der en Sten ind gennem Ruden til ham og hans Kone. En Dag kom der et Par Mænd om til Konens Bedstefader og spurgte, om han vilde være med til at jage Præsten bort. Det vilde han ikke, da Præsten aldrig havde gjort ham andet end godt. Senere kom han ud i Byen. Her traf han nogle, der sagde: „Vil do int vær' mæ te aa jaw æ Præst væk, saa er do aasse en skidt Ka'l.“ Sognefogden viste sig loyal og stod paa Præstens Side, men af samme Grund var han ogsaa Genstand for Drillerier. En Aften, da han var omme i Kroen (her var en Del Mænd fra Byen forsamlet), listede man sig til at sætte en tysk Kokarde i hans Kasket, uden at han mærkede det. Fra Kroen gik han ned til Præstegaarden, og her var Præsten den første, der saa, at han havde tysk Kokarde.

Endnu et Par Fortællinger fra den samme Kilde. De berører vel andre Begivenheder, men har dog en vis Interesse ved deres umiddelbare og barnlige Skildring. Vejen forbi Glaserkroen til Læk var meget befærdet i ældre Tider. Ad den kom Kvægdrifterne fra Jylland. For mange Aar siden (ca. 70) hændte her følgende sørgelige Begivenhed: En ung Mand oppe fra det nordlige Jylland havde solgt en Kobbelt Heste i Læk og faaet en hel Del Penge derfor. Bag efter var han inde i et Værtshus, hvor han fik temmelig meget at drikke. Derefter brød han op og tiltraadte Hjemrejsen, uden at man senere hørte noget til ham. En Tid efter skulde en Karl ud at grave Hedetørv („Flower“) Syd for Glaserkroen. Her fandt han den unge Mand liggende dræbt af et Knivstik og med en Kniv i Haanden. Det kunde se ud til, at han havde myrdet sig selv, men det at hans Penge var borte, tydede paa, at Morderen (eller Morderne) havde slået ham ud i Lyngen og givet ham en Kniv i Haanden, for at det kunde have Udseende af, at han havde dræbt sig selv. Liget blev begravet paa Karlum Kirkegaard i en hvidmalet Trækiste. Imidlertid havde den unge Mands Forældre faaet den sørgelige Tildragelse at høre og kørte den lange Vej fra det nordlige Jylland ned til Karlum. Den myrdede var bleven begravet med Kniven hos sig, men da Forældrene fik det at vide, vilde de absolut, at Liget skulde opgraves. Det maatte ikke have Kniven med i Graven. De fik ogsaa deres Vilje sat igennem. Hvem der havde begaaet det formentlige Drab, dannede man sig kun Gissninger om, men mange Aar senere fortaltes om en

gammel Mand, der laa paa det yderste, at der var noget der pinte ham, saa han havde svært ved at dø.

Som Barn opholdt den gamle sig i Sønderborg og oplevede da en Gang, at Kristian d. 8de besøgte Byen. I den Anledning var der stor Fest. Der var rejst en „Ærenport“, men det var ikke en almindelig Port. Det var „lisom en Stold (Stald) mæ Mos ov'nov'r, aa mæ stor' (store) Pæl' i hver Ænd' a æ Stold“. Der var 24 „Pikker“ (Stolper), 12 „Pikker“ aa hver Sid'. Gennem den Port holdt Kongen sit Indtog. Ved Modtagelsen var der mødt en Del fine Frøkener der fra Byen. De sang. „De hær jo vis' vær Dansk, di saang“, og der stod 8 smaa Piger „ve hver Sid' a æ Port.“ „Æ Borgere var mæ Geværer,“ „aa saa var han (Kongen) hver Daw hen' aa se æ Skoller ætter“. Der blev skudd med Kanoner, „aa æ Trommer gik“. Dronningen havde en hvid Hat paa, naar hun var ude at køre, „aa saa sad hun aa nikked' aa nikked' aa saa saa mild.“

Efter denne lille Udflugt vender vi atter tilbage til Agtrup. En Hjemmelsmand har jeg omtalt. Ogsaa en gammel Fredericiakæmper fra Ryes Brigade besøgte jeg. Den Slags Folk er sjældne paa de Egne, og han var egentlig ogsaa tilflyttet fra et nordligere Sogn. Jeg traf ham en Formiddag ude paa Vejen. Han hørte paa mit Sprog, at jeg var fra Danmark. „Danskerne er et Kærnefolk“, sagde han. Jeg tav stille dertil, men ønskede ved mig selv, at det i nogen Grad maatte være Tilfældet. „Forleden Dag var det 6. Juli“, vedblev han, „det var Dagen for Fredericiaslaget. Der har staaet mange store Slag, men aldrig et saadant Slag. Aldrig har man hørt Tale om, at en belejret Hær er brudt ud

og fuldstændig har tilintetgjort den Hær, der omsluttede den. Vi gjorde skam rent Bord.“ Men Mandefaldet var stort. „Jeg mistede den Dag mange brave Kammerater, som aldrig mere stod op.“ Han havde paa Fornemmelsen, at det ikke kunde vare længe, inden han ogsaa selv skulde til „Ryes Brigade“, det var taget en Del af med ham i de sidste Aar. Senere besøgte jeg ham i hans lille Hus. Ogsaa her kom Talen ind paa de store Minder. Han fremførte en hel Del friske Smaatræk fra Krigstiden. Det skimtede igennem, at han havde været en rask og behjerttet Soldat. Da han efter Udfaldet var paa Tilbagevejen til Fredericia, gik han gennem en Rugmark. Her laa en haardt saaret Tysker. Efter at have lagt ham lidt til Rette gav han ham noget Brændevin af sin Feltflaske og stak hans Gevær med paasat Bajonet i Jorden, for at Ambulancebærerne kunde se, at her laa en saaret. Vi ferlod dette Emne. Han havde haft to Sønner. Det var i Overensstemmelse med hans Ønske, da de begge rejste til Amerika. Her var de døde, men han saa dog hellere, at de døde der, end at de skulde begraves „i Skyggen af den sorte Ørn“. Da jeg en Dag senere traf ham paa Vejen, tog jeg Afsked med ham. Et Par Taarer trillede ned af hans Kind.

En lille Begivenhed, der viser, hvorledes man paa slig en Rejse kan blive Genstand for ugrundet Mistænksomhed, oplevede jeg der paa Egnen. Jeg gik hen til en Gaard, hvor jeg gerne vilde have en Samtale i Gang med Husbonden, en ældre Mand. Det var ved Aftentide, da jeg nogenlunde kunde gøre Regning paa, at Folk var færdige med deres Arbejde. Manden var

imidlertid ikke hjemme. Derimod var Konen, en voksen Søn og Tjenestepigen til Stede. Jeg blev modtagen med sædvanlig Forekommenhed, og Tobakskassen blev stillet frem, saa jeg kunde stoppe min Pibe. Da jeg havde siddet nogen Tid, blev jeg dog af Husmoderen underkastet det tidligere omtalte indgaaende Forhør, som jeg undertiden har været Genstand for. Jeg søgte at klare for mig saa godt, jeg kunde. Jeg mærkede dog, at der stadig svævede en Mistanke over mig i Retning af et eller andet, jeg ved ikke hvad. Pludselig faldt ogsaa Tjenestepigen, der sad paa en Bænk ved Kakkelovnen, i med, og sagde: „Der er vel int nowt i et?“ Meningen var altsaa, om der stak noget bag ved, men hvad det skulde være, kan jeg ikke sige. Jeg blev naturligvis ærgerlig og affejede det ubegrundede Spørgsmaal. Endelig blev Aftalen da den, at jeg maatte komme den næste Dags Morgen ved 8-Tiden. Saa skulde Manden nok være hjemme. Da jeg den næste Dag til aftalt Tid nærmede mig Gaarden, saa jeg bag Vinduerne en hvid Natkappe, der hurtig tog Flugten ud i Køkkenet. I spændt Forventning traadte jeg ind i Stuen. Her kom straks Sønnen til Stede. Han meddelte mig, at Faderen ikke var hjemme. Derimod fulgte han mig med stor Høflighed et Stykke udenfor Huset og viste mig et Hus, der laa ude paa Marken. Manden dér vilde jeg have større Held med at besøge, mente han.

En Fremtoning der paa Eggen vil jeg endnu omtale, en Fremtoning, der rimeligvis i mere eller mindre Grad gælder hele Angel og Mellemslesvig, det er de Kroer (der findes for Resten dér en Mængde Kroer), hvori Krigerforeningerne holder deres festlige Sammen-

komster. Disse Kroer synes ligefrem at skilte med tysk Patriotisme. Den hvidmalede Flagstang omslynget af det sorte Baand, der næsten findes udenfor enhver Krobygning, vil jeg ikke her omtale, men lad os betragte en Bal- og Teatersal, hvor en Krigerforening holder sine festlige Sammenkomster. Jeg skal kun nævne et enkelt Eksempel. I Enden af den rummelige Sal er der en lille ophøjet Scene, hvor Dilettanter undertiden optræder, eller hvorfra der bliver givet Koncert og lignende. Ved den ene Side af Scenen er der paa Lærredet malet et Billede i fuld Figur af den tyske Kejser, paa den anden Side et tilsvarende af Kejserinden. Uden at miskende den loyale og patriotiske Hensigt hermed og uden at træde Sandheden for nær, tør man sige, at disse Malerier ikke stammer fra første Rangs Kunstnere. Lad os dernæst betragte Væggene i Salen. Rundt om hænger der Papplader med Indskrifter, der for den jævne danske Smag, der er vant til at smile ad de stærke Udbrud, vilde forekomme lidt højtstilede. En Plade bærer saaledes Indskriften: „Hoch den tapfern Kriegern!“ (Hurra for de tapre Krigere!). En anden Plade, eller rettere et Tøjstykke bag Glas og Ramme) er i sin Tid ophængt til Minde om den 25aarige Fred med Frankrig. Med gylden Farve paa kulsort Grund ser man øverst et Par korslagte Sværd og nedenunder en Indskrift omtrent saalydende: „Gott war mit uns, darum siegten wir“ (Gud var med os, derfor sejrede vi). Paa en hvid Plade staar med røde eller grønne Bogstaver noget lignende som: „Seid gegrüsst Ihr freien Sängern!“ (vær hilset i frie Sangere!). En Sangforening har rimeligvis givet Forestilling, og man har da paa denne synlige

Maade med dette velklingende Tillægsord vist den sin hjertelige Modtagelse. Endelig staar der paa en Papplade omtrent saaledes: „Gott gebe, dass das deutsche Lied immer blüht und immer grünt!“ (Gud give, at det tyske Kvad altid maa blomstre og altid grønnes). Andre Steder har jeg rundt paa Væggene i en saadan Sal set Billederne af det nye tyske Riges Grundlæggere: Bismarck, Moltke, Kejser Wilhelm o. s. v., og under hvert Billede vedkommende Personligheds Valgsprog. Under Moltkes Billede staar f. Eks.: „Wozu der Mensch den Mut hat, dazu findet er auch die Mittel“ (hvortil et Menneske har Modet, dertil finder han ogsaa Midlerne). Endelig kan man saa oppe under Taget se et Maleri, der hænger til Ære for Byens „frivillige Brandværn“. Maleriet forestiller en ung Brandmand, der staar i sin Branduniform, høj og kæk, med en Vandslange i Haanden, og under Billedet findes et Citat af Schiller: „Wohltätig ist des Feuers Macht, wenn sie der Mensch bezähmt, bewacht“ (velgørende er Ildens Magt, naar Mennesket tæmmer, bevogter den).

(Fortsættes).

Dagshistorie 1907.

Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen.

- ~~~~~
11. *Januar.* Konventionen mellem Danmark og Tyskland om Optantbørns Optagelse i det prøjsiske Undersaatsforhold afsluttes. (Jf. Sønderj. Aarb. 1907, S. 177 ff.)
18. *Januar.* Forsamlingshuset i Tyrsebøl tages i Brug.
23. *Januar.* Forsamlingshuset i Tandslet indvies ved et Valgmøde, hvori der deltager 400 Personer.
25. *Januar.* Valg til den tyske Rigsdag (Jf. 13. Decbr. 1906). — I 1. Valgkres vælges de danske Kandidat, Redaktør H. P. Hanssen, med 10 406 Stemmer, medens Tyskernes Kandidat, Landsretsdommer Dr Hahn, faar 5 168 og Socialdemokraternes Kandidat, Arbejdssekretær G. Niendorf i Kiel, 784 Stemmer. — I 2. Valgkres afgives der 3 236 danske Stemmer paa Gaardejer P. Grau i Pøl og i 4. Valgkres 1783 paa pensioneret Degn og Skolelærer P. Jessen i Sønderborg. — I alt afgives der i Nordslesvig 15 451 danske Stemmer, d. v. s. 594 flere end ved Valget i 1903.
5. *Februar.* Ved Omvalget til den tyske Rigsdag vælges i 2. Valgkres den agrarvenlige national-liberale Møller A. Wommelsdorf paa Munkmølle med 13 050 Stemmer imod 8 725, som falder paa Socialdemokraten P. Michelsen. — I 4. Valgkres vælges den frisindede Dr. Leonhart i Kiel med 9 620 Stemmer (hvoraf 817 danske) imod 9 217, som falder paa den national-liberale Kandidat, Landsretsraad Feddersen. Dr. Leonhart er saaledes sat igennem af danske Stemmer.

18. *Februar.* Rigsretten i Leipzig ophæver den af Landsretten i Flensborg den 3. September 1906 fældede Dom, hvorved Journalist P. Simonsen ved „Flensborg Avis“ idømtes 9 Maaneders Fængsel for formentlig Fornærmelse mod Kaptejn Hennings i Bremen, og henviser Sagen til ny Behandling ved Landsretten i Altona. Rigsretten antager, at Forudsættningen for, at den tiltalte skulde være skyldig — at han havde vidst, at der endnu var nogle af de paagældende Officerer i Live, og saaledes havde haft en fornærmelig Hensigt — ikke er tilstrækkelig bevist.
20. *Februar.* „Hejmdal“ meddeler, at de danske Landdagsmænd i den prøjsiske Landdag atter har innbragt deres Lovforslag om en Ændring af Valgloven til Kresdagene. (Jf. 5. Marts 1906).
1. *Marts.* Overpræsident v. Dewitz fratræder sit Embede efter at have faaet sin paa Grund af Sygdom indgivne Afskedsbegæring bevilget. — I hans Sted tiltræder tidligere Landraad, Godsejer paa Bossee i Holsten, Detlev v. Bülow, Embedet som Overpræsident i Hertugdømmerne.
21. *Marts.* Ved et Møde i Forsamlingshuset i Brøns oprettes „Nordvestslesvigsk Landboforening“, hvis Program er Fremhjælp af Gaard- og Husmandsbrug.
2. *April.* Paa et Møde i Vojens oprettes en Fælles-Afholdtsforening for Nordslesvig
8. *April.* Landsretten i Flensborg frikender Landmand P. Gadegaard paa Rødding Mark og Journalist J. Jensen i Aabenraa for at have fornærmet en Amtsretssekretær ved en i „Hejmdal“ offentliggjort Meddelelse om en Tørvelivering. Landsretsdirektør Jacobsen tager under Retsforhandlingen Anledning til at betegne det som begribeligt, naar Myndighederne ikke lader nogen Fortjeneste tilflyde dem, der „vender sig agitatorisk imod Tyskland.“
12. *April.* Kaadner P. Simonsen og Landmandssøn P. Petersen fra Taps udvises af den stedfortrædende Amtsforstander i Tyrstrup med 24 Timers Varsel, fordi de har været med til at lede nogle Gymnastikøvelser i Forsamlingshuset „Frej“ i Tyrstrup.

16. April. Amtsforsander Kosegarten sælger sin Ejendom „Vojensgaard“ til Ejendomskommissionær J. H. Schmidt i Haderslev for $\frac{1}{4}$ Million Mark uden Besætning.
3. Maj. Landsretten i Flensborg frikender Tandlæge J. Smith i Haderslev for Overtrædelse af Straffelovens § 110 ved at have opfordret til Ulydighed. Da nemlig flere Amtsforsandere har udstedt Forbud imod Gymnastikundervisning og Smith anser disse Forbud for ulovlige, har han i Bladet „Modersmaalet“ offentlig opfordret til at være ulydig imod dem for paa den Maade at faa Spørgsmaalet afgjort ved Domstolene. Landsretten antager, at det ikke drejer sig om Opfordring til Ulydighed i Henhold til Straffelovens § 110.
7. Maj. „Hejmdal“ meddeler, at Myndighederne i Kliplev har forbudt Brugen af de gamle brogede Nationaldragter ved Opførelsen af de nordiske Folkedanse.
10. Maj. Et tysk Blad meddeler, at der hidindtil er blevet naturaliseret 1000 Optantbørn.
12. Maj. Forsamlingshuset i Hyrup indvies.
16. Maj. Bisidderretten i Haderslev stadfæster fem Politibøder paa hver 10 Mark, som fem Mænd fra Lert og Ørsted Kommuner, Møller Kiesby, Landmændene H. Jensen, P. Thielsen og H. J. Witt samt Forpagter Christiansen, i Foraaet er blevne ikendte for at have øvet grov Uorden ved, at de under Rigsdagsvalget i Valglokalet havde forlangt, at Stemmesedlerne skulde blandes og at en Kontrolør ved Valgurnen blev fjærnet.
27. Maj. Ved et Møde paa „Folkehjem“ i Aabenraa vedtager Repræsentanterne for 8 nordslesvigske Landboforeninger med tilsammen 3500 Medlemmer atter at oprette en Fælleslandboforening Til Formand for denne vælges Gaardejer M. Refslund Poulsen paa Skovgaard ved Aabenraa. Samtidig vedtages det at ansætte Landbrugskandidat H. Hansen fra Ringenæs som Fælleslandboforeningens Konsulent
30. Maj. Bisidderretten i Haderslev frikender Landbolsmændene J. Jepsen og J. Heinsvig fra Aarø, der er anklagede for, at de under et Ordskifte ved Rigsdagsvalget skal have fornær-

met den fungerende Valgforstander, Landmand Hansen fra Aarø.

5. *Juni.* De to københavnske Skuespillere R. Neiiendam og J. Texière faar paa Amtsforsstanderkontoret i Sønderborg Meddelelse om, at de ikke maa holde Oplæsninger i Nordslesvig. De maa desuden ved deres Underskrift forpligte sig til at være ude af Landet inden 24 Timer, da de ellers vil blive udviste.
6. *Juni.* I den præjsiske Landdag forhandles det af Landdagsmændene H. P. Hanssen og Julius Nielsen midt i Februar indbragte Lovforslag om Kreslovens Ændring. — Landdagsmand Julius Nielsen anbefaler Lovforslaget under Henvisning til Ejendomsforholdene i de paa-gældende Amter, hvor gennemsnitlig kun 7 Procent af Grundejerne hører til de store Grundejeres Klasse, i Haderslev Amt endog-saa kun 1 Procent. — Den national-liberale Amtsretsraad Bachmann fra Haderslev taler imod Lovforslaget, idet han gør opmærksom paa, at det vilde skabe et dansk Flertal i nogle af de nordslesvigske Amter. — Huset vedtager imod Polakkernes, de frisindedes og Centrums Stemmer at gaa over til Dagsordenen. — Landdagsmand H. P. Hanssen bebuder derefter, at Lovforslaget atter vil fremkomme næste Aar.
- 9.—10. *Juni.* Det sjette danske Aarsmøde afholdes paa „Folkehjem“ i Aabenraa. (Jf. „Sønderjydske Aarb.“ 1908, Side 84.)
15. *Juni.* Regeringspræsidenten i Slesvig ophæver Udvisningsordren mod Kaadner P. Simonsen og Landmandssøn P. Petersen fra Taps. (Jf. 12. April). De faar dog kun Lov til i private Anliggender at overskride Grænsen, hvorimod de kan „vente deres øjeblikkelige fornyede Udvisning, saafremt de ved at meddele Gymnastikundervisning eller paa anden fremtrædende Maade optræder som Indbydere, Ledere eller Lærere ved Møder og derved igen falder til Besvær.“
1. *Juli.* Landsretten i Flensborg frikender fem Mænd fra Lert og Ørsted Kommuner for under Rigsdagdvalget at have øvet grov Uorden i Valglokalet. (Jf. 16. Maj).
2. *Juli.* Overpræsidiat i Slesvig ophæver telegrafisk Udvisningsordrerne mod Gaardejerne C. og N.

Finnemaan, saa de endelig efter fem Aars Landflygtighed kan vende tilbage til Taar-ning.

- 3.—5. *Juli.* Det tyske Kejserpar besøger det danske Kongepar paa Fredensborg.
10. *Juli.* Bisidderretten i Nordborg idømmer Værten paa „Nørherredshus“, P. Jensen, og Rentier Kl. Andersen i Nordborg henholdsvis 10 og 8 Dages Fængsel for paastaaet Modstand mod Statsmagten. De har nemlig en Aften i April Maaned forhindret en Politibetjent i at trænge ind i Salen paa „Nørherredshus“, hvor et privat Selskab var samlet med Koncertsangerinde Fru Hornemann fra København som Gæst, medens Myndighederne stemplede denne Sammenkomst som et offentligt Møde.
12. *Juli.* Landbrugskamret for Hertugdømmerne holder sin 25 Plenarforsamling i Haderslev. — Ved en paafølgende Middag i „Borgerforeningen“ holder Formanden, Grev Rantzau fra Rastorf, en politisk Tale, hvori han navnlig fremhæver Kravet om tysk Troskab i Grænse-landene samt Selvhjælpens Sikkerhed i Mod-sætning til Statshjælpens. — Lidt senere ud-bringer Overpræsident v Bülow et Leve for Nordslesvigerne: han roser den nordslesvigske Befolknings Flid og Dygtighed, dens Ærbarhed og Sædelighed, dens Kundskabstrang og alvor-lige Stræben, og han opfordrer Tyskerne til at vise denne Befolkning deres fulde Tillid, thi om end Sprog og Tilbøjelighed er forskellige, er dog Naturen, de økonomiske Interesser og Afstamningen fælles; han slutter med, at Tyskerne er stærke og mægtige nok til at hyde de danske Nordslesvigere Broderkysset (senere rettet til Broderhaanden). — Umiddel-bart derefter rejser Grev Rantzau sig atter og holder en endnu mere udpræget politisk Tale, hvori han særlig betoner, at de Landboforenin-ger, der staar i Forbindelse med Landbrugs-kamret, maa staa paa tysk national Grund, thi Kamret er et slesvig-holstensk Kammer, og at være slesvig-holstensk, det er at være tysk; enhver Landmand, der staar paa samme nation-ale Standpunkt som Kamret, kan gøre Krav paa dets Hjælp, men hvem der ikke gør det, eksisterer ikke for Kamret.

23. *Juli.* Af 69 nordslesvigske Præster indsendes til Overpræsidenten i Slesvig et Andragende om, at der i Skolerne maa blive indført to frivillige danske Sprogtimer om Ugen.
24. *Juli.* Sønderborg Provstisynode vedtager med 44 imod 18 Stemmer et af Aftægtsmand Jørgen Nielsen i Mjang stillet Forslag om hos Konsistoriet i Kiel at andrage paa, at Overpræsidual-Anvisningen af 18. December 1888 delvis ophæves, og at der i de Skoler, hvor der endnu er dansk Religionsundervisning, gives Børnene mindst to Timers dansk Sprogundervisning om Ugen.
27. *Juli.* Provst Gottfriedsen i Nustrup modtager fra Overpræsident v. Bülow et Afslag paa det den 23. Juli af 69 nordslesvigske Præster indsendte Andragende om, at der i de nordslesvigske Skoler maa blive indført to frivillige danske Sprogtimer om Ugen. Afslaget begrundes med, at „de herom ogsaa inden for den kongelige Statsregering gentagende stedfundne Overvejelser stedse har ført til det samme Resultat, ikke at forandre Sprog- og Anordningen af 18. December 1888 i den af Dem ønskede Retning“, og Overpræsidenten anmoder derfor Præsterne om „nu at finde Dem i, at Afskaffelsen af den danske Sprogundervisning i Folkeskolen er en Kendsgerning, som ikke mere vil blive forandret.“
31. *Juli.* Tørninglen Provstisynode vedtager med alle mod tre Stemmer et af Provst Gottfriedsen stillet Forslag om at tage følgende Udtalelse til Protokols: „Vi beklager paa Kirkens og det religiøse Livs Vegne dybt, at de 69 Præsters Indstilling om dansk Sprogundervisning ikke er bleven tagen til Følge.“ — Endvidere vedtager Synoden med alle imod to Stemmer følgende, af Pastor Matthiesen i Rødding stillede Forslag: „Tørninglen Provstisynode beder i Tillid det kongelige Konsistorium paa rette Sted og til rette Tid at ville arbejde hen til, at der i de af Provstiets Folkeskoler, hvor der gives dansk Religionsundervisning, indføres to ugentlige danske Sprogtimer indenfor den normale Skoleplan for alle de Børn, hvis Forældre maatte ønske en saadan Undervisning.“

Den officøse „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ meddeler, at der indtil 15. Juli er blevet naturaliseret 2834 Optantbørn, hvilket efter Bladets Mening er tre Fjerdedele af alle Optantbørn. Desuden er der blevet naturaliseret 356 Optanter, hvoraf Halvdelen er Kvinder. Af danske Undersaatter, der er fødte i Kongeriget, er der blevet optaget 97. Til sammen er der saaledes siden 11. Januar blevet optaget 3287 Personer.

3. *August.* Den tyske Forening holder Bestyrelsesmøde i Rødekro. Dr. Hahn meddeler, at han har været i Slesvig hos Overpræsident v. Bülow og faaet en Række Løfter af ham: en Eftergivenhed i Lighed med Finneemann-Sagens Ordning skulde ikke forekomme oftere, Optantspørgsmaalet skulde ikke blive løst, det hidtilværende Politistyre vilde blive opretholdt; endvidere vilde der blive bevilget Penge til Opkøb af danske Ejendomme, til Ydelse af billige Laan, til Gratisophold paa tyske Højskoler o. a. m.

10. *August.* Den nordslesvigske Vælgerforenings Bestyrelse og Tilsynsraad offentliggør følgende Udtalelse: „Idet vi udtaler vor Paaskønnelse af Overpræsident v. Bülows Tilsagn om at møde den danske Befolkning i Nordslesvig med Tillid og venter, at han vil forvalte det høje Embede, der er ham betroet, retfærdigt og upartisk, nedlægger vi en bestemt Indsigelse imod den af et fanatisk Agitationsudvalg forsøgte Ophidselse af det tyske Folk. Overfor de grove Usandheder, der i den senere Tid er blevet udspreedt i Tyskland, erklærer vi: Den danske Befolkning i Nordslesvig udfolder ingen Løsrivelsesbestræbelser og driver ingen Boykotning. Den staar paa Forfatningens og de bestaaende Loves Grund og udfolder kun fuldtud lovlige Bestræbelser til Værn af sin nedarvede Nationalitet.“

22. *August.* Overlandsretten i Kiel stadfæster i Sagen mod fem Mænd fra Lert og Ørsted Kommuner den flensborgske Landsrets frifindende Dom. (Jf. 1. Juli og 16. Maj.)

Gaardejerne C. og N. Finneemann, Fader og Søn, faar deres Naturalisationsbeviser udleveret. (Jf. 2. Juli.)

26. *August.* Landsretten i Flensborg stadfæster den af Bisidderretten i Nordborg den 10. Juli fældede Dom, hvorved Værten paa „Nørherredhus“, P. Jensen, og Rentier Klavs Andersen i Nordborg ikendtes henholdsvis 10 og 8 Dages Fængsel for Modstand mod Statsmagten; Landsretten anser vedkommende private Sammenkomst for et politisk Møde, hvortil Politiet havde Adgang.
6. *September.* Bladet „Hejmdal“ i Aabenraa udkommer i forstørret, syvspaltet Format.
Landsretten i Flensborg frikender Ungkarl Andreas Grau fra Bro, Mejerist H. Lorentzen fra Gramby og Redaktør E. Christiansen fra Flensborg for i en Artikel i „Flensborg Avis“ den 16. Marts at have fornærmet Degn og Skolelærer Bager i Ketting ved at meddele, at han i Skolen havde blandet Politik i Undervisningen og om de danske Foregangsmænd brugt grove Skældsord som „Danskerpak“, „danske Hunde“, „Løgneprofeter“ og lignende. Baade Statsadvokaten og Retten indrømmede, at Sandhedsbeviset var blevet ført.
17. *September.* Haderslev Provstisynode vedtager med 46 af 65 Stemmer et af Pastor Tonnesen i Hoptrup stillet Forslag om at rette den samme Anmodning til Konsistoriet i Kiel, som Tørninglen Provstisynode den 31. Juli vedtog at indsende til Konsistoriet.
24. *September.* Landsretten i Altona idømmer Journalist P. Simonsen ved „Flensborg Avis“ 4 Maaneders Fængsel for formentlig Fornærmelse mod Kaptejn Hennings i Bremen. (Jf. 18. Febr.) Retten antager, at det paaklagede Udtryk („mensvoren“) i den paagældende Sammenhæng er fornærmeligt, og at den anklagede havde maattet regne med den Mulighed, at der endnu levede nogen af de omhandlede Officerer.
30. *September.* Det forbydes den danske Tryllekunstner Georg Kjeldsen at give Forestillinger i Nord-slesvig.
1. *Oktober.* „Modersmaalet“ i Haderslev kan fejre sit 25 Aars Jubilæum, idet Bladet blev oprettet den 1. Oktober 1882 af nuværende Teglværksejer Axel Sabroe.

„Vestslesvigs Tidende“ kan fejre sit 25 Aars Jubilæum, idet Redaktør P. Skovrøy i Tønder oprettede Bladet den 1. Oktober 1882. (I Juni 1885 blev „Vestslesvigs Tidende“ forenet med „Flensborg Avis“ og er siden da udkommet som en Særudgave af denne.)

Bladet „Den nordslesvigske Kirkesag“, som hver fjortende Dag udgives af Frimenighedspræst Thade Petersen i Haderslev, begynder at udkomme.

4. Oktober. Forsamlingshuset i Føl indvies ved et Møde, hvori henved 200 Personer deltog.

8. Oktober. Den nordslesvigske Vælgerforenings Bestyrelse og Tilsynsraad vedtager paa et Møde paa „Folkeljem“ i Aabenraa følgende to Resolutioner:

I. Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad udtaler en skarp Misbilligelse af Redaktør Svønssons i „Dybbøl-Posten“ fremsatte Mistænkeliggørelse af Beskyldninger imod Rigsdagsmand H. P. Hanssen. Efter at Sagen foreligger fuldt oplyst, viser Sigtelserne sig tilmed aldeles uhjemlede. Rigsdagsmand Hanssen fortjener Vælgernes varmeste Tak for hans store Arbejde i Optantsagen, særlig ogsaa i den Finnemanske Sag.

II. Idet vi udtaler vor fulde Tilslutning til vore Repræsentanter, Rigsdagsmand H. P. Hanssens og Landdagsmand Julius Nielsens Politik, bringer vi dem en varm Tak for deres trofaste Arbejde iblandt os og haaber, at de fremdeles i en lang Aarrække maa faa Lykke og Held til at fortsætte Arbejdet for vor Folkesag. Vi tilsikrer dem endvidere al den Støtte, som vi er i Stand til at yde dem i vor nationale Kamp.

20. Oktober. Paa et Møde i Graasten oprettes en Fælles-Sangforening for Nordslesvig; der indmelder sig straks 12 Foreninger med 205 Medlemmer.

26. Oktober. Forsamlingshuset i Tyrnbøl indvies ved et talrig besøgt Møde.

31. Oktober. Bisidderretten i Haderslev forhandler en Privatklagesag, som Amtsforstander Kosegarten i Vojens har anlagt imod Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, og Forretningsføreren ved Bladet, Uwe Schütze i Haderslev, for Fornærmelse. Efter

Salget af „Vojensgaard“ til en dansk Mand havde „Schleswigsche Grenzpost“ nemlig bragt et Par Artikler, hvorefter Amtsfors-
 ander Kosegarten skulde staa i betydelig Gæld til Landdagsmand Julius Nielsen. Sagen ender med et Forlig, idet begge de tiltalte med Beklagelse tager deres urigtige Paastande tilbage.

Bisidderretten i Haderslev idømmer Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, en Bøde paa 3 Mark, fordi han ikke har optaget en Berigtigelse, som „Haderslev Bank“ har sendt ham vedrørende Advokat Ravns Studiepenge. Den anklagede undskylder sig for Retten med, at han har kastet Brevet i Brevkurven uden at aabne det, fordi han kunde tænke sig, hvad det indeholdt.

6. November. Paa det tyske Kaserneskip „Blücher“ ved Marinestationen Mørvig eksploderer en Dampkedel, hvorved 15 Mennesker dræbes eller dør af deres Saar, medens en Del forbrændes. Ulykken skyldes Skødesløshed ved Kadelens Betjening.

18. November. Landsretten i Flensborg frikender tidligere Pastor Jakobsen, Bogholder Rabe og Købmand Kr. Petersen i Skærbæk for strafbart Forhold vedrørende Kunstvæveskolen i Skærbæk. (Forseelse mod Konkursloven, falske Balancer o. s. v.) Den 27. Juni 1904 blev Pastor Jakobsen i samme Sag idømt 2 Maaneders Fængsel og 900 Mark i Bøde, medens de to andre fik 1 Maanedes Fængsel og 600 Mark i Bøde; men det er lykkedes dem at faa Straffens Afsoning udsat og Sagen genoptagen til ny Forhandling.

20. November. „Flensburger Nachrichten“ meddeler, at tidligere Pastor Jakobsen i Skærbæk er bleven udnævnt til Sognepræst for den protestantiske Menighed i Arco, en lille By i Tyrol: han skal allerede holde sin Tiltrædelsesprædiken den 24. November.

Forsamlingshuset i Hygum indvies ved et Møde, hvori der deltager henved 400 Personer.

8. December. De nordslesvigske Frimenigheder holder deres Aarsmøde i Sundeved.

Jørgen Eriksen fra Oksbøl paa Als indvies som Præst ved Frimenighedskirken i Sundeved.

9. *December.* Rigsretten i Leipzig forkaster den af Landsretten i Flensborg den 3. Maj fældede Dom, hvorved Tandlæge J. Smith fra Haderslev frifandtes for at have overtraadt § 110 i Straffeloven ved at opfordre til Ulydighed, og viser Sagen tilbage til ny Behandling ved Landsretten. Rigsretten udtaler, at Landsrettan i Flensborg fejlagtig har antaget, at de paagældende Gymnastikforbud ikke var Øvrigheds-Anordninger.
- „Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig“ holder Aarsmøde paa „Nørherredhus“ i Nordborg. Udvalget har i det sidste Aar ladet afholde 102 Møder rundt omkring i Nordslesvig og det har nu ialt ladet omkring ved 30 Sygeplejersker uddanne.
10. *December.* I den tyske Rigsdag taler Rigsdagsmand H. P. Hanssen imod Tvangsbestemmelserne i den foreslaaede Rigs- Forenings- og Forsamlingslov. Han fremhæver, at § 7 er en Undtagelsesbestemmelse af værste Slags; den vil paa en unyttig Maade skærpe Modsætningerne i Nordslesvig, og man vil ikke alene føle en saadan Bestemmelse som en unødvendig Haardhed, men tillige som en brutal Uretfærdighed. Talen modtages med livligt Bifald fra Husets Venstre.
15. *December.* Forsamlingshuset „Møgeltønderhus“ i Møgeltønder indvies ved et Møde, hvorved der er rigelig 300 Mænd og Kvinder til Stede.
17. *December.* Overpræsident v. Bülow nægter den norske Skuespillerinde Johanne Dybvad Tilladelse til at opføre et Par af Henrik Ibsens Skuespil i Nordslesvig.
19. *December.* Bisidderretten i Haderslev idømmer Byens Borgmester, Dr. jur. Schindelbauer, en Bøde paa 100 Mark for at have fornærmet Redaktørerne af „Modersmaalet“, N. Svendsen og N. Petersen, ved en Aften sidst i Oktober Maaned i en Frugthandlers Butik paa Søndertorv at have ytret sin Forbavselse over, at Frugthandleren holdt en saadan „Schimpf-, Schund- und Schweinezeitung“ som det danske „Modersmaalet“. Den dømte Borgmester bebuder under Forhandlingen, at han vil indanke Sagen og eventuelt føre den helt op til øverste Instans.

20. *December.* Fru Bolette K. Krüger, født Thomsen, Enke efter afdøde Rigsdagsmand H. A. Krüger i Bevtøft, afgaar efter lang Tids Svagelighed ved Døden i en Alder af 87 Aar.
28. *December.* Forsamlingshuset i Genner indvies ved et Møde, hvori der deltager 250 Personer.
Forsamlingshuset i Bredebro indvies ved et Møde, hvori der deltager omkring ved 300 Personer.

N. A.

De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse.

Af J. B. Høyer.

Med Hensyn til de andre Byer i Læk Sogn vil jeg endnu kun omtale Stadum, der ligger sydligst. Naar jeg ikke har undersøgt de sproglige Tilstande i Hovedbyen Læk, ligger det i, at dette vilde være temmelig vanskeligt i kortere Tid, thi i en større Stationsby er Forholdene altid noget flydende og ikke saa let overskuelige som i en almindelig Landsby. Det skal være nok at bemærke, at Plattyskøen her siden 1864 er bleven det almindelige Omgangssprog, selv om alle voksne indfødte er i Stand til at tale Dansk. I Følge P. Lauridsen („Sprogkamp og Sprogforhold“) var der 1852 i Læk 164 Familier med dansk, 33 med plattysk og 10 med højtysk Familiesprog. I 1856 derimod var der kun lidt over 20 Tysk talende Huse. Hvorledes Forholdene har ændret sig siden 1864, viser Adlers Oplysninger, der dog maa anses for nogenlunde paalidelige. Han skriver: „Af de 20 % af de voksne Indbyggere, hvilke med Forkærlighed taler Dansk, taler

iøvrigt vel næppe kun Halvdelen Dansk med Skolebørnene; det at tale Dansk anser man for skadeligt for Skoleundervisningen og taler derfor Plattysk med Børnene. Skolebørnene kan kun meget lidt Dansk, paa Skoleungdommens Legeplads hører man udelukkende Tysk, derimellem megen Højtysk.“ Efter officiel tysk Meddelelse Sommeren 1907 har i Læk af 335 Skolebørn 11 Dansk til Modersmaal.

Vi vender os altsaa til Stadum. Stadum ligger ved den sydøstlige Ende af „Renselbjergene“. Stadum er en mindre, tæt samlet Landsby med gammeldags Bøndergaarde. Den samme Dag, jeg kom til Byen, spadserede jeg videre mod Vest ad Vejen til det oprindelig frisiske Sogn Enge og drejede derfra af til højre op mod Højdedraget. Nogen mere storslaet Udsigt skal man lede længe efter i et Landskab, „hvor Bjerg kun er Bakke“. Op gennem Hede og enkelte Egepurrer bestiger man Bakkedragets højeste Punkt. Paa den nordlige Hældning findes betydelige Fyrreplantninger. Herfra ser man mod Vest og Sydvest ud over den flade Marsk. I Horisonten skuer man Havet og de svømmende Øer. I nordlig Retning skimter man Egenne hinsides Vidaadalen, mod Nordøst tegner sig Bakkerne ved Medelby, og mere i østlig Retning skimter man Røgen fra Fabriksskorstenene ved Flensborg By. Den Dag var det kølig Nordvestvind med overvejende skyfuld Himmel, dog tittede Solen nu og da gennem en Sprække i Skyerne og oplyste glimtvis en fjerntliggende Landsby eller Kirke. Øvre mod Syd ser man et lignende Højdedrag, der strækker sig ud til Marsken i øst-vestlig Retning. Fjernt, fornemt, maje-

stætisk tegner det sig der med en Vejrmølle paa sin buede Højning. „Stollt barg“ hedder Højdedraget paa Plattysk. Man befinder sig saaledes her paa Overgangen mellem Marsk og Gest. Friserne, dette Sumpfolk, har væsentlig holdt sig til den første, dog har de ogsaa hist og her sat sig fast i Gestkanten. Saaledes er Enge en gammel frisisk By. Det er en lang Række af mørkerøde, straatækte Huse med den beskedne Kirke i Midten. Enge (ca. 5 Kilometer Vest for Stadum) ligger nemlig endnu paa Gestbunden, men umærkeligt glider Terrænet i Vest og Sydvest over i Marsken.

Lad os nu vende tilbage til Stadum, der bag en Bakkeskraaning lunt ligger gemt for Vestenvinden. Kun kort vil jeg omtale Byens Lærer. Jeg aflagde ham nemlig et lille Besøg og drak min Eftermiddagskaffe der. Det var en yngre, venlig og godmodig Mand, men uden egentlig Forstaaelse af dansk Befolkning og dansk Aandsliv. Samtalen gik naturligvis paa Tysk. Som ganske ung havde han været Lærer i Nordslesvig, men indrømmede, at de, som skulde være Lærere der, helst paa Forhaand maatte være kendt med Befolkningen. Netop fordi han blev betragtet som en ren og skær Tysker, kunde han ikke godt faa Indpas. Det var ham saaledes næppe muligt at opdrive et Sted, hvor han kunde faa sin Middagsmad. En Dag i en Undervisningstime, da Børnene skulde skrive Tysk, rejste en større Dreng sig op og sagde: „Wir schreiben überhaupt nicht Deutsch hier“ (vi skriver overhovedet ikke Tysk her). Præsten dér forberedte et Par Drengene til Latinskolen, men naar han talte med dem, foregik det gerne paa Dansk. Da Læreren lejligh-

hedsviis kom til at tale med Præsten herom og mente, at det var mere hensigtsmæssigt kun at tale Tysk til Elever, der forberedte sig til Optagelse i en tysk Latinskole, svarede Præsten, at det var meget muligt, men i Byen vilde det blive betragtet som Fortyskningsbestræbelser, om det fandt Sted. Et Par Embedsbrødre, der havde været i vedkommende Sogn i mange Aar, gav sig halvvejs ud for Dansk sindede. Da min Lærer spurgte dem om, hvorledes det kunde være, svarede de, at det var nødvendigt for at komme nogenlunde godt ud af det med Befolkningen.

Fra Lærerboligen vil jeg føre mine Tilhørere ind i en af Byens gamle Bøndergaarde. Jeg aflagde Besøget om Aftenen, da Gaardens Indvaanere for den Dag var færdige med Høbjærgningen. Husbonden var en gammel rask og rørig Mand, rigelig de 80. Den, der vel egentlig stod for Gaardens Drift, var en Søn i 30—40 Aars Alderen. Samtalen, jeg førte med den gamle Mand, fandt Sted i Dagligstuen og overværedes af Sønnen, der sad paa en Stol ved Bilæggerovnen som en for det meste tavs, men dog ikke uinteresseret Tilhører. Stuen var prunkløs og tarvelig udstyret, som Boligerne i Reglen er det i Mellemslesvig. Gulvet var skuret og bestrøet med Sand, langs med Vinduerne en Træbænk og et langt Bord, desuden fandtes et Par Stole, og Væggene var beklædte med Panel, hvori jeg opdagede Laagen til et Skab med Kopper og Glas. Om der, som det paa disse Egne saa ofte er Tilfældet, fandtes Alkovesenge, erindrer jeg ikke. Da jeg talte med den gamle, lempede jeg saa vidt muligt mit Sprog efter Egnens danske Dialekt, desuden indskød jeg paa

passende Steder nogle rent tyske Ord. Derved vilde jeg vække Mandens Fortrolighed, thi jeg var bange for, at jeg ikke saa godt skulde blive forstaaet og vække en vis Tilbageholdenhed, om jeg benyttede mig af mit skriftdanske Sprog. Min Manøvre gjorde tilsyneladende en udmærket Virkning. Manden var saa meddelssom som vel muligt og viste aldeles ikke Tegn paa Mistænksomhed eller lignende. Det, jeg bedst erindrer, var hans livlige mørkeblaa Øjne, der vidnede om, at Tankens Spændstighed fuldt ud var bevaret. Af og til laa der som en lille Skjælm i Blikket. Manden havde været med i Treaarskrigen paa slesvig-holstensk Side, men at paastaa, at der var den mindste Gnist af Uvilje tilbage mod Danmark og hvad dansk er, vilde være den største Usandhed. Han var som kemisk fri for slige Følelser, men saa tilbage paa sin Ungdoms Minder som interessante Oplevelser, om end maaske nok med lidt Sympati for den Sag, for hvilken han havde kæmpet. Han havde deltaget i Slagene ved Kolding, Fredericia og Isted. Fra en Fægtning ved Kongeaaen erindrede han tydeligt Kampen om en Bodegaard, som Slesvigholstenerne først havde besat, men som derefter blev indtagen af Danskerne og saa atter erobret af Slesvigholstenerne. Ved den sidste Indtagelse var han med til at befri sin Oberst, som Danskerne havde taget til Fange, men nu efterladt. Han laa dødeligt saaret paa en Sofa i Gaardens Storstue. Gaarden blev nu gennemsøgt over det hele. Soldaterne stormede ogsaa op paa Loftet. Her hang en Mængde røgede Skinker, som de gav sig til at skære løs af. Han for sit Vedkommende lod dem dog hænge. Han

tænkte som saa, at de fornødne Levnedsmidler fik man dog udleveret, og desuden var det ikke nemt at vide, om man saa Solens Nedgang den kommende Aften. Den saarede Oberst blev ført til Kristiansfelt, hvor han kort efter døde. Manden her hørte til det Kompagni, der fik Ordre til fra Koldingegnen at marchere til Kristiansfelt for at skyde Salut over Graven. Den Nat, Udfaldet fra Fredericia fandt Sted, stod han paa Forpost vest for Byen. Han saa da, hvorledes Egnen nord for Byen pludselig var dækket som af en Røgsky gennembrudt af Glimt paa Glimt, og anede da straks, at det var galt fat. Om Istedslaget fortalte han ikke meget, men havde kun et Indtryk af den almindelige Forvirring. En Oberst var bleven saa konfus, at han over Hals og Hoved var flygtet fra sin Afdeling. Men da vedkommende Oberst senere kom til Hamborg, og man havde overtydet sig om, hvem han var, var han heller ikke bleven videre vel modtagen. Efter Tre-aarskrigens Slutning maatte min Hjemmelsmand gøre Tjeneste som dansk Soldat og laa i Helsingør. Her syntes han særdeles godt om Forholdene og havde større Frihed, end da han tjente som slesvig-holstensk Soldat. Det var tilladt udenfor Militærtjenesten at søge privat Bierhverv („Kondition“) som Herskabstjener, og han klarede sig saa godt, at han den Tid, han laa i Helsingør, ikke blot ikke satte Penge til, men endogsaa lagde lidt til Side. Officererne var ogsaa særdeles flinke mod de tidligere slesvig-holstenske Soldater. Derimod kunde man risikere Overlast fra „Pøbelen“ baade i Helsingør, og naar man var inde i København. Ved slige Lejligheder var man derfor flere i Følge, thi da udsatte man

sig ikke for noget. Hvad der særlig gjorde Indtryk paa ham, var de mange Sejlere, der efter stille Vejr stod ind mod Byen og dækkede Sundet i Snesevis. „Da fik vi fremmed!“ Senere førtes Samtalen hen paa hans Hjemegn. Han mente, at Klintum, Stadum og Dørpum var de aller ældste Byer paa den Kant, thi gennem hver af dem havde der flydt en naturlig Kilde. Havet havde i sin Tid gaaet langt ind i Landet. Hørup i Haksted Sogn skulde have sit Navn af, at der blev sagt, at her skulde Vandet høre op. Vi berørte ogsaa det danske Sprogreskript mellem 1852 og 64. Engang i den Tid var han en Dag kørende til Flensborg. Den Hørkræmmer, hos hvem han plejede at holde ind, sagde da til ham, om de ikke i Dag skulde følges ad hen i Stænderforsamlingen, thi der vilde blive Liv i Debatten, da det var Sprogforordningen, der skulde drøftes. Som sagt, saa gjort. Man fulgtes derhen. Blandt Talerne havde han da særlig lagt Mærke til en Præst fra Aabenraaegnen. Denne optraadte som ivrig Forkæmper for Sprogforordningen. Præsten havde blandt andet sagt, at det godt kunde være, der var mange i Angel og Mellemslesvig, der talte udmærket Tysk, men det var ingen Indvending mod Forordningen, „thi i København er der ogsaa mange, der taler udmærket Tysk“. Han optraadte i det hele som en fuldstændig „Advokat“ og var ikke nem at modbevise. Endelig lykkedes det dog en af Modpartiet at komme med en Bemærkning, der vakte almindelig Latter og i Øjeblikket stoppede Munden paa ham. Kort efter tog jeg Afsked. Manden takkede mig for Besøget og udtalte, at han gerne vilde have, jeg kom en anden Gang

for at „holde Snak“. Baade han og Sønnen fulgte mig til Døren. Allerede den næste Dags Aften indfandt jeg mig atter omtrent til samme Tid. Jeg blev da modtagen af en Datter, en ung Pige, med et forstaaende Smil og med samme Venlighed som en kendt og hædret Gæst. Derpaa indfandt den gamle og Sønnen sig. Noget efter bragte Datteren Faderen og mig hver et Glas Saft eller Likør, og vi klinkede sammen. Vor Samtale bevægede sig paa lignende Baner som den foregaaende Aften, dog kom der ikke saa meget frem af Interesse. Jeg overbeviste mig om, at Familien der havde dansk Hussprog. Sønnen mente, at man dristig kunde regne med, at de $\frac{3}{4}$ af Byens Befolkning kunde tale Dansk. Vi berørte Mindet om den tidligere omtalte Pastor Lowson i Læk. Ogsaa den gamle her mente, at han var en slem Politiker. En Søndag i 1864 omkring det Tidspunkt, da Krigen var udbrudt, var min Hjemmelsmand i Kirke i Læk. Præsten havde da i sin Prædiken begyndt at tale om Krigen, hvad jo ikke var saa unaturligt. Men saa snart han berørte det Emne, rejste Tilhørerne sig op alle som en og forlod Kirken. Kun han blev siddende. Om Eftermiddagen fik han da Besøg i sit Hjem af en af de danske Gensdarmer i Læk, der gerne vilde have Forklaring over Aarsagen til, at Folk havde forladt Kirken, men han vilde ikke udtale sig, da Tilhørerne ellers var rolige og ordentlige Mennesker, som han nødig vilde føre i nogen Forlegenhed. Da jeg denne Aften for sidste Gang tog Afsked med Manden, fulgte han og Sønnen mig opmærksomt udenfor Døren som den foregaaende Aften.

Ogsaa en anden Familie der i Byen besøgte jeg. Her var Husbonden betydelig yngre, i Begyndelsen af 60erne, Husmoderen i en lignende Alder. Der var en Søn og en Datter i Alderen omkring de 20 Aar. Saa vidt jeg kunde skønne, taltes der mest Tysk der i Familien, men de kunde alle Dansk, hvilket Sprog jeg derfor benyttede mig af. Familien var særdeles opvakt. Sønnen, der havde Ferie, besøgte Seminariet i Tønder. Helt nøjagtige sproglige Oplysninger fik jeg ikke der paa Stedet, dog tilstrækkelige til at bedømme Forholdene. Der fandtes ca. en halv Snes Familier, hvor Mand og Kone talte Dansk indbyrdes. Adler skriver om Stadum: „I Stadum, hvor der findes 64 Familier, er Omgangssproget i 20 Familier Tysk (Plattysk), i 11 Dansk, i 6 Frisisk og Tysk, i 1 Frisisk, i 26 Tysk og Dansk; i disse sidst nævnte 26 Familier taler Forældrene indbyrdes Dansk, derimod Tysk (Plattysk) med Børnene. Paa Skolens Legeplads, paa hvilken indtil 1864 Børnenes Sprog var Dansk, bliver nu kun talt Plattysk.“ I to af de nævnte blandede Familier var Dansk endog det overvejende Omgangssprog. Børnene var dog voksne, saa Hjem, hvor der tales Dansk til skolesøgende Børn, findes ikke der i Byen. Inden jeg forlader det sproglige Omraade, vil jeg kun bemærke, at voksne Mænd, der kom i Kroen (ogsaa yngre Mænd i 30 Aars Alderen), ofte begyndte paa Dansk, men da Kromanden altid talte Plattysk, slog man over i dette Sprog. Inden de brød op, kunde de dog komme med en Slutningsbemærkning paa Dansk, som f. Eks.: „Nu ska' vi hjem aa i Seng“. I det hele og store kan Stadum vel i sproglig Henseende sættes i Klasse med

N. Haksted. Lad os imidlertid vende tilbage til Familien, jeg nylig omtalte. Manden havde i sin Ungdom hørt mange Fortællinger om „Junker Ulv“, en af de tidligere Ejere paa Frisenhavn (vistnok 16. Aarhundrede). Frisenhavn, et gammelt adeligt Gods, ligger nord for Stadum i en Sænkning, der skærer sig ind fra Marsken, i en Natur, der ikke er uden en vis Vildhed og Romantik, idet Mose, Lyng og Smaaskov veksler med hinanden. Om denne „Junker Ulv“ havde Manden i sin Ungdom hørt mangt og meget. Nu havde han dog glemte det meste. Løvrigt havde en Del af Stadum tidligere hørt under Frisenhavn, nemlig 16 Halvbolsteder, medens 9 Gaarde eller Huse havde hørt under Tønderhus. Blandt det, der uvilkaarligt randt Manden i Hu om „Junker Ulv“ var bl. a.: Engang red Herremanden med sine Hunde hen over en Mose der i Nærheden. Her sad en fattig Kvinde med sit lille Barn. Hundene for løs paa Barnet og sønderrev det. Da Herremanden kom til, brød han sig dog ikke herom, men udbrød foragteligt: „De luse Barn!“ (Det lusede Barn!), men til Straf herfor blev han senere levende fortæret af Lus. Da han var meget rig, havde den danske Konge laant en stor Sum Penge af ham. Kongen, der stadig var i Pengeforlegenhed, nøjedes med at betale ham med et Læs Læderpenge. Som forklarligt er, blev „Junker Ulv“ fortørnet herover og væltede Pengelæsset ned i et Vandhul. Om denne „Junker Ulv“ fortaltes tidligere, at han i Stormvejr red gennem Luften fulgt af sine Jagthunde. Blandt Stednavnene der paa Eggen, som Manden nævnede, forekom bl. a. det gode danske Navn „Bjørnshøj“. Vi forlod

Fortiden og kom ind i Nutiden. National Fanatisme var der ikke der paa Egnen. En Fremmed nord fra var lige saa velkommen som en Fremmed syd fra. National Fanatisme var i det hele i Mandens Øjne en Dumhed. Om Læk vidste han, at den By ikke havde noget godt Navn i Danmark. Engang var han paa Besøg i Egnen mellem Ribe og Tønder. Paa Tilbagevejen kørte han med Dagvognen til Tønder. Blandt de rejsende var ogsaa en Stenhugger fra Ribe. Denne var i Begyndelsen særdeles snaksom og let at komme ud af det med, men da han fik at vide, at Manden her var fra Læk (altsaa Egnen ved Læk), virkede det paa paa ham som en rød Klud paa en Tyr, og han udbrød: „Naa, du er fra den Svinnsti (Svinesti)“, og han blev i det hele saa grov, at den tiltalte maatte true med at „sørge for ham“, naar de kom til Tønder, hvis han ikke holdt sin Mund.

Hermed vil jeg slutte min Omtale af Stadum. Kun skal jeg endnu fortælle et lille mærkeligt Træk. En smuk Sommeraften, da Solrødmen endnu farvede den vestlige Himmel, gik jeg forbi et Hus der i Byen. Huset var omgivet af en Have, og i Haven var nogle Børn, en halvvoksen Pige, en mindre Dreng og endnu et eller to smaa Børn. Paa een Gang hører jeg Pigen sige til Drengen med hævet Stemme og paa godt Sønderjydsk: „Ejnar, de maa du int', de maa du int' gy'r for di' Mo'r“. Det viser, at Dansk var et Sprog, der faldt naturligt for Børnene, enten nu disse havde lært det ved at høre de voksne tale det, eller de tilhørte en Nord fra indvandret Familie.

Sognet Enge har jeg nævnet. Spadserer man fra

Stadum mod Vest over en bred, svagt skraanende Bakke-
 aas, en Udløber af Renselbjergene, kommer man efter
 en Times Forløb til Enge, der som alt nævnt ligger
 der, hvor Landet sænker sig ud mod Marsken. En sol-
 varm Formiddag i Juli spadserede jeg der ned. Stor-
 slaaet og vid aabnede Udsigten sig mod Sydvest og
 Vest over det grønne, flade Land. Grænsen her mel-
 lem Dansk og Frisisk Sprogomraade har i ældre Tider
 været meget skarp. Stadum var tidligere en udeluk-
 kende Dansk talende By, Enge overvejende Tysk talende.
 Jeg vilde derfor se, hvorledes Forholdene nu stillede
 sig. I de Beretninger, som Præsterne i Mellemslesvig
 1846 indgav om de sproglige Forhold, hedder det om
 Enge, at „Menigheden maa betragtes som frisisk“, men
 „das hier übliche Dänische wird fast von allen verstan-
 den und gesprochen“ (men det her brugelige Dansk
 bliver forstaaet og talt næsten af alle — C. F. Allen: „Det
 danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slelsvig el. Sønderjyll.“,
 2det Bind Side 378). Dette maa dog ikke forstaas ander-
 ledes, end at Befolkningen paa Grund af det nære Sam-
 kvem med de Dansk talende Egne var i Stand til at
 forstaa og tale Dansk. Overfor Frisisk har det danske
 Sprog nemlig altid været det stærkeste. At Dansk
 brugtes i Hjemmene med Undtagelse hos enkelte ind-
 vandrede er, som Meddelelsen fra 1846 ogsaa antyder,
 ikke sandsynligt, da Frisisk i Enge endnu delvis er
 Hjemmesproget. Derimod er Kendskaben til det danske
 Sprog nu meget ringe, da man i Samkvemmet med tid-
 ligere Dansk talende Egne benytter sig af Plattysken,
 der paa denne Kant i det hele er i Færd med at for-
 trænge det gamle frisiske Sprog.

Jeg styrede min Gang til Præstegaarden, en ny og smuk Bygning, der ligger ved Sydsiden af den langstrakte By, hyggelig gemt mellem høje Træer. Præsten, en yngre Mand, der interesserede sig for det frisiske Sprog, gav mig beredvilligt de fornødne Oplysninger. Det viste sig, at det frisiske Sprog i Enge vel har holdt sig med en vis Sejghed, men dog saa smaat er ved at glide ud af Sagaen. I adskillige Hjem talt vel Forældrene Frisisk indbyrdes, men Tysk til Børnene, der end ikke var i Stand til at tale Forældrenes Modersmaal. Følgende Oplysning giver et lille Begreb om den sproglige Forskydning. I 1896 havde 19 Skolebørn Frisisk, 50 Tysk og 2 baade Dansk og Tysk til Modersmaal. I 1901: 15 med frisisk, 48 med tysk og 4 med frisisk og tysk Modersmaal. I 1906: 12 med frisisk og 54 med tysk Modersmaal. Adler (med Opgivelse af alle Familierne): 50 Frisisk talende, 28 Plattysk talende, 5 Højtysk talende og 2 Dansk talende Familier. Med Hensyn til Byens Historie fortaltes det mig, at den store Stormflod Natten mellem 11. og 12. Oktober 1634 naaede helt herind til den oprindelige Strandbred. Efter senere Oplysninger skulde her være druknet 50 Mennesker, desuden: 23 Heste, 24 Okser, 49 Faar og 46 Svin. Med Sikkerhed vides det, at 4 Huse er bortdrevne. Ogsaa her, da Samtalen gik i en anden Retning, maatte den stakkels Lawson holde for. I Begyndelsen af 1864, da en Flok Rekrutter der fra Eggen var indkaldte til Fredericia, kom disse kørende over Stadum Vad (Øst for Stadum) for at begive sig til Indkaldelsesstedet. De istemte Slesvigholstenvisen, men i det samme mødte de en

Mand. „Nu gaar det galt!“ udbrød en af de unge Karle, thi han havde genkendt Præsten fra Læk. Og ganske rigtigt: da de kom til Fredericia, vidste man der Besked med det foregaaede. „Wie kleinlich doch!“ (hvor smaaligt dog) sluttede Præsten sin Fortælling. Iøvrigt beundrede han adskilligt i Danmark, bl. a. den udstrakte Foredragsvirksomhed, der giver sig et Udslag i, at der næsten i hvert Sogn findes et Forsamlingshus. Med Hensyn til den Slags Folkeoplysning stod man langt tilbage i disse Egne. Hvad det nationale angik, var han paa det rene med, at Slesvigholstenerne havde opgivet deres politiske Idealer og af fundet sig med Begivenhederne. Derimod indrømmede han, at det ikke lod til, Nordslesvigerne kunde opgive deres nationale Ret.

Sognet Store Vi, der ligger Sydøst for Nørre Haksted, vil jeg kun løselig berøre (omtalt i min Rejse-skildring i Sndj. Aarb. 1ste Halvbind 1905). Ganske nøje har jeg ikke her haft Lejlighed til at undersøge de sproglige Forhold, men dog i de store Hovedtræk. Det er nærmest Aaret 1864, der her danner det sproglige Skæl, da Plattysk før den Tid kun taltes af indvandrede. Den ældre Slægt fastholder endnu det danske Sprog, medens den yngre glider over i Plattysken. De sproglige Forhold er nogenlunde som i N. Haksted By, idet der dog kan være smaa Gradsforskelle paa de enkelte Byer i Sognet. Saaledes har det danske Sprog holdt sig nogenlunde sejt i den sydvestlige By i Sognet, Sillerup, hvor man kan regne med, at langt den største Del af Befolkningen er Dansk mægtig. Jeg skal fremhæve et Par Eksempler, der viser den

sproglige Udvikling, Oplysninger, jeg hentede hos Mænd, der boede der i Byen. N. N. er født 1859 og har Dansk til Modersmaal. Det samme var Tilfældet med en yngre Broder, født 1864. En Søster derimod, født ca. 1869, havde Tysk til Modersmaal og talte mest dette Sprog. N. N. talte dog Tysk med sin Kone, der var yngre. Hun stammede fra N. Haksted og havde tysk Modersmaal. Som man kan tænke, taltes der Tysk til Børnene, af hvilke det ældste var en Søn paa 10 Aar, der ikke kunde Dansk. N. N. oplyste mig om, at de ældre der i Byen ikke rigtig kunde Tysk, men talte Dansk og Tysk i Blanding (NB., naar de da ikke talte udelukkende Dansk). En 80aarig Mand i Sillerup taler endnu udelukkende Dansk. En anden Mand i Byen er født 1848, han har Dansk til Modersmaal og taler Dansk i Hjemmet med Konen. Til tre Sønner (omkring 20 Aar) tales der maaske mest Plattysk, men ogsaa Dansk. Om Manden blev det sagt, at selv om han begyndte med at tale Plattysk, endte han med at tale Dansk. Hvad der i Sillerup og i det hele taget i de sydligere Sproggrænsebyer bidrager til at fremskynde den sproglige Forskydningsproces, er Tilflytning fra mere Tysk talende Egne. Saadanne tilflyttede tvinges ikke længere af den indfødte Befolkning til at forstaa og tale Dansk, hvilket kun er Tilfældet i Byer, hvor Plattysken ikke halvvejs er de voksnes Omgangssprog og hvor Befolkningens Hovedmasse vanemæssigt holder paa Byens nedarvede Sprog. Om Sillerup skriver Adler: „Sillerup tæller 60 Familier, overalt bliver der talt Tysk med Børnene; i 8 Huse taler ogsaa Forældrene kun Tysk med hinanden. I 52 Huse taler

de voksne Dansk“. Saa vidt jeg kan skønne, har Plattysken ikke gjort særlige Fremskridt, siden disse Oplysninger fremkom.

En stille Sommeraften spadserede jeg fra Sillerup over Heden til Nabobyen Hjoldelund mod Sydvest. En fin Rødme, Dagens sidste Hilsen, svævede over den vestlige Horisont. Op over de lette sølvfarvede Taa-ger hævede sig et Par mørke, lyngklædte Høje. Fortidens Minder talte her deres tavse, ærværdige Sprog. Ja, hvilken Saga, om disse Høje kunde fortælle om de fjerne, svundne Tider. Var de Høvdinger, hvis Støv de gemte, maaske fra den Tid, da Tyra lod opføre Volden „fra Moradset vest ved Strande til Mysund ved Sli“. Nu er Leddet brudt, har været det længe, og Sakserne trængt ind som „en farlig Flod“. Ogsaa Hjoldelund er en gammeldags, afsondret og tæt samlet By, hvor gammel Skik og Brug kun langsomt brydes. Byen ligger højt. Mod Vest sænker Landet sig med Moser og Lyng ud mod Markens vandrette Flade. Sejgt og udholdende som Egekrattet, der kryber langs Hede-bakkerne, har det danske Sprog holdt sig her i den afsides Bygd, her, hvor det næsten har sin yderste Grænse. Atter her staar man overfor den jydske Hede-bondes sejge, udholdende Natur, der kun tøvende bøjer sig for de fremmede Luner. Var denne Befolkning gen-nem dansk Sprog og Aandsliv bleven sig sin danske Folkeafstamning bevidst, skulde ingen menneskelig Magt have fældet den stærke Egestamme.

Under mit Ophold der i Byen besøgte jeg en Af-ten en temmelig oplyst Gaardmand, der interesserede sig overordentlig baade for Egnens og hele Landsdelens

Historie. Da jeg kom til Gaarden, sad hele Familien i Køkkenet og spiste Kartofler og Dyppelse. Snart kom dog Husbonden, en midaldrende Mand, ind i Stuen til mig, og hans Hustru opvartede med en Forfriskning. Udstyret i dette Hus var ordentligt, men enkelt og tarveligt som de fleste Steder i de Egne. Lidt efter kom en Nabo paa Besøg, en ældre Mand, der hyggeligt dampede paa sin Pibe. Jeg befandt mig ganske hjemligt i denne Kreds. Her sad vi saa og talte om de svundne Tider. Blandt andre Stednavne kom jeg ogsaa til at nævne Lyrskov, og jeg fortalte om Slaget paa Lyrskov Hede. Om denne Begivenhed havde de aldrig hørt. Jeg fortalte om den unge Kong Magnus, der Natten før Slaget laa paa sit Leje uden at kunne sove, men hen mod Morgenstunden i et Drømmesyn saa sin Fader, Kongehelgenen, foran sig og hørte ham sige, at han kun skulde være frejdig og ikke frygte for Hedningernes talløse Skarer, og hvorledes dette Syn gav ham den sikre Tro, at han nok skulde sejre, og jeg fortalte, hvorledes Nordmændene om Morgenen, før Slaget brød løs, ligesom hørte Klokketoner i Lufften, og at det forekom dem at være Tonerne fra Klokken i St. Clemens Kirke i Trondhjem, og at det gav dem sikkert Haab om Sejr. Alt dette var fuldstændigt nyt Land for mine Tilhørere, men jeg var næsten stolt af at fortælle dem derom netop paa den Dag, thi det var Mindedagen for Istedslaget, hvilken Begivenhed jeg dog ikke berørte, da det let kunde have gjort et pinligt Indtryk, thi Dansk sindede var mine to Tilhørere ikke. Jeg førte dernæst Samtalen ind paa de sproglige Forhold der i Byen. Det fortaltes mig, at

før 1864 havde kun Mølleren der i Byen talt Tysk til sine Børn. Han havde holdt Huslærer til dem. Kun det yngste Barn havde gaaet i Landsbyskolen (maaske har det været efter 1864). Husbonden mente, at ca. 50 Personer i Hjoldelund talte Dansk i Hjemmet, og at Procenttallet af virkelig Dansk talende i hvert Tilfælde kunde sættes til 15. Til Oplysning om den sproglige Udvikling i Hjoldelund tjener følgende Oplysninger: Pastor S. Simonsens Tysk farvede Beretning af 2. November 1846 lyder: „Der bliver i det hele her talt 4 Sprog. Undtagelsesvis bliver Højtysk talt af dem, der har erhvervet sig en noget højere Dannelse; det plattyske Sprog bliver uden Undtagelse forstaaet og brugt af alle; dernæst det Platdanske, en fordærvet Mundart af det i det slesvigske herskende Patois“ o. s. v. (C. F. Allen: „Det danske Sprogs Historie i Hertugd. Slesvig el. Sndjylld.“ 2det Bind, Side 386). At man allerede den Gang har haft nogen Kendskab til Plattysken og lejlighedsvis har talt det, er meget muligt, men at man har brugt det til dagligdags, er meget tvivlsomt. I 1852 skal der i Hjoldelund have været 4 tyske Husholdninger (P. Lauridsen: „Sprogkamp og Sprogforhold“). I 1889 var Forholdene efter Adler følgende: „Af 163 Familier taler 22 Tysk, 25 Dansk og 116 begge Sprog. De 25 Dansk talende Familier er saadanne, hvis Ægteskab er forbleven barnløst eller hvis Børn allerede har forladt Hjemmet. I de 116 blandede Familier taler kun de ældre Folk Dansk indbyrdes; den yngre siden 1864 opvoksede Slægt taler overhovedet intet (?) Dansk mere; med Børnene bliver i næsten alle Familier talt Tysk.“ Paa sit

Sprogkort sætter Adler Hjoldelund i Klasse med den sydøstlige Del af Læk Sogn, N. Haksted Sogn og en Del af Fjolde Sogn, nemlig 25—50 % Dansk talende (Clausen 86 %). Efter denne Udflygt vender jeg tilbage til mit hyggelige Aftenselskab. Husbonden mente, at det Plattysk, der taltes, tog man det ikke saa nøje med. Folk kendte jo hinanden og undsaa sig ikke. „Sel om der løffer lidt Dansk i mæ“ (selv om der løber lidt Dansk i med) gjorde det ingenting. Da jeg forlod Gaarden, stod Maanen højt paa Himlen den kølige Sommeraften, 57 Aars Dagen for Istedslaget. Den blodige Sejr havde for Danmark tilsyneladende kun baa-ret ringe Frugt.

En anden Bonde, jeg besøgte i Sognet, stadfæstede hvad jeg allerede havde hørt om Plattyskens Historie i Hjoldelund. Kun Mølleren (og maaske en indvandret Familie) havde før 1864 talt Plattysk til Børnene. Mølleren havde været meget Tysk (Slesvigholstensk) sindet, og da han var den rigeste Mand i Byen, havde han øvet en vis Indflydelse. Paa Handels- og Forretningsvegne var han kommen en Del omkring og havde derved gjort sig bekendt med de slesvigholstenske Ideer. Her var det altsaa atter den gamle Historie, at de bedst stillede i Samfundet ogsaa havde været Tyskhedens første Herolder. Efter 1864 fortsatte Mølleren sine tyske Bestræbelser. Lige efter dette skæbnesvangre Vendepunkt blev han og 2 Gaardmænd enige om kun at tale Tysk, baade indbyrdes og særlig til deres Børn og Tjenestefolkene. I den ene Gaardmandsfamilie vedblev Manden og Konen dog at tale Dansk indbyrdes (naturligvis Tysk til Børnene) og ligeledes

til Dansk talende Daglejere. Som det er gaaet her, er det saa ofte gaaet i Mellemslesvigs Egne: Plattysken er fra første Færd kommen ind ikke gennem Indvandring, men som en bevidst Sprogændring hos selve Befolkningen, idet man af misforstaaet Nationalitetsfølelse har givet sig til at fortrænge sit eget Modersmaal. Vedkommende Mand fortalte mig ogsaa et lille Træk fra 1864. Han var den Gang en lille Dreng paa 10—11 Aar og gik i Skole i Goldelund, der ligger nordvestlig i Sognet. En Eftermiddag kort efter Dannevirkes Rømning sad Børnene i Skolen. Da kom der paa en Gang en Afdeling prøjsiske Husarer jagende forbi ad Landevejen fra Bredsted. Det var temmelig smaa og spinkle Folk med høje svære, langhaarede Skindhuer. Da de for forbi Skolen, udbrød Læreren: „De er kun smaa, men de er mange“. „Æ Hat er de mest“ (Hatten er det meste) faldt en lille Fyr i med paa sin barnlige, friske Maade, og Læreren kunde ikke lade være med at smile. En Formiddag kort efter denne Begivenhed midt under Religionstimen traadte en Flok Bønder ind i Skolen og forlangte af Læreren, at han fra nu af skulde undervise paa Tysk. Det vilde han ikke og svarede noget lignende som: „Nej, jeg bliver en dansk Mand“ (ordret efter Meddeleren). Da traadte en Mand frem (en, der færdedes meget paa Studehandel) og tog den danske Katekismus ud af Haanden paa Læreren, idet han gjorde ham forstaaeligt, at det fra nu af var ude med hans Lærergerning her paa Stedet. Der blev saa sagt til Børnene, at de nu kunde gaa, og Skolen blev lukket. Mange havde

dog ondt af det for Læreren, der nu var uden Kald og Stilling.

Jeg besøgte ogsaa en gammel Husar fra 1864. Han havde „lært“ i København og en Tid været Oppasser hos en Løjtnant v. B., der ellers var bekendt for sin Urimelighed, hvorfor ingen holdt af at være Oppasser hos ham, men vor Mand her havde dog klareret det udmærket med ham. Naar der var Officersgilde, maatte han dække Bordet. Officererne talte da undertiden Tysk sammen, idet de ikke gjorde Regning paa, at Oppasseren forstod det, men i dette Tilfælde tog de dog fejl. Saa kom selve Krigen, som han dog ikke mærkede noget særligt til, da han hørte til den Hærafdeling, der stadig retirerede op gennem Jylland uden vedholdende Forsøg paa at standse Fjenden. Paa Morsø var han en Tid sammen med nogle andre Soldater indkvarteret hos en Degn, hvor man ikke var tilfreds med Kosten. Det var Degnekonen, der var Skyld deri; hun var ogsaa slem mod sin gamle Svigerfader. At det var Alvor, sluttede Husaren deraf, at den gamle klagede sin Nød for Soldaterne. Disse trøstede ham da saa godt, de kunde, og trakterede ham med Brændevin. Naar saa Humøret paa den Maade var kommen op, begyndte han at synge: „Tøv lidt! sagde Jyden ved Frederiksstad.“ Husaren undrede sig over, at Degnen havde Træsko paa i Kirken. Det var han ikke vant til at se paa sin Hjemegn.

Da Krigen var endt, rejste vor Mand og nogle andre fra København med et Skib til Lybæk. De kom da hurtigere af Sted, men maatte saa selv betale Rejsen. De, der rejste over Flensborg, fik Rejsen godtgjort. I Lybæk fik man af Borgerne fri Forplejning

og en Specie til Hjemrejsen, men saa maatte man ogsaa købe en tysk Kokarde af en Mand, der gik omkring og solgte dem. Man stak i det hele taget Fingeren i Jorden og lugtede, hvor man var. Man forestillede sig som meget Tysk sindet og svarede bekræftende paa Lybækkernes deltagende Spørgsmaal, om man ikke havde haft det uhyre haardt hos de „verdamnte Dänen“, hvilket dog i Virkeligheden ikke var Tilfældet. En anden Mand, jeg besøgte, havde ogsaa været med i 1864, men som Infanterist og havde ligget i Sønderborg og paa Dybbøl. Det var en temmelig klart tænkende Mand, der havde en vis Sympati for Danmark, hvor han ogsaa havde Familie. Han mente, at Danmark var et fortrinligt Land. Det havde kun den Fejl, at det var for lille. At det danske Sprog vilde holde sig der paa Egnen, havde han ikke nogen Tillid til, og hos de fleste, jeg talte med, var det den almindelige Mening. Den jydsk Hedebonde er gennem Tiderne bleven løsreven fra sin oprindelige Jordbund og skal nu omplantes i det tyske Folk. Man kan dog ikke andet end omtale den nøjsomme og arbejdssomme Befolkning med Velvilje og Agtelse. En Aften besøgte jeg en saadan rigtig gammeldags Hedebonde. Den stærke Kæmpeskikkelse var kroget af Arbejde. Han havde Hænder, der næsten kunde dække en Tallerken, og skønt han havde overdraget Ejendommen til sin Søn og Svigerdatter, arbejdede han dog den udslagne Dag og viede Efterkommerne sine sidste Kræfter. Han blev maaske lidt forbavset ved mit Besøg, men Godmodigheden lyste ud af hans Øjne, og efter at han havde budt mig at tage Sæde, nød jeg ogsaa her Gæst-

frihedens ukrænkelige Lov, idet vi talte sammen som gamle bekendte.

At jeg kun talte Dansk med alle de her nævnte Mennesker, fremgaar vel af Fortællingens Sammenhæng. I Overensstemmelse med de tidligere Oplysninger taltes der mest Dansk af Mænd paa de 50 Aar og derover. Jeg havde Lejlighed til at iagttage det i Kroen, hvor jeg logerede. Ogsaa yngre Mænd talte det undertiden lige saa godt som Plattysk. Man kan vist regne med, at Halvdelen af Byens Indbyggere med Færdighed taler Dansk. Blandt Folkene, der hjalp med ved Kromandens Høslet, var en ældre Husmand, fuld af Humør, frisk og ungdommelig. Han havde sikkert efter Højden at dømme været højre Fløjmand ved sit Kompagni, da han deltog i Felttoget 1864. Han ærgrede sig over Prøjsernes Overgang til Als og „Rolf Krakes“ Uvirk-somhed. Som den sidste af Byens Indbyggere skal jeg endnu omtale Præsten, en ung Mand. Han havde den Venlighed at invitere mig hen til sig. Da han var ny paa Stedet, kendte han ikke noget til de sproglige Forhold. Han viste mig et Manuskript fra 1846, den da værende Præsts Beretning om Sproget i Hjoldelund. I den Tysk farvede Skildring var fremhævet, at ingen der paa Egnen talte det skriftdanske Sprog, og at der ingen danske Bøger fandtes. Dette skulde være en vægtig Modgrund til, at der indførtes Dansk i Kirke og Skole. Jeg søgte at vise min venlige Vært, at disse Anker ikke havde meget at sige, thi Skriftdansk taltes der sjældent paa Landet, ogsaa i Kongeriget, og at der den Gang ingen danske Bøger fandtes i Hjoldelund, var ikke noget Bevis for, at Omgangssproget var Tysk,

men kun en Følge af det tyske Kirke- og Skolesprog. Vest for Hjoldelund (ca. $\frac{3}{4}$ Mil) ligger Høgel. Her blev tidligere talt Frisisk, men dette er nu fortrængt af Plattysk, saaledes at kun ganske faa Personer (5—6) kan tale det gamle Sprog.

Syd for Hjoldelund ligger Fjorde Sogn (i Egnens danske Udtale: Fjoll'), det danske Sprogs aller sydligste Grænse. Det meget omstridte „Fjoll' Sogns Dansk“ skal jeg ikke her gøre til Geustand for nogen Under søgelse, da en saadan falder udenfor mit Omraade. Kun skal jeg bemærke, at naar man har villet opstille den Formodning (f. Eks. P. K. Thorsen), at Sproget her maaske skyldes en i fjerne Tider svensk Indvandring, da det har visse Afvigelser fra Nabosoggenes Sprog mod Nord, er dette naturligvis meget usikkert. Former i Sproget, der minder om Svensk og Østdansk, kan ligesaa godt forklares af den afsides Beliggenhed og det ringe Samkvem med Omverdenen, hvilket har bidraget til, at Sproget her ikke har fulgt Trit med den almindelige Udvikling, og at fælles nordiske Rester har kunnet holde sig. Som Eksempel paa Afvigelser skal jeg nævne, at Benægtelsesordet „ikke“, der ellers i Sønderjylland hedder „it“ og længere mod Syd „int“, her har den afvigende Form: „ek“. Som det er at vente, har det danske Sprog holdt sig bedst i den nordlige Del af Sognet, særlig i Løvensted. I Nabo byen Østenaa, der tidligere var ligesaa Dansk talende, er i den senere Tid heri indtraadt en Forandring, grundet paa Indvandring. I Løvensted findes 6 Familier, hvor Mand og Kone taler Dansk indbyrdes. Ca. Halvdelen af Indbyggerne kan tale Dansk. Ca. 40

Aars Alderen danner Grænsen for Kendskaben til og Færdigheden i det gamle Sprog. Adler opgiver for Løvensteds Vedkommende 11 Tysk talende og 30 blandede Familier. Imod Vest er det frisiske Sprogs gamle Grænse endnu for saavidt bevaret, som de indfødte i Drelstrup (det vestlige Nabosogn) taler Frisisk indbyrdes. I Fjorde Kirkeby begyndte man at tale Plattysk til Børnene før i de andre Byer, rimeligvis omkring 1840. Saa vidt jeg har erfaret, begyndte man dermed i Byens den Gang eneste Kro. I Tidsrummet 1852—64 talte kun faa Familier Dansk til Børnene i Kirkebyen, medens det hyppigere var Tilfældet i Sognets andre Byer. Jeg har saaledes talt med en Kone fra Bokslund (70 Aar), der havde Dansk til Modersmaal og i sit Hjem gemte en dansk Prædikebog, som den danske Præst, Pastor Muhle, havde foræret hendes Forældre ved sin Bortrejse fra Sognet 1864. Iøvrigt har der tidligere i Fjorde Sogn været et Dansk sindet Parti. De slesvigholstenske Løsrivelsesbestræbelser erobrede ikke fuldstændigt den konservative Befolkning. Med Hensyn til det danske Sprog i selve Kirkebyen, fortaltes det mig, at det endnu taltes af ca. en halv Snes Personer, kun gamle Folk. I Bondelum (sydøstlig i Sognet) var Omgangssproget dansk endnu omkring 1880. En Familie var bevidst Dansk sindet, og her taltes Dansk til Børnene efter 1864. Jeg besøgte selv den gamle Enkekone (omkring de 80). Hun fortalte, at hendes Mand i sin Tid ikke vilde have (min Mand vil' ek ha' et), at der taltes Tysk til Børnene, men den tyske Flagstang udenfor Sønnens Gaard vidnede om, at denne havde opgivet den nationale Kamp. Et andet Bevis

for, hvor længe det danske Sprog har holdt sig i disse sydlige Egne, afgiver ogsaa Byen Sollerup, sydlig i Jørl Sogn, ca. $\frac{1}{2}$ Mil Nordøst for Bondelum. Her var de voksnes Omgangssprog dansk til Slutningen af 60erne, men saa blev man paa en Gang enig om, at fra nu af skulde der tales Tysk, og naar Folk kom sammen i Kroen, skulde den, der forsyndede sig med at tale Dansk, betale 2 Skilling i Bøde.

Syd, Sydøst for Fjorde, hinsides Arlaaens brede Engdrag ligger Byen Arnfjorde, nordøstligst i Svesing Sogn. Medens man i Fjorde har Indtrykket af Vester-egnens træfattige Natur, findes der Syd for Arlaaen betydelige Skovrester. Det gør i det hele Indtryk af, at der i sin Tid mellem Slesvig og Husum har strakt sig sammenhængende Egeskove, hvilke i Virkeligheden paa den Kant har udgjort det danske Folks og Sprogs Sydgrænse. Saaledes var Svesing rimeligvis for et hundrede Aar siden en Dansk talende By, medens Nabosognet mod Syd, Ostenfeld, skal være en oprindelig frisisk Koloni. Som et enkelt Vidnesbyrd kan jeg fremhæve Præsten Knud Aagaard, der i en Beskrivelse over Tørning Len 1815 bl. a. skriver: „En Linje mellem Dansk talende maatte tænkes dragen tværs over Landet, omtrent fra Husum lidet norden forbi Slesvig til Slien, hvilken Fjord gør Skellinien mod Østersøen. Paa Vestkanten, naar Friserne undtages, tales det danske indtil Husum, f. Eks. i Svesing, men i Husum, Mildsted, Ostenfeld og Hollingsted det tyske“. (Se Allens omtalte Værk 2. Bind, Side 506—516). Sammenlign hermed ogsaa Ulrik Petersens Udtalelse om, at det danske Sprog begynder straks indenfor Dannevirke i

Byerne Skovby og Husby. Arnfjolde med sine mange Træer, liggende ved Østkanten af Immingsted Skov, minder endnu om Fortidens afsondrede Skovbygder. Lige udenfor Byen, hvor Terrænet brat falder af mod Arlaadalen, har man en vældig Udsigt over Engdragene mod Øst til Egnene ved Lyrskov og Isted. En Mand, der havde faaet sin Skolegang i den danske Tid og talte Skriftdansk temmelig godt, gav mig interessante Oplysninger og ledsagede mig hen til enkelte gamle Folk, der endnu kunde formodes at være i Stand til at tale det gamle Arnfjolde Dansk, men herpaa vilde disse Mennesker dog ikke indlade sig. Dette var bl. a. Tilfældet med en gammel rask og rørig Mand, der havde deltaget i Treaarskrigen paa slesvig-holstensk Side og fra den Tid havde en Anerkendelsesskrivelse herfor, hvorunder Navnene stod paa Medlemmerne af den provisoriske Regering. Han var 81 Aar og „Tysk opdragen“, men hans Forældre havde talt dansk indbyrdes. Den sidste Mand med dansk Modersmaal (født ca. 1825) var død for et Par Aar siden. En gammel Kone, vi besøgte, kunde maaske det gamle Arnfjolde Dansk, men undskyldte sig med: „Mein Kopf ist so schwach“ (mit Hoved er saa svagt). Manden, der hjalp mig med Oplysningerne, mente, at det var omkring 1830, man i Arnfjolde havde begyndt med Plattysken og erindrede endnu Anekdoter fra den Tid, da Befolkningens Tysk var meget ufuldkomment. Med Hensyn til det gamle Sprog mindedes han dog saa meget, at han kunde skønne, det havde været meget gammeldags og iøvrigt var nær beslægtet med „Fjoll' Sogn Dansk“. „Det ved jeg ikke“, „det tror jeg ikke“ hed: „De vi'r

æ ek“, „de tru'r æ ek“. Byens Lærer oplyste mig om, at mange af Stednavnene delvis eller fuldstændigt havde bevaret den gamle danske Udtale. I Udkanten af Skoven laa saaledes et Sted, der hed Gammelgaard. Her skulde have ligget en Herregaard, og det var, som om man endnu kunde skimte Sporene af en Voldgrav. En Mark hed „Benstersi'akker“, en Forvrængning af „Venstersi'akker“, o: Agren paa venstre Side. Blandt andre Stednavne skal jeg nævne: Engtjær, Rimmelstjær, Broakker, Bollvang (en „Boll“ en Tyr), Høsakker („Høs“ Stedets gamle Betegnelse for Gaas og Gæs), o. s. v. Tidligere havde man sagt „Faad'r“ og Mod'r („Fader“ og „Moder“), hvilket dog rimeligvis ikke er Gammeldansk, men Plattysk. Disse Betegnelser er senere blevne afløste af det mere højtyske „Fatter“ og „Mutter“, hvilken Sprogbrug først har faaet Indpas i en senere Tid. I en Familie, der var tilflyttet fra Byen Slesvig i 40erne, brugte man Benævnelsen „Fatter“ og „Mutter“, men Konen i vedkommende Familie var saa ogsaa „Mutter“ for hele Byen. Min første Hjemmelsmand oplyste mig om, at der paa Stedet endnu herskede Minder fra Kosaktiden. 3 Kosakker havde en Formiddag indfundet sig i en Gaard i Ørsted (Nabobyen mod Syd) og forlangt, at der til Kl. 2 skulde være Levnedsmidler til Stede baade for Folk og Heste. Husbonden var derefter skyndsomt reden til Husum og havde faaet „Bondefogden“ (?) til ved en Tolk at henvende sig til Kosakgeneralen. Denne havde udstedt en Skrivelse og sat sit Segl under. Manden red bort hermed og naaede hjem, inden Kosakkerne indfandt sig. Da disse nu meldte sig, blev Skrivelsen forevist,

og da de saa Seglet, forsvandt de skyndsomt, ligesom blæst ud af Byen.

Udenfor Byen paa Arnfjolde Mark besøgte jeg en gammel Mand paa 75 Aar. Gennem ham fik jeg ligesom et Pust fra Frederik d. 6tes landsfaderlige Tid, et Pust af gammeldags Nøjsomhed og gammeldags Arbejdssomhed. Det var om Aftenen, og da han netop skulde til at have sin Boghvedevælling, blev jeg indbudt til at spise med og søbede af det fælles Fad sammen med ham og Husholdersken. Endnu havde han en Arbejdsfrakke hængende fra den Tid, da han kun var 18 Aar. Naar han som Dreng og ungt Menneske tog ind til Husum, fik han kun 2 Skilling med, en til Fortæring paa Rejsen og en til Fortæring i Byen. Den Gang var man mere religiøs end nu. Naar man havde været i Kirke, skulde man bagefter gøre rede for, hvad man havde hørt. Han satte i det hele Religionen højt. Naar Modgangen kom, var det den Redningsplanke, der skulde frelse Mennesket. Han mente, at Børnene i Skolen nu til Dags lærte for lidt Religion, men for megen „Politik“ (hertil har han vist nok regnet Historie). Han havde ligget ved Hestfolkene i København. Kaptajnen talte altid Højtysk med ham. Han var glad ved sin Soldatertid, da den havde givet ham Lejlighed til at se sig om i Verden. „Indkorporationen“ (han tænkte vel paa Novemberforfatningen) havde været en stor Fejl fra Danmarks Side. Da jeg forlod Huset, fulgte han mig udenfor og viste mig de store Frugtræer, han selv havde plantet.

Til Slutning skal jeg fra Jørl Sogn (Nordøst for Fjolde) meddele et Par mundtlige Overleveringer, der

gaar i samme Retning, som det, jeg har meddelt om Befolkningens Stilling til Sprogskriptet o. s. v. Hjemmelsmanden, en Gaardmand, fortalte sine Selvoplevelser. Det var i Slutningen af 50erne. Fortælleren skulde fejre sit Bryllup. Han gik da til den danske Præst for at bestille Vielsen og forlangte, at Bryllupstalen skulde holdes paa Tysk (i Følge Sprogskriptet kunde de kirkelige Handlinger forlanges paa Dansk eller Tysk, som man ønskede det). Præsten gjorde imidlertid Indvending og sagde: „Det kan ikke gaa an“, hvilket han begrundede med, at Bruden var konfirmeret paa Dansk. Da Præsten imidlertid ikke havde Retten paa sin Side, maatte han bøje sig for Mandens Forlangende. Den samme Sprogstrid gentog sig, da Ægteparret havde faaet en Lille, og Barnet skulde døbes. Manden vilde have Barnet døbt paa Tysk, men Præsten kom igen med sit: „Det gaar ikke an“, da Fadderne var konfirmerede paa Dansk. Dog gik det naturligvis som første Gang. Men saa døde Barnet. Da nu Manden kom til Præsten og meldte dette, udbrød denne: „De Børn, der er døbt paa Tysk, dør“. Manden spurgte da, om de Børn, der er døbt paa Dansk, ikke døde eller kunde dø, for ellers anklagede Præsten ham jo for at have dræbt Barnet. Betegnende for Befolkningens Syn paa Sprogskriptet blev det ogsaa fortalt mig, at man brugte alle Midler for at faa Folk til at besøge den danske Gudstjeneste. Naar Arbejdsfolk gik til den danske Gudstjeneste, kunde de faa deres Børn før konfirmerede. Man tog det ikke saa strængt med en Kromand, om han holdt Nattesæde, naar han kun gik til dansk Gudstjeneste. Saa kom 1864, og nu gik det ud

over de danske Embedsmænd. Herom fortalte Manden mig: da Prøjserne var gaaet gennem Dannevirke, samledes Folk i Kroen, en Fane blev opstillet, der blev sunget „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, man fik noget at drikke og blev enig om at gaa til Præsten og anmode ham om at rejse. Hvis han ikke gik ind herpaa, vilde han blive jaget væk. Saaledes bar man sig ad i hele Egnen. Efter den Fremfærd, Præsterne havde vist mod Befolkningen, fortjente de en saadan Konfekt. Naar Præsterne endda var blevne ved deres Bog, men det var Politik, der var i Vejen. De agerede Politi og var værre end Gensdarmene. Hele denne Bevægelse kom fra „Aangel (Angel) herut“, og gik videre mod Vest „bet te æ Vesterhaw“ (lige til Vesterhavet). Med Lærerne gik det paa lignende Maade. Læreren i Sollerup forlod Stedet ved „Nat aa Nebel“ (bei Nacht und Nebel). Han maatte vade over „æ Strôm“ (Strømmen σ : Aaløbet), da alle andre Veje var spærrede. De Lærere, der havde været lidt „beléf“ (belevne) overfor Befolkningen, blev dog bedre behandlede.

Lige efter 1864 mente man, at „Hertugen“ var bleven Konge. Manden fortalte mig med en vis Ironi, hvorledes han i 1865 var med en Deputation i Kiel til „Huldigung“ af Hertugen. Deputationen talte Repræsentanter fra begge Hertugdømmerne, fra Elben og saa langt mod Nord, som det tyske Sindelag gik, ca. 9000 i det hele. De Nord fra kom den første Dag ikke videre end til Rendsbørg, hvor der var sørget for Natlogi til dem. Derfra tog de næste Morgen til Kiel. De havde mange Faner med sig. Om Formiddagen var der Gudstjeneste, og de havde Fanerne med i Kirken.

Om Eftermiddagen skulde de tage imod Hertugen paa Jærnbaneperonnen. Han holdt en Tale til Deputationen. Det vigtigste i Talen var dette: „Wir sind noch lange nicht am Ziele“ („Vi er endnu langt fra Maalet“). Fortælleren mente, at Hertugen den Gang allerede vidste, hvorledes det vilde gaa. Efter denne Tale spadserede Hertugen rundt blandt Deputationens Medlemmer og sagde lidt til dem, han tilfældigvis traf paa.

Hermed vil jeg slutte min Vandring gennem Sproggrænseegnene paa Mellemslesvigs Højderyg. Det Billede, man herved har faaet af de sproglige Tilstande, er sikkert ikke lyst og opløftende for dansk Nationalitetsfølelse, og dog: naar man tænker sundt og forstandigt derover, er der adskilligt, der bidrager til at borttage Braadden i den Smerte, man føler (jeg tænker paa den Kendsgærning, at Plattysken her virkelig har gjort Fremskridt siden 1864). Lad os nemlig vel erindre os, at det er Egne, hvor Tyngdepunktet i den nationale Forskydning ikke maa søges i 1864 og Tiden derefter, men hvor Fortyskningen paa Grund af Tidernes Ugunst og Mangel paa national Sans har været forberedt, man kan godt sige gennem Aarhundreder. Den Fortyskningsproces, jeg her har omtalt, var allerede i fuld Gang, før Opgøret kom mellem Dansk og Tysk i 1848, og efter Ulykken for Danmark 1864 havde disse Egne kun liden Modstandskraft mod Stormbølgen fra Syd og den overmægtige Tyskhed, der fik saa gunstig Vind i Sejlene som ingensinde før. I Virkeligheden er dog den Erobring, som det tyske Sprog har gjort i disse Egne siden 1864, kun ringe, den drejer sig om nogle faa Sogne. At dansk Sprog skulde have holdt sig

(jeg vil ikke tale om Fremskridt), maa under Forholdene, som de har udviklet sig, betragtes som tilnærmelsesvis umuligt. Kun langsomt er altsaa det tyske Sprog siden 1864 rykket frem, og sikkert vil Sproggrænsen rykke endnu langsommere Nord paa i Fremtiden, thi at Plattysken endnu vil gøre Erobringer, er desværre sandsynligt. Men skal Plattysken sinkes, for endelig engang at bringes til fuldstændig Standsning, da er to Betingelser nødvendige: at den danske Nord-slesviger ihærdigt fastholder sit danske Sprog og Aandsliv, og at det lille danske Folk til enhver Tid opbyder alle sine Kræfter for at hævde en Stilling i Aandens og Haandens Verden og sin Anseelse i Evropas Øjne, saa det stadig kan lyde: „Et lille Land, og dog saa vidt om Jorden end høres Danskens Sang og Mejselslag.“

Endelig vil jeg tillade mig gennem dette mit Skrift at bringe en Hilsen og Tak til mine Venner paa Melleslesvigs Højderyg, fordi de venligt og gæstfrit har taget imod mig og meddelt mig Smaatræk og Fortællinger, der nok vil have en vis Interesse for kommende Tider. Hos alle mine Venner dér har jeg fundet et godt og oprigtigt Menneskhjerte. Forøvrigt har jeg rejst som en dansk Mand gennem danske Egne, idet jeg har benyttet mig af mit danske Sprog (undtagen overfor enkelte Embedsmænd) lige fra Medelby til Svesing Sogn.

Krüger i Berlin.

Af H. R. Hiort-Lorenzen.

(Sluttet.)

Berlin, 14. Juni 1873.

Naar jeg nu ogsaa modtager Kortet i Morgen, saa kommer det for sildig, til at jeg kan have Brug derfor ved 3. Behandling, thi denne har allerede fundet Sted i Dag, medens jeg ventede, at den i Følge Bestemmelsen i Forretningsordenen først var moden til at forelægges paa Mandag. Nu er Meningerne temmelig delte om, hvorvidt Præsidenten har begjært Forsamlingens Samtykke dertil, men i den Anledning at gjøre Ophævelser fører til Ingenting. Sagen fra i Gaar kom altsaa til Behandling i Dag, men stod som 3. Punkt paa Dagsordenen. Jeg var ude i Vestibulen i Færd med at korrigere min Tale fra i Gaar, da der kom en springende hen til mig og sagde, at Talen i Salen var om mig. Jeg skyndte mig da med at indtage min Plads. Det var et Medlem fra Kiel, der havde Ordet og søgte at gjøre til Løgn, hvad jeg havde sagt med Hensyn til Kredsinddelingen. Han hentede adskilligt frem, som skulde bevise, at min Paastand var urigtig om, at 25,000 danske Vælgere kun havde een Repræsentant, hvorimod 24,000 tyske kan sende tre til Rigsdagen. Han kom med en hel Del Sludder om,

at Nordslesvig var gjennemagiteret af kjøbenhavnsk Propaganda, og troede, at der, efter alt hvad han havde sagt, ikke gjordes nogen Reform i Kredsinddelingen Behov. Jeg fik Ordet efter ham og mener at have tilbagevist hans Insinuationer. Jeg faaer ikke Tid til at nedskrive mine Ord, men bemærker blot, at jeg bl. a. overtydede dem om, at der var flere end 18,000 danske Vælgere, siden 27,000 danske Mænd havde underskrevet en Petition. Jeg forbeholdt mig at fremlægge et Kort, hvorefter de selv kunde gjøre dem et virkeligt Begreb om Sagens Sammenhæng. Som Sagen overrumplede mig i Gaar, ramtes jeg forøvrigt i Dag af samme Skæbne, da jeg paastod, at her var nu mit Materiale, Kort og alle mulige Oplysninger i Sagen, jeg kunde skaffe til Veie, og at de vilde være komne mig tidlig nok i Hænde, hvis Sagen ikke var bleven forceret. Efter mig fik *Hinschius* Ordet. Hans Udfald imod mine Paastande vare af den Beskaffenhed, at mange flere end jeg ansaa det for en komplet Uret, at Forsamlingen, da jeg forlangte Ordet efter ham, efter at han havde udgydt sin Galde og udkrammet sine Løgne, vedtog Afslutning af Debatten, dog ikke med stor Majoritet. Knægten gik af Veien for mig, men jeg skal nok finde ham ved en anden Leilighed, thi hans Sludder og løse Talemaader ere jo førte til Protokols. Uagtet jeg under Debatten var fuldkommen rolig og fattet, gjorde den vel anlagte Afstemning, som Kompagniskabet havde aftalt i Forveien (det var jeg personlig overbevist om) et rystende Indtryk paa mit Sind, hvis Virkninger jeg endnn næppe er kommen ud over, medens jeg skriver

dette. Og dog er det dumt saaledes at lade sig beherske af Gemyttet, saa meget mere som jeg nok faaer Leilighed til at revanchere mig. Kortet er vel trykt i Kjøbenhavn. Men kunde man i Hast inden 8 Dage have et Aftryk deraf fra Deres Officin, var det bedre, thi ellers vil man sige: Der seer man, at Kjøbenhavnerne dog have Fingrene med i Spillet. Send mig alt det Materiale, der her i denne Sag kan tjene mig som Vaaben imod disse fremførte falske Beskyldninger, og send mig det, Dagen efter at jeg har sendt Dem den stenografiske Beretning, hvoraf de kan see, hvilke Ord der ere faldne.

Jeg troer, at min Tale for i Gaar kan sendes Dem næste Tirsdag. De kan deraf se, om jeg har sagt et Ord mere, end sandt er.

NB. Under denne Samling foreligger der ikke flere Breve fra Krüger. Den næste Brevrække begynder først Aaret efter.

Berlin, 19. Febr. 1874.

Det maa have forekommet Dem ufatteligt, at jeg ikke tidligere har givet Dem Rapport om Tilstanden henede, men jeg forsikrer Dem, kjære Ven, at min Tid og mine Kræfter have været saa stærkt optagne i de sidste Dage, at der var mig intet Øieblik til en Henvendelse til Dem. Det er Elsassernes Sag, der har sysselsat mig stærkt. De ankom alle sidste Fredag, og aldrig saa snart havde den ren franske Afdeling af Repræsentationen betraadt sit Logis i Hotel de Russie, før fire af denne Gruppe aflagde et Besøg her i min Bolig. De hilste paa mig med de Ord, at de

kom for at aflægge deres Tak til mig for den Virksomhed, jeg havde udfoldet for dem og deres Sag i den sidste Rigsdag, og for at sætte mig ind i deres Forhold og at gjøre mig bekendt med de Planer, de indbyrdes havde lagt for deres Optræden i Rigsdagen, tilmed for at søge Raad og Veiledning om, hvorledes de skulde forholde dem, saafremt man, hvad de vel forudsaa, afviste deres Fordringer, som de vilde fremsætte i Form af et Andragende. Jeg sættede dem nu efter bedste Evne ind i Kamrets Forretningsgang og oplyste dem om, hvad der fra deres Side var at iagttage, men deres sidste Spørgsmaal kunde jeg ikke besvare, forinden jeg blev oplyst om, hvorledes Repræsentationens Medlemmer stod til hverandre. Herpaa svarede den Deputeret *Teutsch*, at de desværre maatte tilstaa, at de vare delte i 2 Grupper; de fire, som stod for mig, tilhørte den protestantiske Kirke; de havde kun eet Maal for Øie, nemlig at virke for at opnaa Adkomst for Befolkningen i Elsas og Lothringen til ved en fri Villietilkjendegivelse at vælge deres statsretlige Undersaatsforhold. Paa dette Program var de valgte, og deres Vælgere havde strængt paalagt dem ikke at deltage i det tyske Lovgivningsarbeide men tværtimod hurtigst muligt røgte deres Hverv i den Retning og derpaa strax forlade Rigsdagen. Deres geistlige Kolleger, 7 i Tallet, hvortil sluttede sig 4 andre Medlemmer af forskjellige Klasser i Samfundet, havde nok erklæret sig villige til alle som een at slutte sig til og forene sig om et Andragende af den Slags og vilde baade stemme og tale derfor. Men hvorledes saa Udfaldet blev, vilde disse 11 blive

for i Forening med Centrumspartiet at støtte den katholske Kirke i dens Kamp mod Staten, altsaa tage aktiv Del i Rigsdagens Arbeide; de troede paa den Maade til Gjengjæld at kunne vinde Understøttelse af Centrumspartiet. Jeg udtalte min Beklagelse over, at hele Repræsentationen i det, den i Hovedsagen søgte at opnaa, ikke fulgte een Vei og en ensartet Fremgangsmaade, og spurgte dem, om der ikke var en Mulighed til Stede for, at der endnu kunde opnaaes et Kompromis mellem de forskjellige Partier, saaledes at man gjensidig vedtog, at enten skulde de alle blive med hverandre hele Sessionen igjennem eller alle forlade Berlin, saasnart de havde faaet Svar paa deres Fællesandragende. Hertil svarede Hr. *Lauth*, at ingen, der tilhørte den protestantiske Kirke, havde nogen Indflydelse paa disse Klerke, hvoriblandt der fandtes tvende Biskopper, hvoraf de vidste, at den ene var en varmtfølende Franskmand, den anden en meget forblømmet og tvivlsom Karakter, som var en Olding, der gik i Barndom. De selv kunde ikke stille Noget op med dem; hvis jeg var katolsk, vilde jeg være den, der bedst kunde føre dem sammen, da de nok kjendte mig og stolede paa mig. Men da jeg ikke tilhørte deres Kirke, vilde et Forsøg fra min Side paa at paavirke dem ganske sikkert være ørkesløst. En Hr. *Abel*, der i Fjor skrev til mig, er den eneste, der har besøgt mig, men vi kunde ikke tale med hinanden, thi han kunde ikke tale Tydsk, jeg ikke Fransk. Da jeg nu havde hørt, at det var disse geistlige Herrers Hensigt at gjøre Parti paa det religiøse Omraade med Centrumspartiet i Rigsdagen, forklarede jeg for de

Herrer *Lauth* og *Teutsch* samt de tvende andre, der vare i Følge med dem, men hvis Navne jeg ikke husker — de blev præsenterede for mig som Fransk-mænd, der hverken forstod, læste eller skrev Tydsk — at deres geistlige Kolleger, hvis de gjorde Regning paa at gaa i Spænd med Centrumspartiet, uden Tvivl vilde føle sig skuffede i deres Forventninger; thi efter den Erfaring, jeg havde gjort, vilde Partiet næppe vise sig tilbøieligt til at modtage deres Alliance, særlig saafremt man af Centrum forlangte Understøttelse i Sager, der angik Elsas og Lothringen. Denne Formodning viste sig at være rigtig, thi den næste Dag kom *Lauth* og fortalte mig, at hele Apostelkorpset havde været hos Centrums Fører, *Windhorst*, og havt en længere Samtale med ham, men at man havde været misfornøiet med det Svar, han havde givet, saa *Lauth* mente, der kunde være Udsigt til, at i al Fald flere af de geistlige Medlemmer med dem forlod Rigsdagen, naar deres Mission var endt i Berlin. Jeg foreslog *Lauth* og hans Venner, om det ikke kunde være nyttigt og rigtigt foreløbig at afgive en Fælleserklæring for derved at vinde Tid til at blive enig om Vedtagelsen af en Fællesprotest, hvis Andragendets Fordringer ikke skete Fyldest. Jeg gjorde Forsøg paa at formulere en saadan reserverende Erklæring, men man var bange for, at Vedtagelsen heraf vilde forstyrre, hvad hele Repræsentationen i Hovedsagen var enig om. Det har imidlertid i Gaarsmødet viist sig, at man har stolet alt for meget paa alle Medlemmernes Ærlighed, thi da deres Fællesforslag i Gaar forhandlede, blev Ordføreren *Teutsch's* Udtalelser tildels gjendrevne og

bestridte af en Biskop *Raess*, som efter Ordføreren besteg Tribunen og afgav en Erklæring, der næsten fuldstændig stod i Modstrid til det Væsenlige af, hvad *Teutsch* i hele Repræsentationens Navn havde udtalt. Imedens *Teutsch* havde reist Indsigelse paa sin Fraktions Vegne imod Frankfurtraktatens fulde Gyldighed, anerkjendte Bispnen den. Om denne gamle, af Alderdom fjollede Mand har været sig sin Handlemaade fuldkommen bevidst, eller om han kun har været et brugeligt Redskab i Fjendens Haand, derom kan man ikke fælde nogen Dom. Dog synes det Sidste snarest at være Tilfældet, idet ingen af hans andre Kolleger havde en Anelse om, at han havde meldt sig til Ordet, og fordi den Erklæring, han afgav, blev ledsaget af et stærkt Hyldingsraab af Forsamlingen, der saaledes fra Rigsdagens Standpunkt dannede et passende Afslutningstableau, hvorfor Erobrerpartiet skyndte sig med at faae Debatten afsluttet, hvilket ogsaa skete, uagtet flere af Elsasserne og Lothringerne, blandt andet ogsaa jeg som eneste udenforstaaende, havde ladet sig indskrive som Talere. *Bismarck* var til Stede i Salen hele Tiden under Debatten og syntes virkelig ved sit Exempel at give et Vink, naar hans Latterkor i Salen skulde falde ind; han selv grinede, saa hans Mave rystede, ved hver af *Teutsch's* Replikker, hvor kunde det da være andet, end at hans Tilbedere og Redskaber alle maatte sekundere deres Herre og Mester. En saa skamløs Spot og Haan, som der vistes Ordføreren, har man dog endnu ikke seet Mage til her i Salen, og uagtet jeg har fristet meget af den Slags, saa kan intet deraf stilles i Sammenligning med Gaarsdagens Skandale.

For at udslette Biskop *Raess'* Erklæring og Betydningen deraf tog *Pougné* i Dag Ordet før Dagsordenen og erklærede, at hvad Bispen havde udtalt, ikke deltes af hans geistlige Kolleger.

At jeg saare gjerne havde ønsket Ordet, kan De nok forstaa, men naar selv de, som stod det nærmere, ikke kunde faae det, saa kan jeg jo ikke klage. Jeg faaer det nok senere. *Hinschius'* Valg var prøvet, inden jeg om Søndagen traadte ind i Salen. Der er derfor intet ved den Sag at gjøre, med mindre man stillede et Andragende, hvortil jeg for Løiers Skyld vilde søge Understøttelse hos Fremskridtspartiet. Jeg troer, det er rigtigt at gaae den Vei først, da disse Herrer ved at nægte mig Understøttelse i en Sag, der alene angaaer den frie Valgrets Interesser, vil komme til at staa slemt kompromiterede, naar jeg ad andre Veie skaffer Andragendet Understøttelse. Socialdemokraterne med *Sonnemann* i Spidsen have stillet et Andragende om *Bebels* og *Liebknechts* Frigivelse af Fængslet i indeværende Rigsdagssamling, saa at de kunne indtage deres Pladser her i Huset. Jeg har givet dette Andragende min Understøttelse, vil ogsaa tale og stemme for, hvad Andragendet tilsigter, saafremt det opnaaer tilstrækkelig Understøttelse, hvilket lader til at holde haardt. Jeg har af visse Grunde raadet det demokratiske franske Element fra Elsas og Lothringen fra at befatte sig med Ting af den Slags, naar de dog ikke agte at befatte sig med tysk Lovgivningsvæsen, men forlade Berlin.

I Generaldebatten i Rigshærlovsagen har den gamle *Moltke* holdt en Tale, der giver mig et rigt

Materiale og Stof nok til at tage mig af og tale Fredens Sag i Rigsdagen. Hans Tale smagte ikke den tydske Rigsdag godt. At Tydskland skal holde en permanent Styrke paa Benene i 50 Aar, troer jeg dog, bliver dem for meget for at forsvare de Erobringer, det tydske Sværd har erhvervet for Tydskland i et halvt Aar. Hans Tale klang, saaledes blev den almindelig opfattet, som om Krigen stod for Døren. Han gjorde slet ingen Lykke med den, thi jeg troer, at Folk her ere baade lede og kede af Krig. Men jeg er ved denne Tale bleven bestyrket i min Tro paa, at *Bismarck* og Krigspartiet ønsker Krig og ved deres ublue Optræden imod det ultramontane Parti og Elsas-Lothringerne søger at fremkalde den.

Siden Elsasserne og Lothringerne nu ere komne og tale i høie Toner om Folkerettens Krænkelse, saa er der nu her mange, der godt fatte, at min Sag er ren og klar. Andre have sagt til mig, ja, nu faaer De Understøttelse af Elsasserne og Lothringerne, men jeg har afvist denne Talemaade kort med det Svar, at jeg befinder mig i det lykkelige Tilfælde, at jeg ingen Hjælp behøver eller søger, da jeg kan hjælpe mig selv. For at virke til Gavn for Elsasserne og Lothringerne har jeg bedt dem om ikke offentlig i Salen at samtale med mig. Jeg har lagt dem paa Sinde at vogte dem for at give deres Optræden her i Salen blot et Skin af, som om de ved deres Virksomhed vilde bringe Frankrig og Tydskland op mod hinanden, idet man maatte forudsætte, at Frankrig endnu var langt fra i Stand til at optage nogen Kamp med Tydskland. En yderlig forceret Fremgangsmaade fra

deres Side vilde kunne afgive en Grund til, at Tydskland væltede sig ind paa Frankrig i et Moment, hvor man endnu ei var beredt paa at optage Kampen. Dette anseer jeg virkelig for Øieblikket for det farligste, der kunde ske, og derfor har jeg frem for alt tilraadet Repræsentationen at iagttage det forsigtigste Maadehold.

Jeg har nu fortalt Dem, hvad jeg veed om den elsas-lothringske Sag. Hvad jeg har meddelt, eigner sig ikke til Offenliggørelse undtagen til Venner i en snevrere Kreds. Jeg har været meget forkølet og har paadraget mig denne Forkølelse paa Reisen herved. Det har dog været bedre i de sidste Dage. Med Hilsen til alle vore gode fælles Venner slutter jeg med at give mine Vælgere den Forsikring, at jeg her skal benytte min Stilling, saa godt jeg formaaer og det staaer til mig, for at afvende eller i hvert Fald mildne Trykket for Nordslesvig af krigerske Konflikter, hvis saadanne skulde opstaa, forinden vi gjengives vort Fædreland, og med Haab i min Sjæl om, at det Mod og den Kraft og den Udholdenhed, som besjæler enhver dansk Mand, fremdeles maa holde ud, er jeg

Deres oprigtig hengivne Ven

H. A. Krüger.

Berlin, 24. Februar 1874.

— — — — Ja De har ganske rigtig truffet Hovedet paa Sømmet, naar De slutter, at det ultramontane Parti har draget sig de elsas-lothringske Geistlige til Nytte for sin Sag, en meget snu Manøver, saa meget mere som Centrumspartiet har tilvendt sig

denne Reserve uden noget Vederlag fra sin Side. Derfor er det dog ingenlunde sagt, at naar Centrum mærker, at det ikke ved sine Demonstrationer kan opnaa nogen Indrømmelse fra Regeringskredsene — dog med Undtagelse af *Bismarck* — at det da bliver saaledes ved. Thi det maa dog ligefrem være i de elsas-lothringske Afsendinges Interesse lige som til Centrums egen Fordel, at hine gaa deres egne Veie. Men det kommer an paa, hvorledes Centrums Forsøg falder ud. Jeg troer nu ikke, at *Bismarck* behøver, ei heller at han paa nogen Maade lader sig bevæge til at træde et eneste Skridt tilbage i sin Kirkepolitik, ikke en Gang til at stanse sine Forfølgelser paa det kirkelige Omraade, thi det vilde Centrum strax tage til Indtægt som en Seir; omendskjøndt jeg troer, at *Bismarck* indseer, at han i dette Stykke er gaaet for rask frem, og at han er kommen til Erkjendelse af, at Staten ikke kan undvære Kirkens og Geistlighedens Hjælp, og at han nu vel nok mærker, hvor meget Staten behøver Kirkens Støtte og Hjælp for at hæmme og bryde de vilde og forstyrrende Elementer i Stats-samfundet. Heraf følger, at hans Modstanderes Politik vinder Tilhængere, der anse det for klog Statspolitik at række Haanden til en Forstaaelse med det mægtige Centrumsparti. Men Sagen lader sig ei saalet jævne mere paa det voldsomme Udviklingspunkt, Brydningen mellem Partierne har naaet. De ere saaledes kjørte sammen mod hinanden, at Hjulene hænge fast, saa Maskineriet hverken kan komme frem eller tilbage, og ved enhver Bevægelse maa det befrygtes, at hele Apparatet gaar itu og brækker sammen. Det

er ikke blot løs Tale, naar der fra flere Sider fortælles, et Centrumspartiet har gjort Skridt og har henvendt sig til høitstaaende Personligheder for at faae dem til at mægle Fred i Retning af et Kompromis, hvorved der for det ultramontane Parti søges opnaaet, at Regeringen frafalder Forfølgelsespolitikken mod den katholske Kirke ved at sætte Mailovenes Virksomhed ud af Kraft, mod at Centrum da paa andre Maader i Anliggender, som det turde være Regeringen særlig om at gjøre at faae gennemførte, til Vederlag har tilbudt Regeringen Partiets Understøttelse. Det synes saa for mig, at Centrumspartiet for Tiden under de vigtige Love, der have været forelagte og debatterede i Rigsdagen, har indtaget en taus, tilbageholdende Stilling. Opnaaes der imidlertid ingen Enighed, og det er vel det sandsynligste, vil Kampen mellem Stat og Kirke blive ført med en Lidenskab og en Bitterhed som ingensinde før. Jeg har vist fortalt Dem, at den ren franske Afdeling af Elsasserne og Lothringerne allerede for nogle Dage siden har forladt Berlin. De sagde mig, at de atter kom igjen, naar der kom noget for paa den politiske Horisont, der kunde give dem et passende Tilknytningspunkt for atter at gjentage den forrige Fællesprotest. Dagen efter at de vare afreiste, kom Polakkernes Fører, *Niegolevski*, til mig paa min Plads i Salen og samtalte længe med mig. Han spurgte mig, om jeg ikke ønskede at samarbeide med hans Fraktion, der alle 14 var her til Stede; hvis jeg i saa Fald vilde stille Forslag, saa vilde han skaffe mit Andragende den fornødne Understøttelse. Han traf, hvad jeg lige i det samme tænkte paa, idet

han foreslog, om vi ikke i Forening med Elsasserne og Lothringerne skulde indgive et Andragende til Rigsdagen om, at enhver især af de i Salen repræsenterede fremmede Folkestammer fik Lov til at bruge deres Modersmaal sideordnet med det tydske Sprog som Forretningssprog i Salen. Jeg svarede, at jeg for min Del var villig dertil, idet jeg, for at holde Spørgsmaalet aabent med Hensyn til Elsassernes og Lothringernes Tilslutning, bemærkede, at dertil behøvede vi ikke at have Elsasserne og Lothringerne med; det kunde vi gjøre ved egen Hjælp og paa egen Haand. *Niegolevski* er paa et Par Dage taget en Tur hjem, men kommer snart tilbage. Jeg staaer i Begreb med at tilskrive Herr *Teutsch* for at se, om han og hans Kolleger ere villige til at deltage i et saadant Andragende med os, og for at spørge ham og hans Venner, om de ikke kunde anse en saadan Manøver for en passende Anledning til atter at forny deres Protest her i Salen, saa meget mere som det iværksatte Forsøg fra deres Side i den angivne Retning ikke fandt nogen Afgjørelse. Naar jeg har modtaget hans Svar, sætter Polakkerne og jeg Sagen i Gang. De ere overhovedet mere eller mindre interesserede i ethvert Andragende, som jeg stiller. Jeg har hidtil ikke sværmet for at blande min Most med deres, fordi mine Aktier staa paa en ulige bedre Fod end noget af de andre Partiers her i Salen. Men paa den anden Side er det meget betænkeligt at afslaa et saa venligt og vigtigt Tilbud, især da jeg ved den store Tilgang af Medlemmer, som daglig er til Stede i Salen, næsten umulig kan opnaa Ordet. Jeg har allerede i

flere vigtige Sager søgt det forgæves, men under Andragendets Form kan det ikke nægtes mig, og der er jo nok paa Tapetet for mig. Jeg vil dog endnu i Morgen gjøre et sidste Forsøg paa at opnaa Understøttelse hos det nationale Parti til et Andragende, som det vil knibe for dem at nægte at understøtte. Nægte de det alligevel, saa skulle de erfare, at jeg nu ikke mere beiler til deres Hjælp, og at de ikke holde mig nede ved at fornægte mig at komme til Orde. Jeg kunde nok ønske at høre Deres og vore Venners Mening om, hvorvidt jeg, ved at opfordre de franske Medlemmer til at komme tilbage til Rigsdagen for at deltage med os i Fællesskab i et Andragende, der tilsigter Opnaaelsen af Ligeberettigelsen af de forskjellige Folkestammers Sprog, som ere repræsenterede i den tydske Rigsdag, gjør noget, der fra det franske Partis Side skulde fremkalde Farer for en Krig med Tydskland, hvorpaa deres Landsmænd endnu ikke ere forberedte. Jeg har nemlig en Anelse om, mellem os sagt, at det er i Medfør af hans (Bismarcks) Planer og i hans personlige Interesse, i den knebne Situation, han indtager overfor det kirkelige Spørgsmaal, at fremkalde Konflikter med Frankrig jo før jo heller. Det er maaske kun et sygeligt Tankeexperiment, men det gjør sig med desto større Vægt gjældende hos mig, netop fordi jeg veed, at de hjemvendte Franskmænd ville følge mit Raad og min Opfordring, og jeg altsaa paatager mig selv Ansvaret for Følgerne. De geistlige Medlemmer af den elsas-lothringske Fraktion, der endnu og fremdeles indtage deres Pladser i Salen, have ikke hilst paa mig og jeg heller ikke paa dem. Jeg antager, at

de have faaet Parole fra Centrumspartiet om at vogte sig for at komme i Berøring med mig, da sligt kunde vække Anstød i Bismarcks Øine.

Berlin, 27. Febr. 1874.

Jeg har herved kun til Hensigt at bede Dem om at lade trykke et hundrede Exemplarer af Valgstatisikken i tydsk Oversættelse og tilsende mig dem, saasnart De kan. Jeg har nemlig i Sinde at stille et Andragende om Omlægning af Valgkredsene i Hertugdømmet Slesvig, og i Fald jeg opnaaer Understøttelse til et saadant, hvad jeg haaber enten paa den ene eller paa den anden Maade, saa vil et saadant oplysende Aktstykke være mig til Nytte. Jeg har tillige tænkt paa at stille et andet Andragende i Anledning af nogle revsende Ord og Beskyldninger, som *Moltke* i sin Tale henvendte til Socialisterne, da han holdt sin lange Tale ved første Behandling af Hærloven, og der faldt ham Ord ud af Munden, ja med Villie maaskee; men havde han tænkt sig om, vilde han have paalagt sig en større Varsomhed i sine Ytringer. Han sagde nemlig, „at man ikke kunde vide, om der ikke kunde have været herfra importerede Medlemmer af Kommunen, der i Paris havde været virksomme ved den Udaad at ødelægge de Æresminder, som Nationen havde reist for sine store Mænd.“ Saaledes omtrent var det. Den gode Mand burde have husket paa, at der i hans eget Lands Historie findes Exempler paa en endnu langt større Udaad, større fordi den forøvedes paa en Kirkegaard. Jeg sigter til Løve monumentet paa Flensborg Kirkegaard, som den tydske Krigshær har modtaget af hine

Voldsmænds Hænder, hvilke Preussen, efterat de har afbenyttet dem, selv har stemplet som Oprørere ved det Faktum, at de allierede Magter i Wienfreden har ladet sig overdrage Hertugdømmerne af Christian IX. som disse Landes retsmæssige Besidder og Overherre. Jeg tænker ved et saadant Andragende at faae Leilighed til at rydde ordenlig op i Kjeltringstregerne. Jeg har forfattet et Udkast, men stillet det i Bero, da jeg har andre Svin paa Skoven, andre Planer, som ere af saa stor Betydning, at jeg ikke tør pirre Gemytterne ved en irriterende Optræden, forinden jeg seer Udgangen af de Forsøg, jeg tænker at bringe til Udførelse, paa det en udfordrende Optræden fra min Side ikke skal indvirke skadelig paa Planens Udførelse. Jeg har sat mig i Brevvexling med de Medlemmer fra Elsas og Lothringen, der have forladt Rigsdagen, og jeg haaber, ved hvad jeg har paatænkt, at give dem gyldig Anledning til at komme igen. Flere have udtalt deres Forundring over, at jeg denne Gang forholder mig saa taus; man kan, som De seer, have sine Grunde derfor. Rigsdagen staaer i dette Øieblik i Begreb med ved Navneopraab at bestemme Pladsen til Parlamentsbygningen. Det blev vedtaget med 120 mod 112 Stemmer — et lille Antal — at Pladsen bliver her, hvor Rigsdagsbygningen nu staaer. Jeg har naturligvis ikke stemt. Dagsmødet sluttes i dette Øieblik, og det næste Møde i Rigsdagen er ansat til Tirsdagen i næste Uge; altsaa har man næsten 8 Dage Ferie. Hvorledes skal man saa bedst benytte den? Jeg kunde have Lyst til at tage en Tur til Strasborg for at samtale med mine franske Kolleger i Anledning af det Forslag, deres

klerikale Venner med Centrums Understøttelse har stillet angaaende Ophævelsen af Diktaturet i Rigslandene. Jeg har tænkt mig om, hvorledes der til et saadant Forslag fra min Side kunde stilles et indgaaende Amendement, idet jeg til yderligere Beskyttelse for Freden i Europa kunde foreslaa de erobrede Provinser erklærede for et selvstændigt og neutralt Gebet. Derved er Freden vistnok mere beskyttet end ved Geværer og Kanoner; men jeg har endnu langt fra Planen og Tanken rigtig gjennemtænkt. Jeg ønskede derfor gjerne at erfare, hvorledes de franske Medlemmer stille sig til et saadant Forslag. Behold derfor mine Tanker hos Dem selv. Jeg ønsker ikke, det skal komme ud i Publikum der hjemme. De skal altsaa ikke skrive til mig før paa Søndag, ikke heller ønsker jeg, De offentlig omtaler, hvor jeg reiser hen. Alt maa gaa af i al Stilhed.

Der blev dog ikke noget af denne Plan, som det lykkedes mig at bringe Krüger bort fra

Berlin, 3. Marts 1874.

Jeg kommer lige fra Rigsdagen, hvor man har siddet i 6 samfulde Timer, thi det elsas-lothingske Forslag skulde som sædvanlig afjages, saa at anden Behandling fulgte umiddelbart oven paa første. Jeg havde stillet indlagte Ændringsforslag til anden Behandling, og de mange Knuder, der gjordes mig fra Bureauets Side, da jeg vilde have det trykt og omdelt i Salen, lod mig ane, at der var gjort alt muligt for at undrage mig Ordet til dets Begrundelse. Endnu da Debatten ved anden Behandling var begyndt, var mit

Ændringsforslag ikke trykt; man kom til mig fra Bureauet og spurgte mig, om det skulde forstaaes saa eller saa; og dog var det saa tydelig skrevet, som det kunde være, og Indholdet og Meningen kunde paa ingen Maade misforstaaes. Omsider oplæste Præsidenten det, men ikke Motiverne, hvilket vel heller ikke behøves, og jeg gik da op og stillede mig foran Præsidenten; men det var tydeligt, at han vilde undgaa mig; imidlertid spurgte Geheimeraad *Koppel* mig, om jeg ønskede Ordet til Begrundelsen af mit Forslag, hvortil jeg svarede, at derfor var jeg kommen. Han sagde da, at han skulde meddele Præsidenten, at jeg ønskede Ordet, hvad han ogsaa i mit Paasyn gjorde. Forøvrigt har det altid været Praxis, at naar et Ændringsforslag kommer til Afstemning, spørger Præsidenten, om Forslagsstilleren ønsker Ordet; men denne Gang satte Præsidenten det under Afstemning uden at give mig Ordet. Jeg forlangte da straks Ordet til Forretningsordenen for at beklage mig om slig Adfærd, alt forgæves. Det var en ganske ny Manøver for at forhindre mig fra at komme til Orde, og jeg maa antage, at *Koppel* har været Medspiller, hvilket bekræftes derved, at de Medlemmer, som udgjorde Præsidiets, bag efter kom ned til mig og sagde, at dersom jeg havde henvendt mig til dem i Stedet for til *Koppel*, saa havde jeg faaet Ordet — Spot til oven i Købet; hvem kan dog vel vogte sig for slige Snarer? Men nu er Sagen dobbelt ærgerlig, navnlig fordi jeg havde havt saa meget Arbeide og gjort mig saa megen Umage for ret grundig at oplyse Huset godt om Ting, der berørte Spørgsmaalet, og som i mange Retninger, saa vel i min egen Sag som i det nordslesvigske Folks

Interesse, passende og paa rette Maade kunde være blevet omtalt; men i Særdeleshed fordi en Leilighed som denne næppe mere gives. De geistlige Medlemmer af den elsas-lothringske Fraktion ere nemlig forledede af Centrumspartiet, der søger at gøre Kapital for sin religiøse Sag af hin Afdeling af den elsas-lothringske Fraktion, men som ved Hjælp af denne Tilgang af Medlemmer konstaterer for *Bismarck*, at det just er Centrumspartiet, der forstaaer at vinde hin Befolkning for Tydskland. Men mon Centrumspartiet ikke nok vidste, at det ved at forlede Elsasserne og Lothringerne til at stille det omtalte Forslag har forspildt deres Tillid og Agtelse hos deres Vælgere, idet de jo alle som en ere valgte paa Grundlag af et rent nationalt Program.

Jeg vilde i mit Foredrag i Særdeleshed have søgt at eftervise, at det var et stort Misgreb fra Elsasserne og Lothringernes Side at søge at komme ud af den Undtagelsesstilling, som de tværtimod burde skjønne paa, at de stod i. Ved at søge Beskyttelse under Tydsklands Lovgivning havde de frivillig helt og holdent underkastet sig Forholdenes bydende Magt. Jeg vilde have gjort mig Umage for at gjøre dem begribeligt, at naar de, for at skaffe sig taalelige Tilstande, ønske sig fritagne for Diktaturet, saa vilde de snart erfare, at slige Forhaabninger kun vilde volde dem store Skuffelser. Jeg vilde have søgt at paavise, at i den Stilling, hvori Elsas og Lothringen befinde sig, er Diktaturet langt at foretrække. Under Diktaturet vidste de, hvordan de vare stedte. Deres Ro og Tavshed kunde ikke lægges dem til Last; Beleiringstilstandens Tvang holdt enhver Demonstration nede. Naar den

derimod blev ophævet, og de under Lovens Beskyttelse vilde konstatere de Stemninger, som viste sig hos Befolkningen, saa vilde de snart indvikle sig i de Snarer, de af Uvidenhed havde eftertragtet som et Gode.

4. Marts.

Man har skrevet mig til fra flere Sider og advaret mig imod at blande min Sag med andre Partiers her i Kamret. Jeg har afholdt mig derfra, saa længe jeg kunde hjælpe mig selv paa anden Maade. Men naar man har en Præsident, der ikke skyer de laveste Midler for at forhindre en fra at komme til Orde, og naar hele Huset nægter mig Understøttelse til det retfærdigste Forslag — og det har det gjort ikke en Gang, men mange Gange — vil man da forlange af mig, at jeg skal standse al min Virksomhed her i Rigsdagen af Nænsomhedshensyn mod det Pak, som nok vilde sætte Pris paa at se mig herfra jo før jo heller? Jeg staaer nu saaledes, at jeg kun har to Ting at vælge imellem: at tale eller at tie, efterat Polakkernes Formand i sit Partis Navn saa velvillig, næsten bedende har tilbudt mig at stille Forslag, hvortil endnu kommer, at det er overladt til mig, hvilke Forslag jeg selv finder for godt at stille. En Halt og en Blind kan gjensidig hjælpe hinanden frem. I en saadan Situation staaer jeg til Polakkerne. Jeg har altid Stof nok og Materiale nok, hvorpaa et Forslag kan begrundes; men det skorter mig paa Evnen til at bringe det forretningsmæssig frem i Salen, og den Evne opnaaes ved Polakkernes Hjælp og tilstrækkelige numeriske Antal. Polakkerne ønske ikke at skyde mig frem for

at fiske bag min Ryg; men de ønske mig til Forslagstiller, fordi de af Erfaring vide, at der ingen af de Snakkelystne i Huset melder sig til Ordet. Man kan dog sandelig ikke fortænke Polakkerne i, at de ved at tale vor Sag gribe Leiligheden til at beklage sig over deres eget Lands Skæbne. Nu kommer *Windthorst's* Forslag til Behandling paa Fredag. Det dreier sig om atter at faae den Bestemmelse indført i Forretningsordenen, at det ikke længer skal være Præsidenten overladt at give Ordet til Medlemmerne, men at det skal gaa efter de indskrevne Taleres Nummerorden. Bliver det saaledes ved som nu, at det er afhængigt af; til hvilken Side Præsidenten behager at vende sit Blik hen, saa er jeg vis paa, at jeg aldrig kommer til at skue hans Ansigt og aldrig faaer Ordet. Det sidste er det sandsynligste, da det nationalliberale Parti har Overvægten ved Afstemningerne. Naar jeg altsaa ikke ad Forslagets Vei kan faae mit Hverv røgtet, saa har jeg kun den anden Udvei tilbage at forlade Rigsdagen eller, hvad bedre er, nedlægge Mandatet og lade det komme til Omvalg.

Fra *Lauth* i Strasborg har jeg faaet Brev, hvori han udtaler, at de hjemvendte Medlemmer ikke ønske at deltage i denne Samling, med mindre der ellers skulde komme noget frem, hvorved de fandt Anledning til at komme tilbage. Jeg har ikke været i Strasborg, men brugt min Ferie til Forberedelse af Gaarsdagens Bedrifter. Det kunde have været sparet.

Jeg indfører her et Brev, som Krüger skrev til Fysikus Madvig, hvilket denne overgav til mig som et Supplement til Krygers andre Breve.

Berlin, 10. Marts 1874.

De undskylder, at jeg saa sent besvarer Deres venlige Brev. Det maa forekomme Dem som Spøg, naar jeg siger Dem, at min Tid her er stærkt besat, og dog forsikrer jeg, at saa lang som Dagen nu er og til langt ud paa Aftenen, er jeg fuldtop sysselsat, uden at jeg med al den Møie, jeg gjør mig, har kunnet komme til Orde i min Sag. Derfor er det ikke sagt, at jeg har været her uden Frugt. Mit Ændringsforslag i den *Guerber-Windthorst'ske* Sag have alle her godt forstaaet, men tillige ogsaa forstaaet eller i det mindste gjort Forsøg paa at fortie. Pressen har faaet Ordre til ikke at optage den til selve Forslaget knyttede Motivering, der i korte, men klare Ord anviser den Vei, der maa følges, hvis Freden i Europa skal sikres. Motiverne vare saa klare, at man deraf nok kunde danne sig en Mening om, hvorledes og i hvilken Retning min mundtlige Motivering skulde være gaaet. Derfor vare alle Kræfter satte i Bevægelse fra Bureauchefen ned til Bureauets laveste „Gesindel“. Bureauchefen har man brugt, fordi man vidste, at han stod i et godt Forhold til mig. Han har været saa naiv at fortælle *Sonnemann*, at det gjorde ham saa smertelig ondt, at han havde givet mig Løfte om at melde mig som Taler paa mit Ændringsforslag hos Præsidenten, men at han havde været saa uheldig at glemme det. Naar jeg nu har seet, at han øieblikkelig gik hen til Præsidenten og talte med ham, ja saa veed jeg naturligvis ikke, hvad han talte med ham om, men jeg har vel Lov til at mene, at det ikke var Glemsomhed fra hans Side, der var Skyld i Skandalen. Men det Fredens Ord, som

ingen i hele Europa kunde tale, er ved alt det Passerede dog naaet langt ud i Verden, og der vil nok komme Tider, da min fredelige Henvisning vil blive tagen til Følge. Det mærkelige ved det hele er, at ingen følte sig ret tilfredsstillet ved Forslaget, hverken Rigsdagen eller Regeringen. Selv dem, til hvis Gunst det er stillet, synes det ikke at have tiltalt: ergo har mit Forslag været godt. Den almindelige Utilfredshed med, hvad derved søgtes opnaaet, er den sikreste Græde- maaler for, paa hvilket Standpunkt Fredsmagten i Europa staar.

De frygter, at jeg for meget blander mig i Elsas-Lothringens Sager. Men mine Bestræbelser gaa jo blot ud paa at sikre Freden, og De vil give mig Ret i, at den ikke kan sikres ved, at hele Europa stilles paa Krigsfod. Elsas og Lothringen er Stridsæblet, men det vilde ophøre at være det, naar det erklæredes for neutralt Gebet. Det vilde slutte den neutrale Kjæde, som blev begyndt paa Londonkonferencen i Luxømborg-affæren, og som strækker sig til Sveits. Man er trods Moltkes og Bismarcks krigerske Taler heller ingenlunde vis paa, at Bismarck, hvis han er en klog Statsmand, ikke i sit stillé Sind omgaaes med denne Tanke; thi just derved vilde han sætte Kronen paa sit Værk og som Statsmand erhverve sig et fortjent Navn for sin Fredsgjerning. Er det ikke hans Plan, saa troer jeg, at han tænker paa paa ny at overfalde Frankrig. Jeg har raadet de tilbagevendte Elsassere og Lothringere til ikke at foretage noget parlamentarisk Skridt, der kunde give deres Handlemaade det Skin, at de vilde vække Splid mellem Tydskland og Frankrig, og jeg har

gjort alt for at forhindre, at *Teutsch* kom frem i Rigsdagen med sin udfordrende Tale. At de ikke kunde tage deres geistlige Kolleger med sig, som *Windthorst* baade fra sit religiøse og fra sit politiske Standpunkt har søgt at slaa Kapital af, er beklageligt. Jeg troer nok, at de Herrer nu forstaa, at de er gaaet feil i Byen, men slig Bommert staaer næsten ikke mere til at rette. Et Faktum er det imidlertid, at de ved den oppositionelle Stilling, de som Centrums Hjælpere indtage til Rigskansleren, bidrage deres til at fremskynde en Krig, som deres eget Land for Øieblikket er ude af Stand til at optage med Tyskland, hvilket da ogsaa selv de geistlige Medlemmer alle ere enige om.

Ja, De fraraader, gode Dr. Madvig, at jeg ikke skulde blande min Mønt med andre Partier her i Salen. Jeg har hidtil afholdt mig derfra, men som man nu søger paa alle Maader ved de ureneste Midler at binde min Tunge, saa er jeg henvist til under en anden Form at skaffe mig Ordet. Jeg vedlægger til Exempel paa, hvor feig deres Opførsel er imod mig, et Andragende, der tilsigter en Omlægning af Valgkredsene i Slesvig¹⁾

---

¹⁾ Antrag. Krüger (Hadersleben). Der Reichstag wolle beschliessen: Die Bundesregierungen aufzufordern, dass die Wahlkreise zum deutschen Reichstage im Herzogthum Schleswig in einer Weise umgelegt werden, durch welche der dänischen Bevölkerung das unverkürzte Maass und Mittel ihres Willensausdrucks gewährleistet wird, und ferner wodurch allen deutschen Wählern sowohl im 2ten als im 4ten Kreise des Herzogthums Schleswig das Recht der freien Wahl ungestört gewährt wird. -- Motive: Es hat sich bei sämmtlichen Wahlen, die nun seit dem Jahre 1867 sowohl zum Norddeutschen als zum Deutschen Reichstage stattgefunden haben, die Thatsache herausgestellt, dass die dänischen Wähler des Her-

Troer De nu, at jeg kan formaa en eneste af det forenede nationale Parti til at understøtte dette. Jeg har i to Dage solliciteret i deres Kor, men der var ingen Stemmer til Fals. Jeg har sagt dem, at jeg ønskede at støttes af deres Parti; jeg troede, jeg maatte først gjøre Forsøg paa at opnaa deres Understøttelse, forinden jeg søgte den hos andre, og at deres Afslag førte mig ind i andre Fraktioners Leir. Men selv de Medlemmer paastød, at de ikke kunde det, der have bragte mig deres Tak for den smukke Holdning, jeg og mine Vælgere have viist ved de sidste Omvalg. Jeg skal endnu gjøre det sidste Forsøg i Morgen, men skeer det med samme ørkesløse Resultat, da maa man ikke fortænke mig i, at jeg tager Hjælpen, hvor jeg kan faae den, saa meget mere som det vilde være urigtigt, ja uskjønsomt at skyde Tjenester fra sig, der rækkes med velvillig Haand. Det er min Mening, at

---

zogthums Schleswig über die Hälfte der Wahlstimmen, wo nicht über eine Majorität der Stimmen verfügt. Trotzdem erscheint im Reichstage nur ein Repräsentant jener dänischen Bevölkerung des Herzogthums Schleswig, während die deutsche Bevölkerung in den Stand gesetzt ist, drei Vertreter zum deutschen Reichstage zu senden. Dieses Ergebniss, welches mit dem thatsächlichen Verhältnisse im Widerspruch steht, ist nur durch eine solche Regelung der Wahlkreise ermöglicht worden, dass die Hälfte des Gebiets der dänischen Bevölkerung künstlich zerlegt und in zwei Wahlkreisen künstliche dänische Minoritäten geschaffen worden. Durch die Zusammenwürfelung zweier verschiedener Stammes - Angehörigen, die für die mit der Kreislegung übertragenen Behörden als Nothwendigkeit sich stellte, um im Herzogthum Schleswig jenes besondere Wahlergebniss zu ermöglichen, ist für sämmtliche Wahlen im 2ten sowie im 4ten Kreise des Herzogthums Schleswig der freie Character des Wahlrechtes illusorisch geworden.

jeg netop er her for at styrke de gode Folks Hukommelse med Hensyn til uopfyldte Pligter. Jo jævnligere og skrappere jeg minder Rigsdagen, jo mere jeg trætter den snakkesalige Forsamling, der er blottet for baade Ord og Grunde, naar det gjælder om at besvare mine Spørgsmaal, jo mere ubekvem og pinagtig jeg kan være for dem, desto mere vækker Sagen Opsigt i den udenforstaaende Verden. Af hvad Grund skulde jeg skaane de Uslinger, der, hvad Gud og Hvermand veed, ikke har skaanet mig! Tænk ikke, at det er af Forfængelighed, eller for at blære mig! Sagen er mig for stor, til at jeg skulde stille mine personlige Tilbøieligheder i Spidsen; men at lade mig træde i Støvet, hvor man har Rettens skarpe Vaaben i sin Haand, vil man dog ikke forlange af mig. Det var det samme som at knuse Vaabnet i min Haand. Jeg har kun det, og jeg har intet andet mere, men det er mig nok. Gud give, at jeg aldrig maa misbruge det; men ikke at bruge det staaer for mig som et Misbrug af samme. Jeg gad virkelig se, min ærede Ven, hvilke Følelser det vilde have fremkaldt i Deres Bryst, naar man jævnlig her henvender sig til mig og udtaler sin Forundring over den Taushed, jeg imod al Sædvane iagttager i Forsamlingen, som om de ikke selv alt for vel kjendte Grunden og vidste, hvad det er for en Prop, der stopper min Mund. Min Mening er, at jo mere Krigsskyen formørker den politiske Horisont, desto jævnligere og stærkere maa jeg røre min Tromme. Mit Standtpunkt er saa heldigt her, at jeg kan antage mig de Overvundnes og Betrængtes Sag, at jeg ugenert kan tale for Retten, naar den er krænket eller krænkes, at jeg

har det eneste Privilegium her i Huset paa at tale den europæiske Freds Sag. Hvorledes tror De, det vilde være gaaet den Tydsker, der havde stilet et saa vidtgaaende Forslag i den elsask-lothringske Sag? Han vilde øjeblikkelig være bleven domfældt som Forræder. Og troer De, at det er af Ringeagt enten for min Persons Ubetydelighed eller mit Forslags Tomhed, at jeg og mit Forslag har undgaaet Kritikkkens Svøbe? Nei, havde man kunnet opsøge et eneste Punkt i mit Forslag, der aabnede Vei til et Angreb paa mig, da kan De være vis paa, at jeg ikke vilde være sluppen naadig fra det. Tro for Alting ikke, at man vinder noget ved en skaansom og svag parlamentarisk Optræden. Her er noget i Luften, jeg ikke kjender, men som næsten giver mig en svag Fornemmelse af, at Bismarck søger en bedre Forstaaelse med Danmark, og at Udsigten til en endelig Ændring i Øieblikket kan synes gunstigere end før. Men om saa var, kan De stole paa, at han kun i sin egen Interesse og paa Grund af Forhold, der ligge saare nær, skrider til at opfylde sin Pligt, men ingeniunde af Interesse eller Venskab for os. Vi vilde knap være tjente med de Stumper og Stykker, han i Naade henkastede til os. Aldrig i Verden vilde jeg kunne bekvemme mig til at akceptere en saadan Ordning, som desuden maatte tilkjøbes ved at stille os paa hans Side, naar det atter behager ham at røre Krigstrommen. Det var den sørgeligste Ende, vor Sag kunde faae. Jeg venter, at De skriver mig til og meddeler mig saa vel Vennernes som Deres Mening om, hvad jeg ovenfor har fremsat som min.

Berlin, 11. Marts 1894.

Deres Brev har jeg modtaget i Morges, men jeg har forgæves søgt *H. Braun* i Huset. Han er vist for Tiden bortreist, thi jeg har ikke seet ham i de sidste Dage. For Resten kan jeg godt sige Besked om, hvad Landraaden er beføiet til at gjøre, der synes at staa i Modsætning til Lovens Ord og Bogstav. Han har Lov til alt, til at bruge ethvert Middel for at betvinge de Stemninger, som ere til Stede i Samfundet, men som gaa Regeringens Interesse imod. Den Embedsmand, som med Virtuositet forstaaer sin Kunst og sit Kald i den Retning, han gjør sig fortjent hos en Regering, der, støttet til Spydstagen, ikke ændser hverken Lov eller Ret. Da Pengespørgsmaalet er stillet i Forgrunden, saa maa det selvfølgelig henstilles til Befolkningen og Kommunerne selv, om de kunne holde Presningen ud eller maa falde til Føie og anerkjende Magtens Fordringer. Jeg har tidligere talt med *Bauer* om Sagen, og han har meddelt mig, at hvor lignende Tilfælde vare forekomne, og de havde faktisk flere Steder fundet Sted, da havde Landraaden indsat Kommuneforstandere og bestemt Lønningen. Man havde klaget, men Klagen var bleven en Røst i Ørkenen. Folk maa vænne sig til at betragte Loven ikke som et Middel, der betrygger deres Sikkerhed, men som noget, der tværtimod tjener Embedsmanden til at disciplinere politiske Stemninger.

Hvad De i „Dannevirke“ forleden havde optaget efter „Hamburger Nachrichten“ om mine Synder paa Etikettens Omraade, og at jeg havde viist saa ringe Takt, at jeg ikke havde aflagt mit Visitkort hos Bis-

marck (hvor mon Underretningen haves fra?), saa er det sandt, at jeg ikke har præsenteret mit Kort; men det er ei skeet af Uopmærksomhed imod Fyrst Bismarck. Jeg har altid før bragt mit Kort i hans Hus, hver Gang jeg har modtaget Indbydelse. Er det af den Grund, jeg ikke nu har modtaget nogen Indbydelse, nu saa maa jeg finde mig deri; men nu paa Anvisning af andre at bære mit Kort hen til Bismarck, det gjør jeg visselig ikke.

Berlin, 22. Marts 1874.

Jeg har i flere Dage ikke ladet høre fra mig. Jeg har, saa latterligt det end klinger, været stærkt sysselsat i forskellige Retninger, og dog ere alle mine Foretagender temmelig ørkesløse og spildte. Jeg har meldt mig til Ordet flere Gange, thi der gives stedse ved Generaldebatterne Leilighed til at falde ind og faae et Par Ord for min Sag talt — men forgæves. Jeg tog da Anledning til ved Presselovens anden Behandling at stille Ændringsforslag til § 16 med Hensyn til Ordet „Kriegsgefahr“, men blev, da jeg havde Ordet, afbrudt paa et Punkt, hvor Afbrydelsen var mig mest ventet, nemlig da jeg gik over til at omtale Traktatbruddet, for deraf at udvikle Faren for en Krig; thi saa længe Fredsbetingelserne ikke ere opfyldte, er Krigsfaren permanent. Jeg formoder og kommer mere og mere til Vished om, at man, og navnlig Præsidenten, vil søge at bevise, at Spørgsmaalet slet ikke ligger under Rigsdagens Forum som et specielt preussisk Anliggende. Hans Ytringer, da han standsede mig, tyde aldeles hen derpaa, men Beviset derfor har han sparet

sig. Jeg haaber imidlertid, der vil gives mig Leilighed til at fortælle de gode Folk, at det ikke er mig, men Præsidenten og hans Venner, der med Hensyn til Sagens Forum forfeile Adressen. Som bekjendt støtter man sig til, at Nordslesvig med det øvrige af Hertugdømmerne er annekteret af det preussiske Kammer den 20. Decbr. 1866. Det var unægtelig en næm Maade at smutte bort fra sin traktatmæssige Forpligtelse, naar en Stats Repræsentation kunde bemyndige sig selv til at ophæve de af Statens Regering indgaaede internationale Forpligtelser. Med samme Ret vilde Nationalforsamlingen i Versailles kunne have slaaet en Streg over de fem Milliarder. Men en Strid om en Traktat er jo et internationalt Anliggende, der henhører under Udenrigsministeren og just derfor hører hjemme i Rigsdagen tilligemed andre udenrigske Sager. Efter denne uventede Afvisning i Fredags kunde jeg ikke mere komme ind paa mit Spørgsmaal, saa jeg maatte standse med den Bemærkning, at jeg senere hen ved en anden Leilighed vilde faae en bedre Anledning til at udtale min Mening. Jeg har nemlig tænkt paa at faae det samme Ord „Kriegsgefahr“ ud af den sidste §, 34, der er affattet saaledes: „Die für Zeiten der Kriegsgefahr, des Krieges, des erklärten Kriegs-Belagerungszustandes, oder innerer Unruhen (Aufruhrs) in Bezug auf die Presse bestehenden besonderen gesetzlichen Bestimmungen bleiben auch diesem Gesetze gegenüber bis auf weiteres in Kraft.“ Jeg har i Dag (Keiserens Fødselsdag) spekuleret paa, om jeg ikke kunde give § 34 en kortere Redaktion, hvorpaa jeg aabnede mig en bedre Vei for en fyldigere Motivering. Jeg skal nu see, hvordan

jeg bedst kan, maaske ved at udslette Ordene „innere Unruhen (Aufruhr)“. Jeg synes, det kunde lette mig svært, naar jeg blev den Ballast af Stof løs, jeg jævnlig gaaer og brygger sammen. Er jeg blot resigneret og rolig, skal min Tid nok komme. Momentet og Leiligheden har jo aldrig svigtet; hvorfor da ærgre sig over sligt? Men det er min Feil, at jeg i tosset Ilterhed afkræfter mig selv. Tiden gaaer dermed, saa jeg næppe kan følge den. Jeg var i Begreb med at faae mit Forslag i Stand, hvorved der, som De ved, skulde opnaaes en Omlægning af Valgkredsene i Slesvig. Jeg skrev i den Anledning til *Ahlmann* og fik nu Svar i Gaar, hvori han synes stærkt at fraraade at gjøre Forsøg derpaa, da han gaaer ud fra, at den nye Inddeling kan blive kompromitterende for os. Skjøndt jeg ikke bifalder alle hans Grunde, saa har disse dog været overbevisende nok for mig til at standse Forsøget, hvormed der i Realiteten slet intet vilde vindes for os, men kun det, at man derved kunde klare og oplyse, hvilke Midler Regeringen benytter for at gjøre Propaganda paa en fremmed Stammes Jordbund. Men naar jeg hører andre fortælle om Ting af den Slags, saa er det maaske klogest for mig at tie. Det gaaer søvnigt med Rigsdagen. Jeg indseer ikke, hvorledes vi skulde kunne blive færdige til Paaske; det ligger muligen i, at Rigskansleren er syg, og at de store Love af den Grund ikke kunne komme for i Huset. Hærloven er endnu ikke færdig i Udvalget, saaledes at den ikke en Gang delvis kan fremlægges i Rigsdagen. Med mindre Bismarck kan være til Stede og med Magt og Trusler drive sine Kreaturer til at lade den gaa igjennem,

tror jeg ikke den bliver vedtagen i den Affattelse og med de Fordringer, Regeringen opstiller. Hvad der vil ske, faar man at afvente. Jeg skal med stor Ro og Fatning vide at finde mig i alt. Omvalg frygter selv Regeringen, thi et saadant vil efter alle Julemærker at dømme hverken bringe gyldne Frugter for den selv eller for dens Kreaturer.

Jeg har bl. a. i Dag modtaget et Brev, der var bilagt med en Korrespondance, fra en Herr *Christensen*, hvis Fader var Præst paa Ærø. Han har i sin Tid været ansat i Embede i Flensborg og i Bøking Herred. Hans Brev er dateret fra Zürich i Sveits, hvor han lever af sin Formue. Hans Brev er skrevet paa godt Dansk. Den øvrige Korrespondance paa Tysk er til en vis Herr Baronet *Sinclair* i Skotland, hvor han strængt revser denne for en Pjece om den fransk-tyske Krig, hvori der findes en Bemærkning om det danske Regimente i Slesvig og Holsten, der i Pjecen skildres som afskyeligt. Brevet til Baronetten er skrevet i Januar. Det andet Brev er en Korrespondance eller rettere et Brev til *Bismarck*, hvori han ret velvillig skildrer Tilstanden og beretter Afstemningen samt foreslaaer, at det overdrages til Sveits at bestemme Grændsen. Da det muligt kan interessere Dem, skal jeg en af Dagene sende Dem Brevene. *)

---

*) Min fordums Ven og Skolekammerat, Herredsfoged Valdemar Christensen havde i sine sidste Leveaar for Vane at skrive alenlange Breve ud i Verden til de mærkeligste Mennesker, for at paavirke dem til Fordel for Danmark. Hans Mening var god nok, men Evnen til at udrette noget havde han ikke.

Berlin, 23. Marts 1874.

Jeg sender Dem hermed 2 stenografiske Beretninger, der indeholder de Ord, jeg har sagt de tvende Gange, jeg har faaet Adgang til Ordet. Jeg havde saa gjerne talt i Dag ved det *Guerber'ske* Forslag, der fordrede Pressefrihed for Elsas og Lothringen, hvilket er nægtet i Udkastet; men dog først efter at *Windthorst*, *Miquel* og *Lasker* havde udtalt sig, i hvis Taler der forekom meget, som behøver en oplysende Forklaring, hvilken jeg maaske alene kunde paa den fyldigste Maade have leveret. Men det var for silde, 5 Talere vare anmeldte foran mig, saa at ethvert Forsøg paa at naa Tribunen var umuligt. Naar imidlertid Oplysningerne om Forvaltningen af Elsas og Lothringen foreligge for Rigsdagen, da vil der blive mere Plads for mig, thi den Sag skal naturligvis stormes igjennem. Mine Taler ere ikke korrigerede, og den sidste kunde fra Bureauets Side have været mere omhyggelig behandlet; jeg troer, at det, naar alt kommer til alt, er dets Pligt. Forøvrigt har Præsidenten gjort mig aabenbar Uret.

Man kan ikke ret komme under Veir med, hvordan *Bismarck* har det. Hans Sygdom er nok farlig, i hvert Fald seer det ud til, at den vil blive af Langvarighed. Dette for i Dag, mere siden.

Berlin, 22. April 1874.

Jeg sender Dem hermed Fragmenterne eller Brudstykkerne af mit Forslag til Motivering af det Ændringsforslag, jeg stillede til Rigsmilitærloven. Det seer noget mishandlet og forhugget ud, og det kan langt fra siges at være sluppet med hele Lemmer ud af Bataillen.

Kamret søger mere end nogensinde at lægge Raad op imod mig for at stoppe Munden paa mig, og med Forretningsordenen er der foretaget saadanne Ændringer, indført saadanne Bestemmelser, der slet ikke gjøre det muligt for mig at forebringe min Sag og fremstille den i saa fatteligt et Lys, som den skulde og burde. Tænk Dem den Situation, hvori man er stillet som Taler mod et skrigende og larmende Publikum foran sig og en Præsident, som med Haanden bag Øret opfanger ethvert Ord, der kan give ham Anledning til at afbryde og indvirke forstyrrende paa Taleren, hvortil han opfordres ved det støiende Puklikums Halleluja. Er man stanset, maa man søge nye Udveie og se at komme ind paa andre Materier, saa man kan holde det gaaende, at man ikke gaaer rent i Staa. Det er ingen let Sag, og det kan ikke undgaaes, at man bliver hed i Hovedet og arrig i Sindet, hvad der heller ikke forbedrer Stillingen. Det er under saadanne Forhold, at indlagte Foredrag af mig er holdt, og derfor er det, som det er.

Jeg kunde fortælle Dem meget om Enkelthederne ved denne fremkunstlede Forestilling, men jeg lader dette være, indtil jeg kan referere mundtlig. Kun bemærker jeg, at Sagen maa være dem saare ubeleilig, siden et saa storartet Apparat skal sættes i Virksomhed for at holde den nede. Man føler sig i et saadant Øieblik forladt, og man maatte ogsaa vel tabe Modet, naar Følelsen af, at man har Retten paa sin Side, ikke holdt en oppe. Der traadte bagefter et Medlem hen til mig og udtalte, at han var med i hin Forsamling, hvortil jeg havde hentydet. Han havde nok seet, at

Pragfreden med § 5 laa paa Bordet, men han havde under mit Foredrag ytret, at nu laa den under Bordet. Jeg bad ham ikke misunde den dens beskedne Plads, thi den vilde maaske under Tidens Omskiftelser vise sig for ham og hans Venner i en Skikkelse, da det vilde falde mere vanskeligt at udlette dens Betydning.

Det gik ganske rigtig, som De spaaede. Hærloven gik glat igennem. Lakaikoret brugte det Mandat, deres Vælgere havde anbetroet dem for at værne om deres Ret og Interesser, til at slaa den konstitutionelle Myn- dighed ihjel, som Folket hidtil har havt gennem sine Repræsentanter, saaledes at det nu er saa godt som berøvet al Indvirkning paa Statshusholdningens An- liggender.

I Efteraaret 1874 indkaldtes Rigsdagen paany. Det var den sidste Samling, i hvilken Krüger var i fuld Kraft, uagtet hans Sygdom allerede da begyndte at tære paa ham.

Berlin, 30. Okt. 1874.

Jeg har imod min Villie tiltraadt min Stilling her i Berlin saa tidlig paa Grund af, at jeg ikke kom til at gjøre Reisen med min Søn gennem Holland og Bel- gien. Jeg bivaanede saaledes Rigsdagens Aabning. Throntalens Indhold kjender De. Den frembød ikke andet end almindelige Talemaader. I Dag er der fore- lagt en hel Del Lovforslag. Huset er endnu ikke fuldt besat, men *Bismarck* er dog til Stede i egen høie Per- son i Dag. Han er mod min Forventning rask, men seer mørk og sur ud og er meget gul og indfalden i

Ansigtet; men efter hans Bevægelser at dømme feiler han intet. Efter Sigende forlader han atter Berlin og agter at opholde sig i nogen Tid paa sit Landsted i Lauenborg. Hverken Polakkerne eller Elsasserne have indfundet sig endnu. Demokraterne ere kun repræsenterede ved *Hasselmann*, og der er overhoved ingen til Stede af de Mænd, af hvilke jeg kan vente mig nogen Understøttelse. Jeg havde i Gaar Besøg af *Jens Hansen* (Spidsmusen) fra Paris. Vi tilbragte en behagelig Dag med hinanden. Polakkerne skulle dog være i Vente, men førend de komme, kan jeg ikke stille Forslag, da jeg savner Understøttelse. Om Elsassernes Planer lyder Efterretningerne forskjellig. Jeg venter i hvert Fald at høre fra dem om, hvilket Standpunkt de paatænke at indtage over for den tyske Rigsdag. Naar et eller andet forefalder af Vigtighed, skal jeg lade høre fra mig.

Berlin, 21. November 1874.

Jeg forudsætter, at De nu atter har indtaget Deres Plads paa Redaktionssædet, saa jeg kan sende Dem nogle Linier herfra, just ikke til „Dannevirke“, men for at De og Vennerne derhjemme kunne faae Leilighed til at drøfte de Planer, jeg her omgaaes med, og de Midler, jeg har tænkt at benytte mig af for at tiltvinge mig Ordet, hvad jeg nok mærker, jeg i Aar skal faae min Hyre med at sætte igjennem. Siden jeg var hjemme, har jeg blandt andet tænkt paa, at det mulig lod sig gjøre at opnaa Ordet ved det Forslag, *Schultze-Delitsch* hvert Aar som en staaende Ret opvarter Rigsdagen med: Dietspørgsmaalet! Jeg har nemlig tænkt mig her at faae Leilighed til at bringe Forfølgelserne imod

danske Undersaatter paa Bane og navnlig faae Forsamlingen oplyst om, hvorledes selv deres Dietspørgsmaal og alt, hvad dermed hænger sammen, bruges af de forfølgelsessyge Politimyndigheder som Middel og Redskab til at fælde de Ofre, der ere dem ubehagelige. Efter at jeg har stillet Forslaget og gjennemtænkt det nøie, er jeg kommen til at granske over, at det, jeg søgte opnaaet derved, kunde opnaaes paa tvende Maader, baade ad den parlamentariske Vei, og altsaa ad Offenhedens, men maaske endnu lettere ad privat Vei. De vil nok forstaa, at denne Sag ikke kan være behagelig for Rigsdagen, ei heller for Regeringen og endnu mindre for *Bismarck* som dennes Chef. Der kunde her for mig i hvert Fald gives en god Grund til, forinden Sagen kommer frem i Salen, at prøve paa at tale med ham, om han paa en eller anden Maade vilde gjøre noget, for at Sagen ikke kom offentlig frem; thi Hovedhensigten med mit Forslag er at redde Manden, som man har jaget ud af Landet, fordi han har indsamlet Bidrag til det Fond, hvoraf mine Udgifter her skulle afholdes. Man fik da i hvert Fald noget at høre om, hvilket Standpunkt Rigskansleren indtager til Forfølgelserne, der ligefrem ere satte i Scene af Embedsstanden i den senere Tid. Jeg troer, efter temmelig nøie at have gjennemtænkt Planen, at det ikke kunde skade at gjøre et Forsøg. Det forekommer mig, at det maa staa for *Bismarck*, som det staaer for mig, at hvad der kan opnaaes i Mindelighed, derom er en Kamp overflødig og kan spares. Bringer jeg Sagen frem i Salen, vil Rigsdagen som sagt være ilde stedt med, hvilket Standpunkt den skal indtage til Forslaget, og

den vil ikke kunne unddrage sig fra et Spørgsmaal, der saa alvorlig berører og truer Rigsdagens Existens. Foretrak man at gaa den private og mindelige Vei, og det kunde lykkes at faae Bismarck til at hæve Landsforvisningen, saa er dermed dog en Praxis slaaet fast, som for Fremtiden næppe nogen Embedsmand turde gjøre Brud paa. Bismarck har i Dag i det elsasske Spørgsmaal, hvori han støttedes af det liberale Parti, sagt adskilligt, der fremskynder mig til at gjøre Forsøg paa at forelægge ham Sagen, forinden jeg indbringer den i Salen. Hvorledes mon man vilde synes om min Plan derhjemme? Det er i alt Fald vigtigt, at jeg har nøiagtige Oplysninger om alle Enkelthederne ved *Mikkel Hansen Thomsen's* Udvisning. Han var vel dansk Undersaat. Men det gjør intet til Sagen, thi han har jo intet gjort, der stempler ham til Vagabond eller landsfarlig Person.

Jeg venter at høre fra Dem omgaaende og ønsker mig gjerne meddelt alle de Argumenter, der ere at opdrive i M. H. Thomsens Sag.

Berlin, 29. November 1874.

I mit forrige Brev lod jeg mig forlyde med, at jeg i Anledning af et Ændringsforslag, som jeg vilde stille til Dietspørgsmaalet, som *Schultze* og flere Aar efter andet diske op med i Rigsdagen, forinden jeg bragte Sagen paa Bane ad parlamentarisk Vei, først burde gaa til Rigskansleren, for om han mulig paa en eller anden Maade saa sig foranlediget til at fjerne de Grunde, som jeg hovedsagelig agtede at gjøre gældende ved dette Spørgsmaal. Disse kjender De, og jeg

behøver ikke videre at udtale mig derom. Der var tilligemed et andet Spørgsmaal, som jeg vilde have bragt paa Tale, og som efter mit Skjøn ligeledes heldigere og smukkere lod sig ordne ved Rigskanslerens Mellemkomst i Stedet for at blive berørt i Salen, hvor det ikke vilde kunne andet end vække Opsigt og berede baade Rigsdagen og Regeringen Ubehageligheder.

Jeg skrev da i Gaar et Par Linier til Rigskansleren, hvori jeg paa Grund af Sagens Vigtighed udbad mig Audiens. Da der i Gaar var Soirée hos Fyrsten, hvortil jeg for nogen Tid siden havde modtaget Indbydelse, efterdi jeg ved et Brev, hvis Besørgelse Pastor *Grote* i Hannover havde overgivet til min Omsorg, havde vedføiet mit Visitkort til *Bismarck*, hvorved jeg i Følge den indtagne Høflighed havde gjenvundet den Naade at modtage Indbydelseskort til hans Aftenselskaber, som blev mig tilsendt samme Dag, hvornæst fulgte hans Visitkort næste Dag, saa udsatte jeg til i Gaar at gaa til hans Soirée, men besluttede da at gaa derhen i Gaar Aftes, fordi jeg tænkte mig, at jeg med det samme kunde faae lidt at vide, om og naar jeg kunde erholde den attraaede Samtale. Det fik jeg da ogsaa straks, idet jeg umiddelbart ved Døren til Hovedsalonen saa *Bismarck* omgiven af en Gruppe, deriblandt Professor *Hinschius*, som er valgt i Flensborg ved det bundne Valg mellem ham og mig. Da jeg nærmede mig, traadte Rigskansleren ud af Gruppen og gjengjældte mit Hilsen med et Buk, hvorefter jeg traadte tilbage og tog en Kop The, som de opvartede med. Lidt efter kom Rigskansleren hen til mig, og da jeg havde besvaret det sædvanlige „Wie geht's?“,

bad jeg ham undskylde, at jeg havde dristet mig til at besvære ham med en skriftlig Henvendelse. Hertil svarede han — jeg bruger her hans egne Ord, saa vidt jeg, uagtet han stod mig ganske nær, kunde høre dem paa Grund af den megen Støi og de mange Stemmer i Salen —: „Ich bedaure, dass ich Ihren Wunsch nicht erfüllen kann. Ueber unsere letzte mündliche Unterhaltung habe ich so viel hören müssen, und nach den Nachrichten, die mir von den Zeitungen dort vorgeführt wurden, haben Sie meine Aeusserungen so aufgefasst und dargestellt, dass meinen Worten ein ganz anderer Sinn beigelegt, als sie nach Meinung und Inhalt enthielten.“ — Hertil svarede jeg: „Da möchte ich doch Eure Durchlaucht bitten, mir mittzutheilen, in welchem Punkte in jenem von mir erstatteten Bericht ich Ungenauigkeiten angeführt habe.“ — Bismarck svarede dertil: „Ja, Sie haben es nicht geschrieben“, og jeg udbød da: „Ich habe den Bericht für die dortige Zeitung redigirt und muss Eure Durchlaucht sehr bitten anzugeben, wie und wo im Berichte die Verletzung der Wahrheit Ihrer Worte zu suchen sei.“ — Bismarck: „Wo sich Wort gegen Wort und Ueberzeugung gegen Ueberzeugung gegenübersteht, kann keine Entscheidung erzielt werden. Wenn ich Ihrem Berichte gegenüber stände, möchte für mich wenig Aussicht sein hinsichtlich jener Aussage Glauben zu finden. Ich möchte nur, damit künftig dergleichen Missverständnisse nicht eintreten sollen, vorziehen, dass wir auf geschäftlichem Wege verkehrten und die Sachen kanzleimässig verhandelten.“ Jeg svarede kun, at Anstanden og Pligtfølelsen havde drevet mig til dette overordenlige Skridt

for at opnaa min Hensigt. Dermed endte Samtalen. Jeg havde øieblikkelig anbefalet mig, hvis Veien til Udgangen ikke havde været spærret af Damer, som opholdt sig der, og for hvem enhver skulde gjøre Front, der skulde passere Døren til Herresalonen. Jeg gik derfor ind i de forskjellige Saloner, og i den Tid, jeg var der, kom Bismarck adskillige Gange, idet han gik forbi, hen til mig og agerede den høflige Vært og opvartede med intetsigende Talemaader. Jeg er ikke i Stand til at forsikre, at ovenstaaende Rapport er ordret nedskreven, men Indholdet er rigtigt. Jeg skal selv forklare Samtalen for mine Vælgere, naar dertil gives Leilighed. Naar disse efter det Forefaldne virkelig skulde finde Grund til at betvivle min Paalidelighed, som har været Gjenstand for saa stærke Angreb, saa er jeg villig til straks at fratræde mit offentlige Kald. Mig har det Passerede krænket dybt, og min Stilling er derved bleven dobbelt uhyggelig, fordi al Erkjendelse af Sandhedsbegrebet og Retsfølelsen er blevet dybt rystet, og jeg erindrer mig ved denne Leilighed en Ytring til mig af afdøde *Mallinckrodt*: „De har følt Dem trøstet ved den Samtale, De har havt med Bismarck, men De maa ikke blive overrasket, naar Bismarck en Gang møder med en ganske modsat Forklaring; jeg taler af Erfaring“. Dette er mødt mig paa en Tid, hvor jeg erfarer, at man særlig lægger an paa at spærre alle de Kræfter i Salen inde, der virke imod Rigskanslerens Intensioner. Jeg seer mig i hvert Fald ikke i Stand til at komme til Orde uden at stille Ændringsforslag. I Morgen fortsættes første Behandling af Forvaltningen af Elsas og Lothringen samt et

Laan af 12 Mill. til disse Landsdele. Ordet til i Morgen er allerede saa stærkt optaget, at der ikke er Tale om at faae det. Desuden befinder jeg mig i en pinlig Stilling til de 5 Herrer fra Elsas og Lothringen, der ere her og med al Kraft søge at komme ind under den tyske Lovgivning. At tale med dem vilde svække den elsasske Fraktions Stilling lige over for Regeringen, saa at hvad man gavner paa den ene Side, skader man paa den anden. Sagen gaaer til Udvalg, og da er det vel muligt, at jeg til Betænkningen kan stille Ændringsforslag. Der var Grund for mig til at ønske en Ferie, men jeg kan ikke forsvare at gaa herfra, fordi man ikke forud kan beregne, naar Momentet indtræder, da man kan faae et og andet sagt. Det er dog lykkedes mig hver Gang under en eller anden Form at faae Protest nedlagt. Jeg haaber til Gud, det atter skal lykkes mig denne Gang. Vær forsigtig med dette Brev og hav det ikke i Deres Gjemmer, og paalæg Dem for Deres egen men især for Sagens Skyld Forsigtighed med enhver Ytring i „Dannevirke“, thi vore Forhold ere alvorligere end nogensinde, og de forandre sig næppe til det bedre for det første. Men derfor ikke mindre Mod og Haab paa Fremtiden, hvis Maal er Kampen værd, som vi føre.

Meddel vore Venner dette i fortrolig Kreds. Efterretningen maa ikke ængste og forbitre Stemningen. Tydskerne have ventelig allerede herfra modtaget Efterretning om, hvad der til deres Glæde og Held er passeret.

Berlin, 4. Decbr. 1874.

Ved disse Linier leverer jeg Dem og mine Venner derhjemme nogle nærmere Data om mit Besøg hos

Fyrst *Bismarck* forrige Torsdag, og som jeg allerede har meddelt Dem, kunde han af de Grunde, jeg har antydnet, ikke modtage mig i mundlig Audiens. Af hans Forslag om at forhandle skriftlig med ham tog jeg ingen Notits. Den Maade, hvorpaa jeg optog hans Beskyldninger, og de korte og kolde Bemærkninger, jeg gjorde dertil, syntes mig allerede den Aften satte ham i en noget forlegen Stilling over for mig, og den paa-faldende Opmærksomhed, han viste mig ved flere Gange i Selskabet at henvende sig til mig, der viste hans forekommende Venlighed tilbage, maatte allerede den Aften sige mig, at han ikke selv var tilfreds med sin Opførsel imod mig. Heri blev jeg yderligere bestyrket ved den 2. Decbr. at modtage følgende Skrivelse fra Udenrigsministeriet:

„Ew. Hochwohlgeboren haben den Wunsch zu erkennen gegeben, eine Unterredung mit dem Herrn Reichskanzler zu haben. Wie Seine Durchlaucht bei einer früheren Gelegenheit gern auf eine Unterredung mit Ihnen eingegangen ist, so würde er sich auch jetzt freuen Sie zu empfangen, wenn nicht damals aus der Verschiedenheit der Muttersprache, gewiss ohne Verschulden des einen oder des anderen Theils, Missverständnisse entstanden wären, die nach mehr als einer Seite unangenehm berührt haben.

Seine Durchlaucht bittet daher ihm die beabsichtigten Mittheilungen schriftlich machen zu wollen.

Genehmigen Ew. Hochwohlgeboren die Versicherung meiner vorzüglichen Hochachtung.

B ü l o w.

An
den Reichstagsabgeordneten
Herrn Krüger (Hadersleben)
Hochwohlgeboren “

Dette Brev besvarede jeg den samme Dag med følgende Skrivelse:

„Ew. Excellenz

beehrt sich der ergebenst Unterzeichnete in Verfolg des gefälligen Schreibens vom 1. d. Mts. ergebenst mitzutheilen, dass ich mich nicht in der Lage befinde, mein Anliegen, das ich an Seine Durchlaucht den Reichskanzler zu stellen habe, im brieflichen Verkehr zu erledigen, da die Unterredung, um die ich gehorsamst zu bitten mir erlaubte, eine durchaus vertrauliche sein sollte, bei der es für mich Bedingung war, von dem Inhalte desselben keiner dritten Person Kenntniss su geben.

Obwohl ich mich nicht bewusst bin, irgend etwas geäußert zu haben, was in Bezugnahme auf die mir das vorige Mal gewährte Audienz zu Missverständnissen geführt haben könnte, weiss ich auch nicht, wodurch ich das persönliche Vertrauen Sr. Durchlaucht verwirkt habe, zumal mich Se. Durchlaucht nicht privatim, sondern in meiner Eigenschaft als Vertreter meiner Wähler empfangt.

Gemehmigen Ew. Excellenz die Versicherung der vorzüglichsten Hochachtung, mit der ich die Ehre habe zu zeichnen als Ew. Excellenz ergebenster

Krüger.

Se. Excellenz

Herrn B. von Bülow.“

Chef des auswärtigen Ministeriums.“

Skrivelsen fra Sekretariatet er bragt mig den 2. Decbr. her i Huset ved en Tjener fra Bülow, og jeg svarede som sagt straks; senere har jeg ei hørt noget om Sagen, og jeg venter ei heller at høre noget om den. Jeg har endnu ikke kunnet bringe det til at faae Ordet, hvor det var mig magtpaaliggende at bruge det, og jeg faaer da nu herefter at søge det ad Ændrings-

forslagets Vei. Polakkerne ere kun 6 i Tallet; en af dem, *Tacznotsky*, har imidlertid sagt mig, at de næste Mandag ville møde 12 Mand stærke. Her er et forfærdeligt Vrøvl; vi sad i Gaar 5½ fulde Timer i Salen, og der delibereedes kun om 4 Gjenstande af 13 paa Dagsordenen. Man er her meget spændt paa, hvorledes det vil spænde af med *Arnim's* Sag, der næste Onsdag skal behandles i Retten. Der er mange, der ville vide, at Sagen ikke vil faae noget heldigt Udfald for Bismarck. Jeg betragter det som et godt Varsel, at *Beseler* forleden Dag udtalte sig med saa megen Voldsomhed imod Aanden i det nationalliberale Korps, saa han endog samme Dag traadte ud af det. Thi skulde det til syvende og sidst gaa saa galt, at *Arnim* frifandtes, saa var der jo stor Anledning for det nationalliberale Parti til at forberede sig paa at gjøre en Frontforandring i Tide. Ligesom Havfisken kun kan leve og føle sig hjemme i det salte Havvand, saaledes kan det nationalliberale Parti i Rigsdagen ikke bestaa, naar de oplivende Straaler fra den Sol, der har udklækket og opammet det, pludselig fordunkles eller i gradvis Aftagen udslukke Grundbetingelsen for Partiets Existens.

Jeg har nu stillet Ændringsforslag til Dietspørgsmaalet og vil saa søge at bringe *Mikkel Thomsens* Sag paa Bane og overhoved give et Billede af Tilstanden i Slesvig, hvortil der jo vil gives en Leilighed. Jeg har derfor rundt omkring søgt at faae at vide, om *M. Thomsen* har opteret i Tide og bevaret sit Undersaatsforhold i Følge Wienfredens Artikel XIX, eller han først senere har frigjort sig for sine borgerlige Rettig-

heder og muligen ikke opfyldt sine Forpligtelser i Danmark, saaledes at Politiet kunde have noget at holde sig til. Det er mig af Vigtighed, at jeg veed grundig Besked om alt, hvad der knytter sig til Sagen, ligeledes om Branderup-Affæren.

Berlin, 7. December 1874.

-- — — — Jeg har endnu ikke været parlamentarisk sysselsat med meget, men det vil dog næppe lykkes de gode Folk at holde mig fuldstændig ude af Spillet. Da Polakkerne endnu ikke ere mødte, nytter det mig ikke, at jeg stiller mit Forslag om, hvorledes Regeringen skal udføre Pragfredens Artikel V. Jeg har, som De veed, stillet et Ændringsforslag til Diet-spørgsmaalet, men det har endnu hverken været til 1. eller til 2. Behandling i Huset. Derved kan man dog næppe afskære mig fra Ordet. Derimod gaaer Forretningen paa en anden Maade ad den Vei, jeg omtalte i mit sidste Brev. Jeg ventede i Grunden intet Svar paa mit Brev til *Bülow*, men der er dog kommet et. Kl. 9 i Gaar Aftes modtog jeg følgende Skrivelse fra ham:

„Ew. Hochwohlgeboren

beehre ich mich auf das gefällige Schreiben vom 2. d. M. zu erwidern, dass ein an den Herrn Reichskanzler gerichtetes, mit persönlich und eigenhändig bezeichnetes Schreiben dieselbe Garantie der Geheimhaltung bietet wie eine Unterredung, während es die Möglichkeit von Missverständnissen ausschließt. Dass dergleichen bei einer früheren Unterredung entstanden sind, dass Ew. Hochwohlgeboren durch Veröffentlichungen über ein mit dem Reichskanzler geführtes Gespräch eine gewisse Aufregung hervorgerufen hat, wird Ihnen nicht entgangen sein. Wie

ich mir aber in meinem Schreiben vom 1. d. M. zu bemerken erlaubt habe, hat Seine Durchlaucht dabei ein Verschulden irgend einer Art nicht vorausgesetzt.

Empfangen Ew. Hochwohlgeboren die Versicherung meiner vorzüglichen Hochachtung.

B. Bülow.“

Jeg behøver vel næppe at bede Dem handle varsomt med dette Brev, uagtet jeg ikke har noget imod, at gode Venner faaer Meddelelse derom. *Bismarck* gaaer nu altsaa paa en Slags Akkord med mig, thi medens han hin Aften foreslog mig, at vi skulde „auf kanzleimässigem Wege mit einander verkehren“, saa foreslaaer han nu en Brevveksling med ham selv, ja synes næsten at ønske den. Med andre Ord, det lader, som om han vil slutte Fred med mig. For mig kommer det kun an paa, om jeg kan anse dette for en fyldestgørende Opreisning for, hvad han bød mig hin Aften. Men til Aftenens Historie knytter sig et og andet, som jeg fortalte Dem i mit første Brev, og det taler mere end alt andet for, at hans Optræden imod mig var en Kunstforestilling, men uagtet han ellers bliver udskregen som en stor Virtuos, spillede han dog sin Rolle slet — dog herom mere mundlig. Jeg er derfor i Tvivl om, hvorledes jeg skal forholde mig over for hin Opfordring. Jeg har ikke handlet uden at høre den Person, som De kjender. Sagen har endnu en Side, nemlig den, at det, der skulde opnaaes, ikke lader sig opnaa, naar jeg støt og strunk fastholder mit Standpunkt. Saa meget mere Grund har jeg til at føie mig lidt. At jeg agter at fremme Udvisningssagen ad parlamentarisk Vei, er i og for sig et saa fortrinligt Argument for mig, som ønskes kan, saa naar jeg gaaer til *Bismarck*

for at faae Sagen mundlig arrangeret, maa han dog kunne sige sig selv, at det var sandt, naar jeg hin Aften ganske kort lod ham vide, at min Pligt- og Anstandsfølelse havde bragt mig til at tye til hans høie Person. Hvad jeg nu gjør, og jeg paakalder Gud for at finde det rette, derom skal jeg senere underrette Dem.

De har seet, hvorledes de geistlige Herrer her i Salen have løbet Linien ud. De — de 4 Præster fra Elsas — ere nu stansede, idet de ikke ville modtage Valget til Udvalget om Laanet for Elsas og Lothringen. Deres Protest er bleven henvist til Forretningsordensudvalget, og vi faae nu se, hvad man gjør ved den. Man er overmaade spændt paa *Arnim's* Sag, der skal behandles i Retten i Overmorgen. Man mener, at Arnim bliver frikjendt, og man begynder at udregne, hvad Konsekvenser det vil faae for *Bismarck*. Jeg troer, at Bismarck er omgiven af en Skare, som søger at fjerne ham. Selv den Maade, han talte paa i Rigsdagen imod *Jörg* og *Windthorst*, samt hans tidligere Foredrag imod de ham fjendtligsindede Partier, hvor han søgte efter enhver Leilighed til at faae alt, hvad han gjør, fremstillet som gjort i Rigets Interesse, viser øiensynlig, at han jager efter en Popularitet, han har en Fornemmelse af begynder at forlade ham. Arnim skal være et fuldstændigt Sidestykke til Bismarck, med hvem han før har gaaet i Tykt og Tyndt. Nu da han har seet, at Bismarck har vovet sig for langt frem over for den katholske Kirke, vil han se sit Snit til at gjøre et Forsøg paa, om han ikke med et rask Skridt kunde svinge sig op paa Herskersædet. For vor

Sag er det vist lige fedt, hvem der rider den tyske „Gaul“. Men en Forandring kan ikke ske uden at fremkalde store Rystelser i Tydskland, ja maaske de alvorligste Katastrofer, hvis Konsekvenser ingen Dødelig er i Stand til at beregne. Kommer jeg til at tale i Huset, skal jeg se, om jeg ikke kan give min Tale en saadan Vending, at de Godtfolk blive gjort opmærksomme paa, hvorledes det kan gaa an under legitime Forhold at indføre et nyt Bøddelsystem. Jeg vil nu ønske Dem Held med, at De maa klare Dem med Deres Presseprocesser og iagttage den Forsigtighed, som De skylder Dem selv, Deres kjære Kone og Børn, men ogsaa den Sag, De saa kjækt og mandig strider for.

Bring min Hilsen til alle vore gode Venner og sig dem, at de holde Ryggen stiv.

Berlin, 18. Decbr. 1874.

Det er saa sjældent, jeg lader høre fra mig, og det lyder maaske besynderligt, naar jeg bruger til min Undskyldning, at jeg ikke har Tid dertil, og dog er det virkelig saa. Det er et Særkjende for min Virksomhed her i Rigsdagen, at jeg forøder den meste Tid paa ørkesløse Forsøg og spildte Foretagender, paa hvilke jeg ofrer 10 Gange saa megen Tid som paa de Arbejder, som jeg dog ei heller, trods al min Besvær, faaer nogen Frugt af. En Samling som denne har jeg endnu ikke oplevet. At komme til Orde er endnu kun lykkedes for mig en Gang, nemlig i Tirsdagsmødet, da Udvalgsbetænkningen om Elsas - Lothringens Budget blev debatteret ved anden Behandling. Jeg tiltvang mig Ordet ved et Ændringsforslag. Ind i Udvalget

var der valgt 21 Medlemmer, deriblandt 4 fra Elsas og Lothringen. Udvalget blev saa stort, netop fordi man vilde skaffe Plads til saa mange Elsassere og Lothringere som muligt, men efter at disse 4 vare valgte, have de enstemmig nægtet at modtage Valget. Det hed sig straks, at Udvalget vilde forlange Sagen henvist til Forretningsordensudvalget, for at dette kunde komme med en Indstilling om, hvorledes Rigsdagen skulde forholde sig mod de Gjenstridige, ja man lod sig endog forlyde med, at Forretningsordensudvalget maatte skynde sig det mest mulige. Jeg ventede alt-saa her en god Leilighed til at træde frem, men det hele var en Blære, thi en skjøn Dag saae man, at Udvalget, eller Stumperne af det, havde affattet Betænkningen, uden at man hørte det mindste til, hvad der efter Forretningsordenens Bestemmelser var gjort for at udfylde det Hul, de aftrædende Medlemmer havde forvoldt. Jeg stillede derfor et Ændringsforslag til Betænkningen, der gik ud paa at fuldstændiggøre Udvalget paa den af Forretningsordenen foreskrevne Maade, da jeg, saaledes som Betænkningen var afgiven, ikke kunde anse Udvalget som kompetent. Nu skulde man dog tro, at jeg heri havde handlet rigtig, især for Rigsdagen, derved at jeg havde modsat mig en Praxis, som i saa mange Retninger drillede Rigsdagen i Aar. Sagen kom til Behandling i Gaar, men for et saadant Publikum har jeg endnu aldrig staaet. Naar De denne Gang læser i Bladene, at Taleren aldeles ikke var til at forstaa, saa skal dette ikke forundre mig; uagtet jeg anstrængte min Stemme, saaledes at jeg i Dag taler som en sprukken Lerkrukke, kunde jeg

knap høre min egen Røst. Med Præsidenten i min Ryg og det stormende Publikum i Fronten og Flankerne, der alle raabte i Munden paa hverandre, maatte jeg holde for et godt Kvarter. Der var ikke en tør Trevl paa min Krop, da jeg gik ned af Talerstolen. Jeg fik jo langt fra sagt, hvad jeg vilde, thi naar jeg gik ind paa de kildne Punkter, øvede Massens Raab et synligt Tryk paa Vicepræsidenten, saa han fandt sig forpligtet til at skride ind, hvad enten der var Grund dertil eller ei. Der var nu ikke en eneste i Salen, jeg kunde vente Støtte af, thi man havde bedt mig om at sætte alt til Side for ikke at støde den Rest af Elsasserne og Lothringerne for Hovedet, som man nu troede at have vundet helt og holdent. Skjønt jeg blev saa træt og flov af den Motion, at jeg straks derefter tog en Droske, kørte hjem og gik til Ro, er jeg dog i Dag godt tilpas, og, det forekommer mig, virkelig mere styrket til at bestaa en ny Dyst, hvis jeg finder en ny Leilighed, som ikke vil udeblive. Jeg har skrevet til Bureauet om Koncepten; man har svaret mig, at man havde forstaaet mig, men det vil nu vise sig. Nogen Mønster-tale var det ikke. Jeg kan ikke gjengive den men maa afvente den stenografiske Text.

Fra *Bismarck* har jeg faaet Svar paa min personlige Skrivelse, hvori han meddeler mig, at Sagen henhørte under Krigsministeriet, hvortil han havde afgivet den. Men den vil komme igjen, saa han kan ikke skubbe den af sig. Igaar sendte han atter Indbydelse til Soiréen paa Lørdag. Om jeg gaaer med, veed jeg ikke, men jeg skal da i hvert Fald ikke svare ham. Der er stærk Tale om, at han har indgivet eller staaer

i Begreb med at indgive sin Demission, fordi han betragter Afstemningen om det *Hoverbeck'ske* Forslag i *Majunkes* Sag som et Mistillidsvotum. Han mødte i Dag i fuld Galla i Salen; om han vil tale, faaer man at se; der er Dags- og Aftenmøde, hvilket sidste varer til langt ud paa Natten. Jeg har det ellers ret godt, men har ingen Appetit og kan ei heller godt sove, hvilket vel hidrører fra den stærke Sindsbevægelse, hvori jeg næsten altid befinder mig.

Kabinetsskrisen er overstaaet, saa det blev ikke *Majunke*, der jager *Bismarck* paa Døren. Naar det for Resten først er kommet saa vidt, at *Bismarck* stryger Flaget for en *Majunkes* Skyld, saa tyder sligt paa, at der maa være usunde Tilstande i den høiere diplomatiske Sfære. Ved slig Optræden kan Rigskansleren ikke styrke sin Magt og Anseelse, saa meget mindre burde han tage Tilløb til at træde ud af sin Stilling paa et Spørgsmaal, der debatteredes i Salen, medens han var tilstede, men uden at han udtalte et Ord, der betegnede hans Stilling til Sagen. Ja troligt er det, hvad der fortælles, at *Hoverbeck* er gaaet til *Bismarck* for at sige ham, at hans Forslag ikke var rettet imod ham. Jeg troer nu i det hele taget, at Fremgangsmaaden imod *Majunke* var rettet imod Rigsdagen. Det maatte dog vel kaldes en Ydmygelse, om Rigsdagen uden at sætte sig til Modværge skulde lade sig byde, at det ene Medlem efter det andet blev trukket ud af Salen og ind i Fængslet. Det saarede endog min Følelse, thi som Medlem af Rigsdagen maatte ogsaa jeg føle mig nedværdiget ved den Ringeagt, der vistes imod Rigsdagsmændenes Person. Jeg vilde have havt Ordet, men

der hængte sig saa mange omkring Tribunen, at Adgangen straks var mig afskaaren, og da jeg saaledes ikke fik Leilighed til at motivere min Afstemning, maatte jeg afholde mig fra at stemme. Jeg er meget spændt paa Udfaldet i Morgen, da Dommen over *Arnim* skal fældes, og jeg er tilbøielig til at tro, at Kanslerens hæftige Optrin i Majunkes Sag kun er Forspillet til eller rettere sagt møntet paa Arnims Domfældelse; thi en Frifindelse vilde unægtelig være en bedre Grund for Bismarck til at træde af. Jeg skal i Morgen Aften sende Dem et Par Ord om Udfaldet af denne Sag. Jeg reiser, om Gud vil, herfra Søndag Middag og vil være hjemme Mandag Aften.

Berlin, 19. Decbr. 1874.

Skjøndt jeg formoder, at De ad telegrafisk Vei har modtaget Meddelelse om Udfaldet af den Retskjendelse, der er falden i *Arnims* Sag, skal jeg dog meddele noget nærmere, om og hvørlædes Publikum her er paavirket af Resultatet. *Arnim* er dømt til 3 Maa- neders Fængsel, hvoraf den ene fraregnes for den Varetægtsarrest, han har udstaaet. Jeg veed ej, hvilket Indtryk denne Domfældelse gjør paa Dem, men paa mig virkede den saaledes, at jeg uvilkaarlig kom til at tænke paa det gamle Ord: „Bjergene vaandede sig i Barnsnød, og de fødte en Mus.“ Se, det var tilvisse et tarveligt Udbytte af en Proces, der fyldte Journalistikens Spalter over hele den civiliserede Verden. Domspræmisserne skulle være under al Kritik, rent usle. Dømmes skulde han jo, saa et Støttepunkt skulde man

jo finde; man taler meget forblommet derom, men forsikrer, at det er *søgt*. Begge Parter have appelleret. Børsen er i Dag rolig og uden Frygt for sin Bismarck. Der er i Aften stor Gala hos Bismarck, jeg har i en Skrivelse undskyldt mig. Rigsdagen er prolongeret til den 7. Januar. Rigsdagstidenden kom i dette Øieblik og indeholder bl. a. mit Foredrag i Tirsdagsmødet, hvilket jeg hermed lader følge. Jeg udsætter nu at udtale mig om Forholdene, til vi sees.

Berlin, 12. Januar 1875.

Naar De beretter mig det Udfald, Deres Sag fik i anden Instans¹⁾, da er jeg oprigtig talt beroliget ved, at den ikke tog en værre Vending, thi saaledes som Forholdene nu stille sig, og med den Vilkaarlighed, der nu gjør sig gjældende, vil det fremtidig maaske næppe være at beregne, hvilke Forholdsregler der vil blive anvendt imod saadanne Personligheder, der vove at modsætte sig eller protestere imod Regeringens Interesser. Regeringen gaaer med Hensyn til Gjennemførelsen af sine Rigsdagen forelagte Lovudkast frem med hensynsløs Strængighed. Bismarck har ikke ladet sig se i Salen denne Gang. Med hans Sygdom er det nok ikke videre farligt. De geistlige Medlemmer fra Elsas og Lothringen have heller ikke ladet sig se efter Ferien; de Herrer have nu maaske faaet grundig undersøgt, at der for dem slet intet er at opnaa ad parlamentarisk Vei. Maaske har den i Tjenesten ivrige, døde *Treitschke* opnaaet ved sin hundeagtige Bjæfften at gjø dem ud af Salen. Fra de øvrige Medlem-

¹⁾ Jeg blev i Kiel dømt til 1 Maanedes Fængsel.

mer fra Elsas og Lothringen har jeg intet hørt; kun *Pouquet* har sendt mig sit Visitkort. *Taczanovski* har stillet et Forslag om Indførelse af Polsk som Undervisningssprog. Jeg har i Sinde at stille et Ændringsforslag dertil, for derved at forlange Ret for alle de fremmede Nationaliteter, der ere repræsenterede i Rigsdagen, til at benytte deres Modersmaal som Forslagssprog i Rigsdagen. Der opnaaes intet derved, uden at man faaer Adgang til Ordet, som man ellers unddrages. Det skadede ikke, at de Godtfolk fik at høre, at man i Danmark i Rigsraadet talte baade Dansk og Tydsk, og at der førtes danske og tydske Protokoller. I Stænderforsamlingen var det danske og det tydske Sprog ligeledes i den Grad ligeberettiget, at Præsidenten maatte gjentage hvert Ord, han sagde, for at tilfredsstille begge Partierne, og det samme var endvidere Tilfældet i Notabelforsamlingen. Alt dette burde siges for at nedslaa alle de Løgne, som man har søgt at opspinde om den danske Regerings Vold imod det tydske Sprog, som det med Sandhed kan siges var skamløs Opdigtelse. Det vil, om jeg kommer til Orde, blive en stram Tur, men intet af den Slags skal afskrække mig fra at attackere, om de skrige aldrig saa høit. *Taczanovski's* Forslag har været indbragt lige siden den første Dag, Rigsdagen atter kom sammen. Om det kommer til Behandling, er vel et Spørgsmaal. Jeg har anmodet *Taczanovski* om at interpellere til Forretningsordenen.

Noget særligt nyt er her ikke passeret, der egner sig til at fremhæves.

Berlin, 19. Januar 1875.

De har læst Trontalen, som *Camphausen* forelæste for Deputeretkamret ved dettes Aabning. Den har mere forbauset det tyske Publikum ved det, den fortier, end ved det, den indeholdt; kun deri talte den et tydeligt Sprog, at den bestemt betegner det Standpunkt, som Regeringen fremtidig agter at indtage over for den preussiske Repræsentation, som vil komme til at nøies med den beskedne Rolle at udgjøre en parlamentarisk Forsamling af anden Rang og blive sat i Klasse med de Landdagsforsamlinger, der findes i de øvrige Stater, som endnu ikke ere opslugte, men indtil videre ere blevne bibeholdte. Man er nu saaledes ikke længer i Tvivl, om Preussen skal forsvinde lige som alt andet i Tydskland eller omvendt. Man hører her i Berlin bitre og misbilligende Udtalelser om den fra Regeringens Side udviste Nonchalance, og særlig den Omstændighed har vakt megen Utilfredshed, at Trontalen ikke med et Ord berører Landets Stilling til de øvrige Magter. Det kunde nu Regeringen efter de seneste Tildragelser vel finde en Grund til at unklade, saasom Meddelelser af den Slags, saafremt Regeringen talte et oprigtigt Sprog, næppe vilde lyde beroligende. Rygtet om en nærforestaaende Krig gaaer her fra Mund til Mund, og at preussiske Kanonbaade ere landede ved den spanske Kyst og offentlig have taget Parti imod *Don Carlos*, synes at bekræfte dette uheldsvangre Rygte om Krig. Man tæller allerede paa Fingrene, hvor mange Venner Tydskland har, som det kan lide paa. Man haaber, at Rusland ikke taaler, at Tydskland gaaer til Grunde. Men man ømmer sig ved

at paakalde dets Hjælp, fordi Følgen deraf vil blive, at Tydskland fremtidig maa opgive sin Stilling eller i hvert Fald vil komme til at dele sin Herskermagt paa Kontinentet med Rusland. Italien turde Tydskland vel gjøre berettiget Krav paa, men meget stor Hjælp derfra gjør man ikke Regning paa. Belgien troer man vil holde fast ved sin Neutralitet lige som Sveits, og om Danmark er man saa beskeden at udtale, at derfra tør man ingen Sympathi vente sig. Man kommer ved en saadan Opgjørelse til det Resultat, at Tydskland ene er henvist til egen Selvhjælp, og man synes først nu at ængstes ved, at Krigen let kan antage Karakteren af en Religionskrig, og at den katholske Kirke i Tydskland kunde være tilbøielig til at slutte sig til Frankrig. Her er megen Larm og Uro, og man seer med Ængstelse paa, hvad den nærmeste Fremtid vil bringe. Medens Tydskland virkelig stoler paa Ruslands Hjælp, hvad man dog vel har god Grund til at tvivle om, saa er det meget modsigende, ja modstridende, at Tydskland tager aktiv Del imod Don Carlos, eftersom Tydskland dog vist ikke har glemt Keiser Alexanders Skrivelse til Don Carlos afvigte Høst. En Intervention fra Preussens eller rettere fra Tydsklands Side vilde sikkerlig have fremkaldt Ruslands Intervention for Don Carlos. Den seneste Tid har bragt os en saadan Katastrofe nærmere. Der læstes i Dag paa Rigsdagens Telegraftavle, at det endnu ikke havde stadfæstet sig, om den tydske Kanonbaad var landet i Spanien. Hvorfor tales et saa forblømt Sprog? Hvorfor ængster man Gemytterne? Hvorfor tiltroer man Frankrig at spille bag Kulisserne og antager, at det er franske

Kabaler, der have kastet *Isabella's* Dreng paa den spanske Throne? Hvorfor mønter man ikke Kabalen paa Rusland, fordi den uden foregaaende Varsel henslængte Thronfølger dog kun er en fornyet Udgave og Version paa det Thema, som den russiske Keisers Brev til Don Carlos gav Grundtonen til? Jeg veed nu virkelig ikke, om der er den overhængende Krigsfare til Stede, hvorom man her synes at gjøre sig Forestillinger, men vist er det, at man nu paa en Gang vaagner op af den Seirsrus, der ligesom har kastet et Taagesløv over det tyske Folks Seerblik. For silde aner Statsmanden, for silde begriber det tyske Folk, netop som det staaer iført Harnisk fra Top til Taa, at der i dets Indre er fremkaldt Elementer, som løsne det Sammenhold i Gemytterne, der stærkere end Jern og Staal er skikket til at møde den angribende Fjende. Jeg bildte mig virkelig ind, at Bismarck allerede nu havde udviklet en saadan Magtfylde, at han maatte føle sig stærk nok til ved et raskt Greb at svinge sig op paa Magtens Tinde, for derfra i sin respektindgydenda Stilling at at kunne tage Initiativet til at formaa de kronede Hoveder i Europa til en Kongres, hvorpaa han da fremlagde Forslag til en Fredsliga for Europa paa Stumperne af den gamle, han saa grundig har ødelagt. Har han oversiddet Mømentet, eller har en anden snedig Statsmand maaske keget ham i Kortene, trodset hans Planer eller foregrebet hans Tanke? Det sidste er meget antageligt. Man forstaaer ellers ikke ret hans Omslag mod Rigsdagen i den Majunke'ske Sag; thi det var visselig ikke Majunke, han vilde til Livs. Slaget gjaldt selve Rigsdagen. Hans Plan maa den

Gang have gaaet ud paa at frigjøre sig for alt konstitutionelt og parlamentarisk Paahæng for bagefter at slaa Knuden paa den røde Traad, der i storslaaede Bedrifter har betegnet hans Liv et helt Decennium igjennem. En ophøiet, respektindgydende Stilling har hidtil været hans Livsbetingelse; men det Stadium, hvorpaa han for Tiden staaer, er saa langt derfra som det, hvorpaa Keiser Napoleon dikterede sin Devise: „Keiserdømmet er Freden!“ Denne Indskrift paa Bismarcks eller den tydske Keisers Fane -- thi Bismarck maa her gjøre Tjeneste som Nr. 2 — vilde indeholde en større Sandhed end hin. Det er just heller ikke første Gang, at han har kuldkastet det bestaaende for at befordre sine Planer. Overhoved kan man næppe bebreide ham, at det har skortet ham paa Mod, naar det gjaldt om at føre en stor Plan igjennem. Dette maatte vel endog regnes for en af Mandens største Egenskaber. Som de politiske Konstellationer i Europa for Tiden forme sig, maa Bismarck nu se sig om efter et andet Middel og paa anden Maade skabe den Fredstilstand, som Tydskland mest af alle Stater i Europa trænger til. Lykkes det ham ikke, da maa det være en bedre forbeholdt af det Kaos og den Forvirring, hans Krigsmeritter have medført, at uddrage den Fredens Frugt, der tilkom ham som Statsmand. Hvem det saa er af Stormagterne — maaskee et Kon-sortium af dem — der uden Bram og Snak har praktiseret *Alfons* paa den spanske Throne uden Bismarcks Medvirkning, saa kan man i hvert Fald ikke undre sig synderlig over, om Bismarck kalder sine Kanonbaade bort fra deres tidligere Bestemmelsessted, hvortil

de vare udkommanderede til den spanske Kyst; thi til en saa hensynsløs og ydmygende Behandling havde Rigskansleren næppe noget andet Svar. Vi ville faae at se, at det er den anden Kongehat i Spanien, der atter aabner Konflikten. Den ene Følge heraf vil komme rask oven paa den anden, og om Enden paa det Virvar, de Trængsler og Ulykker, der ville flyde deraf, kan ingen Dødelig gjøre sig det fjerneste Begreb.

Maa jeg nu for dennesinde slutte, idet jeg beder Dem at betragte det leverede Stof som et Afsnit af den Dagbog, jeg i et saa betydningsfuldt Moment som dette har foresat mig at fortsætte.

I nogle faa Ord vil jeg blot berøre mit eget Standpunkt. For at gjøre mig gjældende var det min Hensigt at ville stille et Ændringsforslag til *Taczanovskis* og Konsorters Andragende, der er rettet imod det polske Sprogs Undertrykkelse; jeg har havt et Møde med Polakkerne, der gjerne vilde gaa ind derpaa, men dog helst ønskede, at jeg vilde stille et selvstændigt Forslag, der hævdede alle de fremmede Nationaliteters Retsstandpunkt, selv paa det parlamentariske Omraade i Rigsdagen. Herpaa var jeg ogsaa nok gaaet ind, naar man ikke havde staaet saa nær ved Samlingens Slutning. Jeg har næsten opgivet det, da vor Sag i dette Øieblik ingenlunde trænger til nogen Styrkelse, og tilmed fordi jeg uden at opgive nogen af mine Vælgere's Ret personlig troer mig saaledes stillet til Bismarck, at han, efter hvad jeg har mærket, ikke ønsker at stille sig paa en spændt Fod til mig.

Dette maa kun bruges i en snæver Kreds.

Berlin, 21. Januar 1875.

Det lakker nu ad Enden med Rigsdagen. Huset er hver Dag stærkt besat, hvad man kan tilskrive den store Tilgang til Deputeretkamret. Den tyske Presse undgaaer at berøre det spanske Spørgsmaal, af hvad Grund, veed man ikke; men Bismarck lader sig slet ikke mere se i Rigsdagen. De elsas-lothringske Præster have ikke ladet sig se efter Juleferien, og De vil lægge Mærke til, at alle Aviserne tie derom. Der læses i Dag, at tvende spanske Skibe ere udrustede til at slutte sig til den tyske Flaade. Hvorledes rimer det sig sammen med, at den unge Drot i Spanien straks begyndte sin Regeringstiltrædelse med at lukke de protestantiske Kirker? De ere vel igjen aabnede, men et Skridt af den Slags synes mig, at Rigs-kansleren vanskelig kunde lade gaa ustraffet hen, thi selv dette Skridt er en aabenlys Haan imod det protestantiske Religionsdogma. Naar man foreholder de Godtfolk her, at det Skete er en Ydmygelse for den protestantiske Kirke, saa har man sædvanligvis det Svar ved Haanden, at skal Kong *Alfons* samle sig den Popularitet, han trænger til for at gjøre sin Regering mulig, saa maa han søge at indsmigre sig hos Katholikkerne, da Landets store Flertal er katholsk. Vel sandt, men paa den Maade kommer man nærmest til den Slutning, at *Don Carlos'* Bestræbelser i hans Kamp for den katholske Kirke have været berettigede, medens Tydsklands Mellekomst og Protektion for *Serrano* som bekjendt var møntet paa at tugte Katholikkerne. Fra Centrumspartiet hører man ingen Kritik, ingen Kommentar til, hvad der passerer paa spansk Grund. De

Folk forstaa at holde deres Tanker ved sig selv. Men de vilde ikke have givet deres Opposition et saa stærkt Præg i alle de Anliggender, der berøre den katholske Kirke (og der har jo ikke været en eneste Gjenstand paa Dagsordenen, som ikke stod i Forbindelse dermed), dersom de ikke saae sig beskyttede udefra, og navnlig fra den hellige Stad, der gjemmer deres Patron, fra hvem Parolen udgaaer til alle troende Katholikker. Der blev sagt forleden Dag, at Paven i et Manifest ved en eller anden Leilighed skulde have udtalt sig meget bittert og truende imod den tydske Regering. Mærkelig nok har jeg efter megen forgæves Søgen i Bladene ikke kunnet komme under Veir med, hvad det er for Grovheder, han har opvartet med. At Bismarck, saaledes som han nu en Gang er optraadt imod den katholske Kirke og dens Tjenere, ikke mere kan forlade den Vei, han har betraadt, selv da han seer, at den er uheldig for ham og kun skikket til at forøge Tallet paa hans Modstandere, kan jeg godt forstaa. Selv et Skridt, der fra hans Side lignede Eftergivenhed i dette Punkt, vilde vise sig som et fuldendt Nederlag for ham. Men hvad jeg mindre forstaaer, er at han, der i Overbevisningen om sin Magtfulde har ved sin Indblanding i det spanske Spørgsmaal villet konstatere for Verden, at han saavel udad som indad til var stærk nok til at foreskrive Europa Love, ikke straks lod den af ham ukaldede Kong Alfons arrestere, der havde sparket hans Protegé Serrano paa Porten, og at der hverken før eller efter Thronbestigelsesakten fra Bismarcks Side er indledet Undersøgelse om, hvilke Faktorer, hvilket Ophav Alfons skyldte sin Throne. At han

ikke skyldte Bismarck den, veed vist ingen bedre end Bismarck selv, som nu ogsaa veed, at han ikke er den Autoritet, fra hvem Parolen udgaaer for den nye spanske Konges ledende Politik og de Regeringsmaximer, denne søger at oprette og gjøre gjældende for sit Land. Naar jeg til mine tyske Venner ikke kan tilbageholde den Bemærkning, at det forekommer mig forunderligt, at et saa vigtigt Punkt i det tyske Riges Udenrigspolitik ikke af Rigsdagen søges grundig oplyst ved en Interpellation til Rigskansleren, da svarer man sædvanlig med en vis diplomatisk Mine, at der er adskilligt i Diplomatiikken, der ene maa være den styrende Autoritet forbeholdt, og man giver sig endog Mine af at ville vide, at af alt, hvad der er gaaet forud, samt af alt, hvad der hænger sammen med og knytter sig til hin Begivenhed, er intet skjult for Rigskansleren, ja man tillægger ham endog Pater-niteten til denne Kongefødsel. Og naar jeg ogsaa har taget de fremførte Argumenter for god Vare, saa har jeg ikke kunnet lade være med at gjøre det ene Spørgsmaal, hvorledes Bismarck kunde overtale sig selv til at adoptere et Princip for dette Kongevalg, som han af denne Grund maatte anse for forkasteligt, fordi det var taget i Arv efter en Fyrste, der ikke mere tilhørte denne Jord, hvis folkeretlige Ideer, og hvad han til Udførelsen af samme i Menneskehedens Navn har skaffet Indgang og Hævd i Europas Politik, ikke har været optaget i den Praxis, hvorefter Bismarck søger at fyldestgjøre Folkerettens Grundsætninger, at selv de traktatlige Forbindtligheder, han ved en Fredslutning har forpligtet sig til mod en anden Magt, fremdeles vente paa deres Afgjørelse.

Man tier til saadanne Spørgsmaal, fordi man intet Svar har. Hvad man først undersøger, naar man gaaer til Rigsdagen, er de i Døgnets Løb indtrufne Telegrafdepecher, hvori det i Dag hed, at Alfons samler sin Flaade for at gaa offensiv frem mod Don Carlos, men der angives intet bestemt. Og naar man læser i Bismarcks officiose Blad, hvad der fra Frankrig berettes om Alfons' Manifest, og at det er hans Agt at forsvare den katolske Kirke, hvilken Sætning er betegnet med et ?, saa er det visselig høist forunderligt, at Bismarck ikke fra Spanien, for hvis Skæbne han i hvert Fald for kort siden har havt saa gjæv Omsorg, ikke kan sætte sig i Kundskab om, i hvilken Retning og til hvilket Maal Alfons vil fortsætte sin Herskervirk-somhed. Alt hvad der gives til bedste om Spanien i den tyske Presse, er lutter Modsigelser, der kun forøge Forvirringen.

Det *Taczanovski'ske* Forslag var i Dag til Behandling i Rigsdagen. Det var understøttet af hele det ultramontane Parti, hvad der gav *Puttkamer* Anledning til at stemple Partiet som ikke nationalt. Under Debatten blev der af *Unruh* indbragt Forslag om Overgang til Dagsordenen, fordi Forslaget i den Form, det var stillet, ikke hørte under Rigsdagens Ressort, men da Fremskridtspartiet stemte sammen med de Ultramontane, blev Forslaget opretholdt. Det lod overhoved til, at Forsamlingen var usædvanlig langmodig og overbærende mod Polakkerne. Ved den endelige Afstemning blev Polakkerne dog i Minoriteten, idet de kun støttedes af hele det ultramontane Parti, der var til Stede fuldtalligt. Det er første Gang, jeg har seet

dette Parti træde i Skrankerne for Regeringens Modstandere. Jeg bemærker dette, fordi det ogsaa en Gang er passeret mig, at jeg har forlangt de Ultramontanes Understøttelse til et Forslag, hvortil jeg mente at have Ret. Man sendte da *Mallincrodt* til mig, som beklagede, at hans Parti ikke kunde understøtte mig, fordi det ikke vilde gjøre Bismarcks Stikord mod Partiet til Sandhed, naar han betegnede de Ultramontane som Rigets Fjender, der understøttede hans værste Modstandere. Mere i Morgen.

Berlin, 22. Januar 1875.

Jeg har tilbragt hele Dagen i Rigsdagen, men gik, lidt før Mødet var til Ende, fordi der ved Afstemningen over et Rigsdagsvalg forefaldt et saakaldet Bukkespring. Kampen føres med stedse tiltagende Bitterhed mellem Partierne. De Ultramontane synes ret at have Blod paa Tanden, og det er synligt og klart, at de føle sig støttede af Tidsbegivenhederne. De vil erindre, at umiddelbart efter den *Majunke'ske* Affære lykkedes det Overløberen *Bennigsen* ved Afstemningen over Anvendelsen af Reptiliefonden at forene det nationalliberale Parti med Fremskridtspartiet og at gyde Balsom i de Saar, Fremskridtspartiet havde tilføiet Rigskansleren ved at gaa i Spænd med de Ultramontane. Maaske har Fremskridtspartiet indseet, at det har smurt vel tykt paa og i Publikums Øine spillet en flov Rolle; thi straks efter det Forefaldne fremkom der fra en vis *Hoffmann* et af Fremskridtspartiet støttet Forslag om en Forandring i Forfatningens § 31, saaledes at intet af Rigsdagens Medlemmer skulde kunne

berøves sin Frihed, saa længe Rigsdagen var samlet. Der er nu sædvanlig, naar det lakker ad Enden med Rigsdagen, en vis Trang hos enhver især til at faae de Gjenstande sat paa næste Dagsorden, som have en særlig Betydning for ham selv eller hans Parti. Af den Grund gjør *Windthorst* hver eneste Dag Indsigelse imod Formandens Forslag, da han betragter det som en Sag af høieste Vigtighed, at det *Hoffmann'ske* Forslag kommer paa Dagsordenen. Det er klart, at Formanden er bleven tilskyndet til saa vidt muligt at afværge, at denne Sag kommer frem i denne Samling. Man siger ogsaa nu, at Fremskridtspartiet, som selv har taget Initiativet til at faae Forslaget bragt frem, nu vil nægte dets Fremme — det søger ligefrem at forhindre det ved sine Afstemninger — muligvis fordi Partiet er blevet oplyst om eller har en Anelse om, at en gjentagen Samvirken af det ultramontane og Fremskridtspartiet skulde drage de samme Følger efter sig, som viste sig i Bismarck's Stilling til Afstemningen i den Majunke'ske Sag. Man vil saaledes faae det Syn at se, at Fremskridtspartiets tilsyneladende mandige Optræden kun har været et tomt Slag i Luften, en knyttet Næve i Lommen. Bismarcks Tilbedere nære ikke uden Grund Frygt for, at ethvert ikke vel overlagt Skridt af den Slags kunde foranledige Rigskansleren til hos Kongen atter at gjøre Strike.

Efterretningerne fra Spanien faaer man sædvanligvis her gennem Pressen importerede andre Steder fra, førend man læser dem i de Telegrammer, der ellers straks ophænges i Rigsdagen. Der telegraferes den 20. fra Paris, at en Afsending fra Kong Alfons er

passeret der igjennem for at bringe H. M. Keiseren Budskabet om, at Kong Alfons har bestaget den spanske Trone. Jeg haaber, at jeg i min næste Skrivelse kan fortælle Dem udførligere om, hvorledes dette Budskab er blevet modtaget her ved Hoffet. Om han er arriveret hertil, veed jeg ikke, og hører man intet, da er Bebudelsen løben stille og bramfrit af. Jeg antydede forleden, at der fra Spanien var indløbet Depeche om, at Alfons var i Begreb med at udruste 2 eller 3 Skibe, der skulde slutte sig til den tyske Flaade for at gjøre Parti med den imod Don Carlos. Jeg tilføiede hertil den Bemærkning, at alt, hvad man gjennem den tyske Presse erfarede om spanske Tilstande, var lutter Modsigelse. I Bladet „Germania“ har jeg i Dag læst en Beretning om Anvendelsen af disse Skibe, der er ganske modsat den i de andre herværende Blade. I et Telegram af Gaars Dato berettes, at Alfons har besøgt en stor By, jeg husker ikke Navnet, hvor han besøgte Kirken og blev entusiastisk modtagen af Befolkningen samt dernæst begav sig hen til Erkebispem. Alt dette synes ikke at være Steg for Bismarcks Mund. Jeg har i Dag søgt at erfare noget om Bismarcks legemlige Tilstand. Han tør paa Grund af en stræng Forkølelse ikke forlade Stuen.

Bevtoft, 14. Februar 1875.

Efter Aftale sender jeg Dem hermed den steno-
grafiske Beretning vedrørende Diskussionen i Rigs-
dagen angaaende det *Taczanowski'ske* Forslag. Som jeg
mundtlig har meddelt Dem, vil den polske Fraktion og
dens tvende Førere *Taczanowski* og *Niegolevski* sætte

megen Pris paa, at dens Forslag for deres Modersmaal opnaaer en saa stor Udbredelse som muligt, og De vil altsaa have Krav paa deres Taknemlighed, naar De optager denne Sags Forhandling i „Dannevirke“. Alle de Oplysninger og retfærdige Klager over Regeringens vilkaarlige Behandling og dens Undertrykkelse af polsk Nationalitet og Sprog er en træffende Illustration til de Principper, som Regeringen gjør gjældende imod Nationalitet og Modersmaal i Nordslesvig.

Jeg overlader ganske til Deres bedre Indsigt, om De vil indlede Forhandlingerne med en Kommentar eller Forord. Det vilde da vist ikke være Skade, om der kastedes et Par Blomster paa de tvende polske Talere. I hvert Fald maa jeg bede Dem sende dem hver et Exemplar af „Dannevirke“. Jeg har paa Grund af Upasselighed ikke været i Haderslev. De giver vel Audiens i det saakaldte nye Hus.*) Saasnart jeg kommer til Byen, skal jeg spørge, om det er forbundet med Vanskeligheder at komme Dem itale. Jeg ønsker Dem i Deres højst uhyggelige Stilling alt Held til at finde Stof til Anvendelse af Deres Tid ved en for Dem adspredende og for os andre nyttig Aandssysselsættelse, hvilket jeg anbefaler fra min egen Fængselstid.

Hermed slutter jeg den lange Række af Krügers Breve. Medens jeg i 1875 var paa Fæstningen i Magdeburg, besøgte Krüger mig flere Gange der, men svag var han da, og de faa Breve, jeg har fra ham fra dette og de følgende 2 Aar, inden jeg nødsagedes til at opgive min Virksomhed i Haderslev, ere uden Betydning.

*) Jeg sad den Gang i Fængsel i Haderslev.

Den Side 240 ff. gjengivne Korrespondance mellem *Bernhard Bülow*, der begyndte sin Karriere som dansk Gesandt og endte den som preussisk Udenrigsminister, i hvilken Egenskab det faldt i hans lidet misundelsesværdig Lod at føre og afslutte Forhandlingerne med Østerrig om Ophævelsen af Pragfredens Artikel V, og *Krüger* nødvendiggjør en nærmere Redegørelse.

Den 21. Juni 1873 havde *Krüger* i Udenrigsministeriet i Berlin en Samtale med Bismarck, og endnu inden han forlod Berlin, anmodede han mig om at sammenkalde til et Møde i Haderslev, paa hvilket han vilde gøre Rede for denne Samtale, hvilken han tillagde stor Betydning. Mødet blev berammet til den 10. Juli, og da *Krüger* samme Dags Morgen kom til mig paa „Dannevirke“s Kontor, viste det sig, at hans, strax efter Samtalen nedskreven Optegnelser vare affattede paa Tydsk, hvilket jo var naturligt nok, da Samtalen havde været ført paa Tydsk. Paa dette for de allerfleste Tilhørere uforstaaelige Sprog kunde Samtalen naturligvis ikke gjengives paa Mødet, og det blev da nødvendigt hurtigst muligt at udarbejde Beretningen paa Dansk. Ved *Krügers* og mine forenede Bestræbelser lykkedes dette ogsaa saa godt, at Beretningen ikke alene var skreven, men ogsaa trykt saa betids, at *Krüger* kunde oplæse den efter et trykt Blad, der samme Eftermiddag stod at læse i „Dannevirke“. Bismarck har derfor til en vis Grad Ret i sin Ytring til *Krüger* Aaret efter (ovenfor Side 237), at han, *Krüger*, ikke selv havde skrevet Beretningen om deres Sammenkomst den 21. Juni 1873, thi det var mig, der havde ført den i Pennen. Men dette var udelukkende skeet,

fordi det skulde gaa i en Fart, og fordi min mere øvede Pen løb hurtigere end Krügers. At Bismarck kjendte denne Omstændighed viser, at han var godt betjent af sine Spioner i Nordslesvig.

Den store Sal hos Gjæstgiver Damm paa Haderslev Søndertorv, i hvilken Mødet den 10. Juli 1903 blev afholdt, var fyldt til sidste Plads, da Krüger indfandt sig. Over 700 Mænd og Kvinder fra alle Egne af Nordslesvig havde indfundet sig, ogsaa Stedets Politimester, Borgmester *Chemnitz*. Efter i et længere Foredrag at have motiveret sin Holdning til de forskjellige Lovforslag, ved hvis Behandling han havde deltaget, oplæste *Krüger* sin Beretning, der ordret lød saaledes:

„Jeg kommer nu til min Beretning om den Samtale, jeg den 21. Juni havde med den tydske Rigs-kansler, Fyrst Bismarck paa en Soirée i Udenrigsministeriet, hvor han benyttede min Nærværelse til at søge Leilighed til at udtale sig om sit Standpunkt til Pragfredens Artikel V og dens Udførelse. Da jeg ud paa Aftenen stod i en Samtale med flere Rigsdagsmænd, kom han hen til mig, hilste venlig paa mig og tiltalte mig omtrent saaledes:

„„Det glæder mig meget at se Dem her i mit Hus som Gjæst, og jeg benytter den Leilighed, De har givet mig, til at bevidne Dem min Anerkjendelse for den Energi, Iver og Dygtighed, hvormed De forsvarer Deres vanskelige Sag her i Rigsdagen. De kæmper alene for Deres Sag og danner altsaa et Parti for Dem selv i Rigsdagen, hvorfor jeg holder det for min Pligt at klare Dem mit Standpunkt til Deres parlamentariske Optræden. Det gjør mig da inderlig ondt, at jeg ikke

formaaer at give Dem, der staaer saa ene her, en trøstelig Efterretning med hjem, hvormed De kunde glæde Deres Vælgere. Jeg udtaler her aabent og ærlig, at der for Tiden ikke er nogen Udsigt til, at Deres Sag kan blive afgjort. Dette maa De ikke forstaa saaledes, som om der ikke var nogen Mulighed for, at Spørgsmaalet senere kunde blive ordnet, men naar og hvorledes er jeg ikke i Stand til at sige Dem. Selv med den bedste Vilie er det mig ikke muligt nu at skaffe denne Sag ud af Verden. Bag ved mig staa 41 Millioner, til hvis Ønsker jeg ogsaa er nødt til at tage Hensyn. De maa heller ikke glemme, at ogsaa Polakkerne komme med nationale Fordringer.“

„Jeg svarede, at denne Meddelelse var meget sørgelig og nedslaaende for mig. Men kunde der ingen Forandring ske, saa maatte vi dog i det mindste have Krav paa at faae vor statsretslige Stilling klart ordnet. Vi kunde jo dog umulig blive staaende i vor nuværende midlertidige, i folkeretlig Henseende ubestemte Stilling, thi ingen Stilling kunde være fordærveligere, end naar man ikke havde noget fast Standpunkt og var ude af Stand til at forberede sig paa Fremtiden.

„„De har Ret“, svarede Rigskansleren, „men heller ikke herpaa er det mig muligt at give noget Svar.“

„Men, indvendte jeg her, ved Ikkeopfyldelsen af Pragfredens Artikel V kunde ogsaa en anden Faktor gjøre sig gjældende. Østerrig havde kun paa den Betingelse givet Afkald paa sin Medbesiddelsesret til Hertugdømmerne, at Befolkningen i de nordlige Distrikter af Slesvig ved egen Viljetilkendegivelse valgte deres

Suveræn. Skete dette ikke, saa stod hin Medbesiddelsesret endnu ved Magt.

„„Østerrig har“, bemærkede Rigskansleren, „kun havt liden Interesse i denne Sag. Østerrig har ikke taget Initiativet til Artikel V, som udelukkende er udgaaet fra Frankrig, og den franske Keiser har kun forlangt meget lidt (her aftegnede Rigskansleren en ganske liden Plet paa Bordet), kun saa meget, at han kunde sige, at hans Afstemningsprincip var konstateret.“

„Dette var, svarede jeg, meget troligt, og man saae deraf, at Afstemningsprincippet kun var et ydre Skin, en Krænkelse af Folkeretten. Men da Rigskansleren havde bragt Frankrig paa Tale, og da jeg gentagne Gange i mine Taler i Rigsdagen havde antaget mig Elsassernes og Lothringernes Sag, saaledes at man havde tillagt mig særlige franske Sympathier, saa maatte jeg her sige, at Frankrig i al Fald aldrig havde gjort mit danske Fædreland, mine Vælgere eller mig selv noget godt, hvorfor jeg skulde være Frankrig Tak skyldig. Den elsas-lothringske Befolknings Sag og Interesser havde jeg alene af den Grund antaget mig, fordi de vare mine Lidelsesfæller, og fordi jeg bedst kunde forstaa den tunge Skæbne, som Krigsbegivenhederne havde bragt over dem. „Frankrig er“, vedblev jeg, „gaaet til Grunde. Hvorfor? Fordi det den Gang ikke forstod det danske Spørgsmaals Omfang og Betydning. Det har rolig seet paa, at gamle Besiddelser, som tre Stormagter havde garanteret, blev løsrevne fra Danmark. Derfor har Frankrig mistet Elsas og Lothringen. Heller ikke England vilde nogensinde været kommet i den jammerlige, ydmygende Stilling overfor

Nordamerika, dersom det paa Londonkonferencen havde viist, at det nærede Agtelse for Retten. Dog dette skal jeg ikke udvikle nærmere, Deres Durchlaughtighed forstaaer det bedre end jeg.“

„Ja, De har Ret“, svarede Rigskansleren, „jeg deler ganske Deres Opfattelse, jeg gjentager det. De har Ret. Hold kun ud. Bliv kun ved som hidtil. De skal ikke afholde Dem fra at stille de allervanskeligste Spørgsmaal til mig, endnu vanskeligere, end De hidtil har fremsat. Og dog vil jeg ikke kunne svare Dem. Men De har ikke alene Ret, De har ogsaa en Pligt til at forsvare Deres Vælgeres Tarv, saaledes som De hidtil har gjort. De kjender Deres Pligter. Den Forsikring giver jeg Dem, at om De end optræder aldrig saa skarpt, skal jeg ingenlunde tage Dem det ilde op. De er mig til enhver Tid velkommen.“

„Saaledes endte denne Samtale, som fra den tyske Rigskanslers Side blev ført med den største Oprigtighed og Hjertelighed i mange tyske Rigsdagsmænds Paa-hør.“

Denne Beretning vakte ved sin Fremkomst stort Røre i den europæiske Presse og blev kommenteret fra mange Sider, men først Aaret efter maa det været gaaet op for de Herrer i Berlin, at de gjorde bedst i at benægte Fremstillingens Rigtighed. Det var ogsaa det Nemmeste.

Kammerherre Rosens Optegnelser

fra

Flensborg 1864.

De efterfølgende Dagbogsoptegnelser af den danske Overpræsident i Flensborg Kammerherre Rosen (f. 1819 i Segeberg, død 7. Decbr. 1891) er stillede til Tidsskriftets Raadighed af hans Hustru, hvem ogsaa Oversættelsen af den tyske Original skyldes.

1. Januar. Kongen kommer Kl. 12 fra Kjøbenhavn; jeg ledsager ham til Slesvig.

2. Januar. Middag hos Stemann's med Scheele og Bagger¹⁾. Krogh i Süderstapel²⁾ skal være Minister.

3. Januar. Stemann taler om, at han selv muligvis skal være Minister.

5. Januar. Med Kongen til Frederikstad.

7. Januar. Kongen kommer fra Slesvig; jeg henter ham; han reiser til Sønderborg.

10. Januar. Kammerherre Johannsen³⁾ reiser til Kjøbenhavn for at blive Minister.

---

¹⁾ Henholdsvis Præsident, d. 1876, og Raad i den slesvigske Appellationsret i Flensborg.

²⁾ 1851—64 Landfoged i Stapelholm, d. 1891.

³⁾ Amtmand over Husum og Bredsted Amter. Minister for Slesvig i Monrads og Bluhmes Ministerier, d. 1888.

22. Januar. Selskab hos os.

24. Januar. Pastor Carstens introduceres¹⁾.

30. Januar. Selskab hos os paa vor Bryllupsdag.

31. Januar. Om Middagen Telegram fra General de Meza, at Jernbanen ikke mere skal gaa til Rendsborg. Kort før Togets Afgangstid forhindrer jeg Afgang. Jeg lader Toget gaa til Klosterkro, da der er mange Officerer med og mange fra Frederiksstad. Om Aftenen Kl. 8 kommer Staffet med Skrivelse fra Overkommandoen, at Krigen begynder imorgen. — Bestemmelser angaaende Jernbanen.

1. Februar. Kongen kommer Kl. 12 tilligemed Monrad pr. Dampskib. — Jeg giver ham straks Underretning om Tilstanden og viser ham Overkommandoens Skrivelse. Meget frapperet over, at Krigen begynder. — Kongen vil strax til Slesvig. Jeg bestiller pr. Telegraf Vogne til Dannevirke, og vi tage afsted med Jernbanen. — Jeg taler meget med Kongen i Vognen. Han roser Monrad meget!! Ved Dannevirke staa vi ud, og maa gaa et langt Stykke til Vognene. — Jeg tager med til Slesvig — besøger Sigismund²⁾ og har en Samtale med ham og Kauffmann³⁾ paa Generalkommando. — Aftale angaaende Togenes Afgang indtil Dannevirke bliver truffet. Vi blive enige om, at Tognene skal vedblive at gaa til Frederikstad. Derpaa tager jeg tilligemed Kongens fleste Ledsagere pr. Jernbane til-

---

1) Efter Krigen bekendt som Præst ved den danske Kirke i Flensborg, død 28. Januar 1903.

2) Overpræsidentens Broder, Major og Souschef ved Overkommando, faldt d. 18. April.

3) Oberst og Stabschef ved Overkommando.

bage til Flensborg. Kun Monrad og Dahl¹⁾ blive hos Kongen i Slesvig. Vi spise sammen hos Rasch. Alle ere fulde af Bekymring og meget trykkede.

6. Februar. Tilbagetog fra Dannevirke! Overkommandoen i Huset hos os.

7. Februar. Kl. 1 om Natten rider Overkommandoen bort — der bliver blæst Allarm, og de sidste af vore Tropper trække ud af Byen nordpaa. Jeg siger Farvel til min Broder Sigismund paa Gaden. Huset bliver gjort reent. Indtil Kl. 7 ligger jeg paa Sophaen. Da rider de første preussiske Husar- og Ulan-Patruiller gennem Gaden med Pistoler i Haanden!

Kl. 8 melder der sig 5 Skippere, som erklære, at de ligge her med Magazin-Forvaltningens Ladninger. De spørge, hvad de skal gjøre. Jeg svarer: Seile til Sønderborg og henvende sig til Magazin-Forvaltningen. De sige: det kan de ikke, Vind og Is forhindre dem.

Der melder sig en Tjenestepige fra Musikus Demuth og erklærer, at hun har Proviant, som tilhører den danske Armée, i sit Kjøkken og spørger, hvad hun skal gjøre dermed? Jeg sender Greve (Retstjener) derhen, lader det aflaaede Kjøkken aabne, optage Fortegnelse, og beordrer, at Alt foreløbig skal blive liggende.

Kl. 8½. Jeg gaar til Indkvarteringsbureauet og giver Kommissionen (tilstede ere Balle, Petersen, Hansen og 2 Skrivere) Ordre til at gjøre en Streg i alle Bøger og Protokoller og skrive derefter: „Kaiserlich

---

¹⁾ Oberstløjtnant og fungerende Generaladjutant hos Kongen.

Oesterreichische und Königlich preussische Truppen“, og derpaa at fortsætte med Indkvarteringen aldeles paa samme Maade som hidtil; en preussisk Husar-Underofficeer er tilstede.

Derfra gaar jeg til Borgerforeningens Lazaret, besøger Bluhme¹⁾, gaar igjennem den store Sal og taler med flere Saarede. Jeg møder Lazaretforvalter Rasmussen og siger til ham, at han skulde sige til de fremmede Troppe-Kommandører, at Lazaretterne foreløbig staa under mig.

Paa Gaden ser jeg kun enkelte slesvig-holstenske Flag, de nordligste fra mig hos Funcke, Callsen og Marr (Raadhusgade).

Kl. 9. Kirkefoged Iwersen kommer og melder, at der var bleven forlangt af ham, at han skulde heise det slesvig-holstenske Flag paa Nicolaikirken — hvad han skulde gjøre? Jeg svarer: han skulde erklære, at han skulde have Ordre dertil fra Patronatet og fra mig.

9^{3/4}. Preussiske Kyrasserer trække igjennem Gaden. En Flok Drengene med et slesvig-holstensk Flag trække gjennem Gaden og synge „Schleswig-Holstein“.

10. Der viser sig alle Slags fremmede Skikkelser paa Gaden. Stoehr kommer til mig og taler om Nødvendigheden af at heise et slesvig-holstensk Flag — hvilket jeg afviser. Han siger, at mange Folk fra Landet ville komme til Byen.

10^{1/2}. Jeg sender ved Greve mit Kort til den nuværende Høistkommanderende Ritmester von Weissen

---

¹⁾ Sekondløjtn. i 3. Inf.-Reg., saaret ved Mysunde, død 3. Marts.

og lader ham sige, at jeg her er den øverste Embedsmand, og lader ham bede, hvis han forlanger Noget af Byen, da at henvende sig til mig.

Kl. 11 melder sig Ritmester von Weissen med cirka 60 danske Fanger og nogle danske Heste. De blive anbragte i Tugt- og Arbeidshuset, og der bliver rekvireret Forpleining for dem af Indkvarteringskommissionen.

11³/₄. Trækker General Wrangel og 1 Cavalleri- og 1 Infanteri-Afdeling her igjennem.

12¹/₄ melder Kirkefoged Bladt, at 4 Borgere havde forlangt af ham, at han skulde heise det slesvigholstenske Flag paa Kirken. Da han havde nægtet det, havde de erklæret, saa vilde de gjøre det selv. Nu var de beskjæftigede dermed.

Kl. 1. Wrangel sender en Adjudant med den Befaling til mig strax at møde hos ham. Jeg klæder mig paa i Civil med Ordner og kjører til ham i min Kareth til Wilhelm Schmidt's Hus. — Bliver strax indladt. Wrangel overfuser mig meget barsk: „Hvorfor er De ikke af dem selv kommet til mig? Jeg er vant til, at Embedsmændene melde sig hos mig!“ Jeg svarer ham, at jeg havde ment, at maatte oppebi hans Befaling, hvilket jeg syntes stemmende med mit Forhold som Kongen af Danmarks Embedsmand. Wrangel peger paa mine Ordener og siger: „Naa ja, jeg ser, at Deres Konge har hædret dem, og jeg vil sige Dem, at jeg respekterer de Embedsmænd, som forblive tro imod deres Konge. Hvad hedder De“? Da jeg nævnede ham mit Navn, bemærkede han, at vor Familie vel stammede fra Sverige — derfra stammede

han ogsaa. Han blev nu venlig og forekommende, og sagde til mig, at han naturligvis maatte forlange ubetinget Underkastelse, ogsaa at jeg skulde gjøre for Arméen, hvad der blev forlangt — endvidere, at jeg undlod enhver Forbindelse med den danske Armé. Jeg skulde levere ham en Fortegnelse over al tilbage-ladt dansk Eiendom, og det til i Aften, hvorpaa jeg svarede, at dette var umuligt, da vor Armé først havde forladt os i Nat, men til imorgen Aften skulde jeg skaffe Fortegnelsen; dette gik han ind paa. Derpaa sagde han til mig, at han ikke vilde taale de oprørske Demonstrationer og navnlig forbyde alle augustenborgske Demonstrationer. Alle Flag vilde han forbyde og bød mig at udføre dette Forbud; naar jeg behøvede Soldater, kunde jeg rekvirere dem. Kun det preussiske og østerrigske Flag ligesom ogsaa det *slesvigske* Flag vilde han tillade. Jeg takkede ham og sagde, at heri var jeg enig. Derpaa maatte jeg give ham Haanden paa ikke at foretage noget Fjendtligt imod Arméen — jeg lovede ham at adlyde hans Befalinger eller udtrykkelig, aabent og personlig at erklære ham, hvis jeg fandt ikke at kunne forene det med Pligterne imod min Konge. Derpaa sagde Wrangel, at vi nok vilde komme ud af det med hinanden — naar jeg ønskede Noget eller kom i Forlegenhed, skulde jeg kun henvende mig til ham; han vilde give Ordre til, at jeg til enhver Tid skulde indlades til ham. Wrangel sagde saa til mig, at han stadfæstede mig og alle øvrige Embedsmænd i deres Embeder, — vore Indtægter skulde blive ubeskaarne, det kunde jeg sige dem Alle. Byens Kasse og alle andre under mig staaende Kasser skulde blive

urørte — aldeles som hidtil. Derpaa afskedigede han mig naadigt, efter at han til Slutning gav mig det Hverv at sende Politimesteren, som han medgav en Officer og Soldater, til Søndertorv for at jage en Folkeforsamling fra hinanden, som, medens vi talte sammen, med megen Larm var trukket gennem Gaden for at proklamere Augustenborgeren.

Kl. 2. Derpaa gik jeg til Raadhuset.

Senere ankommen til Wrangel tilligemed Vogel v. Falkenstein¹⁾, gik Falkenstein først alene ind i Værelset, hvorpaa der blev kaldt paa mig. Wrangel spurgte mig: Hvad har jeg sagt Dem angaaende Flagene? Jeg svarede: „At alle Flag vare forbudte med Undtagelse af de preussiske, østerrigske og slesvigske.“ Han vender sig til Falkenstein og siger: „Det er rigtigt, det har jeg sagt!“ „Hvad er da det slesvigske Flag?“ spørger Falkenstein. „Blaat og gult“, svarer jeg. „Det ses jo ingen Steder“, siger han. „Nei“, svarer jeg, „siden de slesvig-holstenske Agitationer og Augustenborgernes Revolutions-Bestræbelser have begyndt, har dette Parti lavet sig et Flag, sammensat af det holstenske Flag rødt og hvidt og det slesvigske blaåt og gult, hvilket i Begyndelsen havde disse 4 Farver, men senere, som alle Oprørsflag, blev omdannet til et trefarvet med Udeladelse af den gule Farve. Deraf er det saakaldte slesvig-holstenske Flag opstaaet, som idag er heist her af Augustenborgerne og Demokraterne. De to Generaler se paa hinanden, og Falkenstein siger: „Det kan Altsammen nok være saa-

¹⁾ Stabschef ved den allierede preussiske og østrigske Hær.

dan, men *nu* er det Flag, som De har ladet nedtage fra Raadhuset, det *slesvigske*, og det har Feldmarschallen tilladt, altsaa har De ikke havt Lov til at lade det tage ned.“ Hele denne Samtale blev ført meget hurtig og heftig, hvorpaa Feldmarschallen slog mig paa Skulderen og sagde til Falkenstein: „Herr von Rosen har handlet efter bedste Overbevisning, vi have ikke forstaaet hinanden; Herr v. Rosen har gjort sin Pligt.“ Derpaa sagde Falkenstein, at han ikke havde vidst, med hvem han havde talt paa Raadhuset — han var bleven heftig, fordi han havde formodet forsætlig Modstand imod Overkommandoens Befalinger, og jeg maatte ikke glemme, at det i Krigen ikke altid gik, som det skulde. Derpaa bukkede han for mig (dette skulde være en Undskyldning). Saa sagde Wrangel: „Nu altsaa ved De, at jeg kalder *dette* Flag det *slesvigske*, som jeg tillader.“ Jeg bukkede og sagde: „Deres Excellence maa tilgive, at jeg for at undgaa senere Misforstaaelser maa udbede mig en bestemt Instruction om, hvorledes det Flag ser ud, som Deres Excellence tillader.“ Wrangel gik til Vinduet, tog mig ved Haanden, aabnede Vinduet og saa sig om; endelig fandt hans Øie et slesvig-holstensk Flag, henad Søndertorv til, og han sagde: „Ser De det Flag — det tillader jeg — det er det slesvigske Flag, forstaaer De mig?“ „Ja, Deres Excellence“, sagde jeg. „Godt“, sagde han, „paa Gjensyn imorgen!“ Og jeg gik atter til Raadhuset.

8. Februar. Jeg bringer Wrangel Fortegnelserne over kongelig dansk Eiendom. Han er *meget* venlig, takker — skænker alt Brød til de Fattige. Han sagde til mig, at han vilde sørge for de Saarede i Lazaret-

terne, som han havde besøgt; jeg skulde sørge for, at de fik Alt saa godt som muligt; han vilde betale Alt. „De skal behandles som mine Børn, forstaar De? Skriv det til Deres Konge, jeg tillader Dem i det Hele at skrive til Deres Konge, hvorledes det staar til her.“

9. Februar. Jeg gaaer til Kommissær v. Zedlitz ¹⁾. Han er meget høflig. Jeg meddelte ham, at jeg var bleven her paa min Konges Befaling, men vilde, saalænge jeg var her, naturligvis underkaste mig Magten. Naar jeg ikke længere kunde det, vilde jeg meddele det. Han svarede, at det var et Standpunkt, hvormed han var fuldstændig enig. Han selv var mig maaske bekendt fra hans forrige Stilling i Berlin — derefter vilde jeg kunne bedømme ham; alle Oprørsbestræbelser og politiske Demonstrationer, navnlig alle augustenburgske, vilde han undertrykke og være mig behjælpelig dermed. De herværende Forhold vilde han studere og nøie tage Hensyn til. Efter hans hidtilværende Erfaring existerede her i Landet tre Partier — det tyskdemokratiske, det slesvigholstensk-augustenburgske og det danske, d. v. s. det, som trofast er hengiven til sin Konge. At han kun kunde respektere det sidste, fremgik af hans Fortid (!!) Imorgen vilde han komme til mig, saa kunde vi tale videre.

Han er *ikke* kommen, og vi have *ikke* talt videre!

10. Februar. Middag hos Wrangel. Stort Selskab; den hele Stab — Storhertugen af Mecklenborg — Gablenz og Gondrecourt. Jeg bliver placeret imellem Ge-

---

¹⁾ Prøjsisk Civilkommissær, der i Forening med den nævnte Revertera overtog Hertugdømmernes Styrelse. Indtil da Politipræsident i Berlin.

neraladjutant? og Adjudant Grev Eulenburg, der var vel 50 Personer tilbords. Samtale med Naboerne om intetsigende Ting. Østerrigerne og siden Storhertugen af Mecklenborg, som først senere kom tilbords, fortælle om Fægtingen i Sundevad, Storhertugens første Vaabendaad. Wrangel forestiller mig tvers over Bordet for Storhertugen: „En Mand som er sin Konge tro hengiven, en Hædersmand!“ Storhertugen takker mig, som paa hans Anbefaling har skaffet en mecklenborgsk Bagersvend Optagelse som Borger her. En pinlig Historie den hele Middag — dog slap jeg godt derfra.

13. Februar. Kl. 10 bliver jeg kaldt til Zedlitz; forefinder Hammerich der. Foruden ham en preussisk Politiofficer Langer og Advokat Kraus fra Kiel, Sekretær hos Zedlitz. Zedlitz forklarer kort, at de forenede Regeringer Østerrig og Preussens Interesser fordre, at Politimester Hammerich bliver afsat fra sit Embede, hvilket indtil videre var overdraget Langer. Kraus skulde i min Nærværelse besørge Overleveringen. Der bliver ingen andre Ord vexlet, kun at Hammerich udbeder sig Befalingen skriftlig, jeg beder ligeledes om skriftlig Meddelelse. Begge Dele lover Zedlitz. Derpaa gaa vi til Hammerichs Bolig. Langer tager Akterne i Besiddelse. Hammerich erklærer efter Regnskabernes Afslutning at ville aflevere sine Kasser til mig, hvormed man er tilfreds.

Om Aftenen lod Wrangel mig hente. Jeg bringer ham General de Meza's Photographi, hvilket han har søgt om i Byen. Han siger: „Den Foræring tager jeg imod. Altsaa det er Deres General! Den Mand

har reddet den danske Armé. At han trak sig tilbage, var ikke blot klogt, det var viist. Og den Mand vil De nu stille for en Krigsret? Verden er uretfærdig!“

15. Februar. Jeg besøger Grev Revertera, den østerrigske Civilkommissær; finder i ham en elsværdig, elegant Mand, til hvem jeg kort meddeler min Stilling og derpaa taler med som med en Kavalér. Jeg tilbyder at skaffe ham og hans Kone Bolig i Oberstlieutenant Nielsens Leilighed, hvilket han modtager med megen Tak. Om Aftenen besøger Hugo Plessen fra Eckernförde os, som er meget vred over, at man hos Zedlitz og Revertera har modtaget ham temmelig koldt og lidet høfligt, og beklager sig over, at man ikke handler, som det er lovet i Proklamationerne.

16. Februar. Grev Revertera lod mig sige, at han ikke behøvede Lejligheden, da han blev boende hos Finecke. Til mig kom han ikke, saaledes som han sagde igaar.

Min Erklæring som Følge af Bekjendtgjørelsen fra den Kongelig preussiske Civilcommissarius for Hertugdømmet Slesvig fra 8. Februar 1864.

Ifølge Bekjendtgjørelsen af Hr. Kgl. preussisk Civilcommissarius for Hertugdømmet Slesvig, Friherre von Zedlitz, af 8de ds. afgiver jeg herved i min Egenskab af Overpræsident og 1ste Borgmester af Byen Flensborg og i min Egenskab af Commissarius for Jernbanerne i Hertugdømmet Slesvig følgende Erklæring:

At jeg, saalænge Besættelsen af Hertugdømmet Slesvig varer, vil underkaste mig den af Overbefalingen over de forbundne Arméer constituerede øverste Autoritet i Landet, og de Herrer Civilkommissærer.

Hvortil jeg ærbødigst tillader mig at tilføie, at jeg strax vil tilkjendegive, saasnart jeg mener, ikke længer at kunne forene denne Underkastelse med den af mig afgivne Troskabs- og Embedsed.

F. von Rosen.

Flensborg, den 15 Februar 1864.

16. Febr. Hammerich vil afreise imorgen tidlig. Han er legemlig meget medtaget, forøvrigt elskværdig og fornuftig. Han reiser over Lübeck til Kjøbenhavn med Kone og 6 Børn. Iaften afleverer han sine Kassebeholdninger til mig.

23. Febr. Sidste Nat er Løvemontet ødelagt. — Halen er brækket af, og Løven forrykket paa sin Sokkel. Ifølge Referatet fra Politibetjent Jespersen til mig, var igaar Aftes Kl. 11 en Rebslagersvend kommen til ham paa Gaden og havde sagt, at der var en Masse Mennesker paa Kirkegaarden for at rive Løven ned. Jespersen gik til Vagten og fik 10 Mand med; de gik til Kirkegaarden, 2 Mand udenom paa hver Side. Da de gik ind paa Kirkegaarden, løb mange Mennesker bort — Alle borte — men Værktøjet have de ladet ligge, Stiger, Tove, Dunkraft. Jespersen skruede Løven ned igjen, som de havde hævet omtrent 6 Tommer, lagde Stiger, Tove etc. i en Kasse, som stod der. De to udenfor Kirkegaarden posterede Patruiller have hver fanget to Mand. Sagerne og de fire Fanger bleve derpaa bragt til Kommandanten og bleve der om Natten. Halen blev først næste Morgen fundet i Reberbanen. Jespersen har rapporteret det Hele til Overpolitibetjenten og denne til Politimesteren. Forhørt er han ikke. De 4 Fanger ere fra Altona (som man

mener), Værktøiet er Jernbaneværktøi fra Altona. Kommandanten var meget opbragt over den skjændige Daad. Imorges ere de 4 Arrestanter bragt til Politistationen, ogsaa Sagerne. Efter nogle Øieblikke har Politimesteren ladet dem løbe. Jespersen har lige mødt en af dem paa Gaden, han truede med, at de snart kom igjen, saa skulde han faa sin Tak. Politimester Langer *skal* have sagt til Altonaerne: de skulde bare rolig reise hjem — hvad de havde begyndt hemmeligt om Natten, vilde han fuldføre aabenlyst om Dagen.

Senere. Jeg skriver til Langer Kl. 12 om Middagen: „Ifølge Meddelelse fra Kirkegaardsinspektionen til mig, er i Nat Løvemonetet paa den herværende Begravelsesplads delvis demoleret, og Løven forrykket paa Sokkelen; en Politiundersøgelse er allerede i denne Anledning forberedt. Da den snarlige Istandsættelse af Monometet vil blive foranlediget ved Kirkegaardsinspektionen, ansøger jeg tjenstlig Hr. Politimesteren om at ville meddele mig, om der med Hensyn til den indledede Politiundersøgelse vil være Noget at indvende imod, at Løven atter bliver sat paa Plads paa Sokkelen og bliver repareret“.

Herpaa modtog jeg den 24. ds. følgende Svar:

„Deres Høivelbaarenhed meddeler jeg som Svar paa Deres meget ærede Skrivelse af 23. ds. ærbødigt, at Bortfjernelsen af Løven fra Kirkegaarden allerede er anordnet.“

Nedtagelsen af Løven har Jernstøber Dittmann overtaget; „den skal“, siger Langer „bringes i Sikkerhed!“ Derved er intet at gjøre.

24. Febr. Plättner¹⁾ kommer paa Grund af Begravelser og Ligkister. Han fortæller, at der den 22. ds. har været en større Kamp ved Dybbøl. Mange Saarede, Preussere, ere bragt hertil; ogsaa Officerer. Men desværre ogsaa mange Fanger — omtrent 150. Mange Overløbere derimellem, som frivillig har ladet sig fange; deriblandt flere Flensborgere. Skibsmægler Laban hører dertil; han har strax faaet sin Frihed og har saa i den danske Uniform med hvidt Bind om Armen været i Sangforeningen og har sunget.

Snedker Müller kommer til mig og meddeler: Igaar Aftes i „Euterpe“ er det kommet paa Tale ved Kaptain nu Havnefoged Hansen, at Flügel havde fortalt, at der hos mig paa Loftet staar den i sin Tid fra St. Pauls²⁾ Grav borttagne Tavle. Derover havde der været stor Ophidselse. — Tavlen staar ganske rigtig hos mig; jeg har, da jeg flyttede ind i Lassens Lejlighed, fundet den paa Loftet, og den er saa flyttet med herhen; den staar nu her paa Pulterkamret.

25. Febr. Kleving fortæller mig, at Løven skal til Hamborg. Men foreløbig bliver den bragt til Regjeringsbygningen og gjemt der.

Atter en Begravelse paa Kirkegaarden. Kommandanten begynder at tale om St. Pauls Grav og spørger, hvor Tavlen er, som han har hørt Tale om. Jeg siger, at det rimeligvis er den, som staar hos mig. — Vi ser paa Graven, som er holdt godt istand. Der staar et

¹⁾ Den bestemte flensborgske Patriot, Garver Jakob P. d. 1893.

²⁾ Slesvig-holstensk Officer, falden under Belejringen af Fredericia 1849.

Kors derpaa med Navn; en Tavle mangler. Da kommer Nicolaisen til og forklarer, at den Tavle havde han for nogle Dage siden taget bort for at reparere den; den har hidtil altid staaet paa Graven; han faar Ordre til atter at sætte den paa Plads.

3. Marts. Lieutenant Bluhme skal amputeres; Consultation imellem den preussiske Overstabslæge, Dr. Silfferberg, Dr. Aaby og Dr. Salomonsen. Kl. 3 besøger jeg Bluhme. Han er fattet og elskværdig. Amputation Kl. 4. Han dør 5½. — Jeg skriver det til Faderen. Telegram til ham, at hans Datter ikke skal komme, Alt ved Pontoppidan.

Historien med Tavlen paa St. Pauls Grav opklares; Nicolaisen meddeler mig, at den Tavle, han havde hjemme nu, har paa den ene Side en Indskrift, som man 1852(?) ikke vilde taale. Derfor blev denne Indskrift oversmurt med Kit og saa overmalet. Tavlen var derpaa vendt om, og kun Navnet indgraveret paa den anden Side. Saaledes (omvendt) har Tavlen i alle de Aar ligget paa Graven. Den Tavle, som ligger hos mig paa Loftet, er en hel anden. Indskriften paa den er:

Dem Krieger Heil!

Erkämpft er mit dem Schwerdte

Sich nur ein Grab in einer freien Erde.

Den hier ruhenden Opfern des Schleswig-Holst: Freiheitskampfes gewidmet
von dankbaren deutschen Brüdern.

---

4. Marts. Her i Arresten sidde som Krigsfanger Pastor Bülow¹⁾, Inspektør Thaysen fra Sandberg, Herredsfoged Sarauw fra Møgeltønder; de ere, ligesom tidligere Etatsraad Hammerich²⁾ og Andre, anbragte i den sædvanlige, nye Arrestbygning bagved Raadhuset. De have siddet i 4 Dage uden at blive forhørt.

6. Marts. Fordi jeg endnu ikke har nævnt, at Provst Hansen for nogle Dage siden er afskediget som Provst, og Pastor Peters er bleven konstitueret, vil jeg notere det her. Pastor Peters siger, at han vil gaa saa hensynsfuldt frem som mulig. Efter Omstændighederne finder jeg dette Consistorium ret heldigt. Ogsaa Wedell³⁾ er tilfreds dermed. — Schleisner er afskediget⁴⁾ Det lader til, at man atter vil lægge Medicinal-Sagerne under Kiel. Ruppel fra Slesvig er beordret at hjælpe til med at ordne denne Sag.

10 Lærere ved den latinske Skole ere afskedigede; derimellem naturligtvis Simesen⁵⁾.

Den 1ste Marts melder Nielsen, at „Stænderarchivet“ er opbrudt. Jeg skriver d. 2.den til den øverste Civilinstans, og til Politimester Langer sendte jeg en Afskrift: „Igaar meldte Brandmajor Nielsen, til hvem Lokalopsynet over Regeringsbygningen er overdraget, at han havde fundet Provincialstænderforsamlingens Archiv opbrudt. Jeg fulgte strax med ham til Stænderhuset og fandt, at Døren til Archivværelset var aabnet med Vold. Om der er borttaget Akter af

1) Fra Dybbøl.

2) Borgmester i Haderslev.

3) Wedell-Wedellsborg, Amtmand over Flensborg Amt.

4) Fra 1853 Medicinalinspektør for Hertugdømmet, død 1900.

5) Skolens Rektor, død 1890.

Archivet, kan jeg ikke bestemt bedømme, fordi Archivet ikke er mig nøiere bekjendt, og jeg overhovedet ikke har set det siden den sidste Stænderforsamling.

Men da den kongelige Kommissær efter enhver Stænderforsamlings Slutning ifølge Befaling af Ministeren for Hertugdømmet Slesvig har overleveret mig Archivnøglerne til Opbevaring og Aflevering til den næste Kommissær, og jeg altsaa for saavidt er ansvarlig for Archivet, har jeg atter ladet Døren lukke med en ny Laas og undlader ikke herved ærbødigst at bringe denne Sag til den øverste Civilinstans's Kundskab.“

Hidindtil er der intet Svar fulgt herpaa.

6. Marts. Igaar kom Kommandanten til mig og sagde, at han havde faaet Ordre fra Feldmarschall Wrangel, at han nøiagtig skulde meddele, hvorledes det hang sammen med Løvemontetets Reisning. — Nu turde intet røres paa Kirkegaarden eller graves der; han havde opstillet Skildvagter og givet Ordre til at arrestere, og, hvis det blev nødvendigt, skyde Enhver, som rørte Noget dér. Da jeg Kl. 3 kom til Kirkegaarden for at være tilstede ved en Begravelse, arbejdedes der paa Nedtagelsen af Løvens Fundament, sprængte Steen o. s. v.!!! Saadan gaar det!!! Paa Kommandantens Bøn om Efterretninger, har jeg idag skrevet følgende til ham :

Deres Høivelbaarenhed

undlader jeg ikke at meddele, at jeg ikke har noget Væsentligt at tilføje til Referaterne i Flensburger Zeitung, angaaende Festlighederne ved Løvemontetets Afsløring og den ved denne Leilighed holdte Tale. Hvad angaar Pladsen til Monumentet og dets

Omgivelse, saa bestod den før Monumentets Reising: dels i en bred Fodsti med to Rækker Popler, dels i Grave (ikke Eiendoms Grave) hvor civile Personer vare begravede, og dels af de faldne Officerers og Soldaters Grave. For at forberede Pladsens Jevning blev der lavet en Fortegnelse af de paa det Sted begravede Civilpersoner af Opsynsmanden ved Kirkegaarden, Munderloh, og Magistraten overdrog nu afdøde Senator Petersen at udvirke Tilladelse hos de Begravedes Slægtninge til enten at jevne Gravstederne (af hvilke forresten kun faa endnu bleve vedligeholdt af Slægtningene) eller at tillade Omflytning af Ligene og Gravstederne til en nærliggende Plads. Senator Petersen har afgjort denne Sag saaledes, at han først sendte en herværende Borger (Skræddermester Hoe) til de Vedkommende, til hvem de allerfleste erklærede, at de Intet havde at indvende imod den paatænkte Jevning af Gravstederne. Med dem, som ikke vare enige heri, har Senator Petersen selv forhandlet. Resultatet blev, at 8—10 Lig bleve flyttede, og Gravstederne bleve uforandret istandsat igjen paa det nye Sted, hvorefter den omtalte Plads paa Flensborg Kirkegaard blev stillet til Disposition for Comiteen til Reisingen af Løvemonetet. Istandsættelsen af Pladsen og Gravhøien som ogsaa Opstillingen af Monumentet er besørget af Comiteen. Til Slutning er der udfærdiget et formelt Aktstykke, af 10. Dec. 1862, hvorved Kirkegaardsinspektionen overdrager Pladsen til Krigsministeriet til vedblivende Besiddelse.

Beretning til Civiløvrigheden over Udgifterne ved Jernbanevæsenet.

Igaar var Fru *v. Bertouch* her. Hendes Mand kan ikke forlade Øen (Nordstrand¹), fordi Befolkningen forlanger hans Afskedigelse; da han Intet ved, kommer Konen herhen for at faa Noget at vide her. Hun

¹) Hvor han var Herredsfoged.

er meget fornuftig og reiser tilbage. Bertouch bliver, saalænge han kan.

Grove¹⁾ har været hos Kommissærerne. Thomsen-Oldenworth²⁾ har afskediget ham. Grove har protesteret. Kommissærerne sige, at de ville overveie Sagen nærmere, saa skulde han faa Besked; han reiser tilbage til Husum.

8. Marts. Ifølge Civilkommissærernes Ordre bliver i min Nærværelse Regeringsbygningen taget i Besiddelse af Politimester Langer og Centralkasserer Wilhelm, og overgivet Kjøbmand Olfen-Bagge til Forvaltning. Tømmermester Nielsen er altsaa sat ud af Funktion. Archivet overtage de ogsaa, og jeg maa udlevere Nøglerne.

9. Marts. I Jernbaneanliggender komme til mig, legitimeret ved Skrivelse af Civiløvrigheden, Jernbanedirektør Löffler og Premierlieutnant Kallenborn; legitimeret er endvidere Kaptain i Generalstaben von Bronsart. Meningen dermed er Aabningen af den Nord-slesvigske Jernbane. Om Aftenen Forhandling med de To, Dr. Paulsen Mr. Louth³⁾ og Human hos mig. Resultatet bliver, at Jernbanen skal aabnes til Rødekro, saasnart som mulig.

Min Gage m. m. bliver mig udbetalt.

10. Marts. Kommandanten Major Funck sender mig følgende Telegram til Eftersyn:

---

¹⁾ Ingeniør, fra 1850 Vandbygningsdirektør for Hertugdømmet, død 1871.

²⁾ Leder af den slesvigholstenske Opposition i de slesvigske Stænder, 1864—65 Amtmd. i Husum død 1891.

³⁾ Driftsbestyrer for „den sydslesvigske Jærnbane“.

Til Kommandanturen i Flensborg.

Den danske Lieutnant Bluhmes Lig skal udleveres til Slægtingene. Kisten skal indesluttet i en med Zink beslaaet Ligkiste, og beforders til 1ste Corps i Graasten. To fangne danske Underofficerer blive samtidig sat i Frihed som Ledsagere. Fangetransporten ankommer d. 11te, Omkostningerne ere at likvidere ved Lazarethforvaltningen.

Feldmarschall v. Wrangel.

Den 12te om Morgenen Kl. 9 skal Liget bringes bort fra Kapellet.

11. Marts. NB. I Skolekassen hos Regnskabsfører Bladt er en Kassebeholdning af rigelig 3300 Rdl., hvoraf 2000 Rdl. staa i Banken.

Med den fungerende Rektor ved den herværende Skole aftaler jeg, at Caspar Christiansens Hus foreløbig skal benyttes til Skole. Med Wilhelm Schmidt aftaler jeg, at Leien bliver 50 Rdl. maanedlig, som skulle betales af Skolekassen.

12. Marts. Ovennævnte Sager (en ikke medtagen Fortegnelse over Løjnant Bluhmes Efterladenskaber) har jeg overleveret Kommandanten for at sende dem til Sønderborg samtidig med Liget. Kl. 9 bliver Liget bragt bort fra Kirkegaarden, fulgt af 2 frigivne Underofficerer, Kommandanten og mig, Pastor Graae og Moltke, Colding, Klewing o. s. v. Kisten er smykket med Krands. Vi ledsage Liget indtil Chausséen.

13. Marts. Wedell er afskediget. Anledningen er, at Wedell ikke vil constituere en Præst, som har hyllet Prindsen af Augustenborg. Moltke bliver konstitueret som Amtmand⁵⁾.

⁵⁾ Herredsfgd. i Vis og Uglø Herreder, gift med Overpræsident R.'s Søster, død 1886 som Amtmd. i Hjørring.

Knuth meddeler mig, at han, Wilh. Schmidt og Kjøbmand Hansen fra Nørretorv igaar Aftes have været hos Zedlitz for at protestere imod Flensborgernes Adresse (Korff, Petersen og Consorter), og for at erklære, at Tilstanden her er meget god, og at de ønske at beholde Embedsmændene. De skulle være blevne godt modtaget og faaet tilfredsstillende Besked.

---

15. Marts. Stempelpapirforvalter Andreas Christiansen er suspenderet¹⁾. Maa stille Kaution (ved W. og Peter Schmidt for til November at betale 3000 Rdl.?)

16. I Handelsforeningen bliver der gjort et Forsøg paa at styrte Direktionen og Udvalget. Omtrent 60 nye Medlemmer melde sig ind, for at Slesvigholstenerne kunne faae Majoritet. Forsøget mislykkes, fordi Optagelsen af de 60, uden den forskriftsmæssige Forundersøgelse, bliver afslaaet.

17. Der passerer 10—12 Embedsmænd fra Jylland herigjennem som Fanger: Amtmændene Bille-Brahe, 2 Dahl'er og Nielsen²⁾, Kammerherre Jessen, Borgmester Monrad³⁾.

18. Marts. Schack⁴⁾ fra Tønder er her. Andreas Christiansen har faaet sin Afsked. Bauditz⁵⁾ er saaret,

---

1) Sidste Indehaver af det bekendte flensborgske Handelshus; efter dettes Opløsning i Midten af 50erne Stempelpapirforvalter for Hertugdømmerne.

2) Amtmændene over Skanderborg, Aarhus, Vejle og Ribe Amter.

3) Henholdsvis Borgmestre i Horsens og Kolding.

4) Grev Brockenhuus-Schack, Amtmand i Tønder.

5) Major B., Andr. Christiansens Svoger, haardt saaret ved Ragebøl 17. Marts, død 30. April i Flensborg.

kommer i Morgen. Der synes at have været en større Kamp ved Dybbøl, synes gunstig for os. Wedell boer hos os; Middag d. 17 med Christiansens, Moltkes og Moder hos os.

19. Wedell og Schack med Koch¹⁾ og Moltke spise hos os. Wedell skal erklære sig angaaende de af ham ved Centralkassen i Sønderborg deponerede Amtspenge. Afgiver Erklæringen. Magistraten faar Paabud om Undersøgelse imod Christiansen paa Grund af Kasseangel. Christiansen har d. 6te Februar givet en Sum, circa 3000 Rdl. til Kranold²⁾ (*uden Kvittering!*), og har undladt at opføre en Sum, circa 500 Rdl., som d. 7de pr. Post er indgaaet fra Tønder, i sine Bøger.

General von Røven³⁾ bliver indkvarteret hos os for en Nat. Er en net Mand, meget høflig.

20. Marts. Bauditz ankommer saaret, bliver lagt paa Johanniter-Hospitalet. Mange Saarede. Preusserne synes at have lidt *meget*. Idag skal Kampen igen være i Gang, som der siges siden i Nat Kl. 3.

Min Kones Fætter Ræder⁴⁾ er igaar arresteret, fordi han uden Legitimationspapirer seent om Aftenen er gaaet tilfods fra Flensborg til Lyksborg og ifølge Rapporten har svaret uforskammet og ikke villet tale tysk. Commandanten mener, at han snarest vil blive frigiven.

---

1) Appellationsretsraad i Flensborg.

2) Den daværende Generaldecisor for det slesvigske Regnskabsvæsen, død som Amtsforvalter i Odense 1889.

3) Preussisk Ingeniørgeneral, faldt 18. April.

4) Ministeriel Embedsmand og historisk Forfatter. Før Krigen Amtsekretær i Tønder.

Wedells afreise idag. Schack ogsaa. Mange Fanger gaa med Jernbanen.

22. Marts. Kongen af Preussens Fødselsdag bliver slet ikke høitideligholdt her. Om Aftenen kun nogle Illuminationer i Angelbogade — ogsaa hos Pastor Dame. Gratulation hos Zedlitz! En saakaldet Flensborger Deputation: Fedder Momsen, Nane Jürgensen, Henningsen, Funcke, Petersen ved Nørretorv, Petersen-Korff. — Om Eftermiddagen kommer Wrangel. Jeg gaar efter Befaling til ham. Han indbyder mig til Middag (!), men jeg siger nej; det er en Diner til Højtideligholdelsen af Fødselsdagen.

24. Marts. Intet er at se i Dagens Anledning, kun et stort sort-rødt-gult Flag hos Hertzbruch. Det er dog et stærkt Stykke! Hertzbruch sender et Prøveblad af „Norddeutsche Zeitung“. Til mig er Intet bleven meddelt derom!

25. Marts. Wrangel afslaar at betale Omkostninger for de danske Saarede. Han har sagt til mig den 7. Februar: „De skal sørge for de danske Saarede, som om det var mine Børn; de skulle have Alt, lad Rasmussen anskaffe Alt -- jeg betaler alting!“

Om Aftenen besøger min gamle Ven fra Heidelberg Grev Schmiesing-Kerssenbrock mig. Han er her med Malteserne, har de fromme Brødre og Søstre (100) her og andre Steder under sin Opsigt. Det er mig en stor Glæde at gjense den retskafne Mand.

August Ingwersen indgiver en Ansøgning til Civilkommissærerne, om at Tvangslaanet for Rickertsens Børn maa blive bevilliget og godtgjort. Det er dog det stiveste, jeg har hørt!

26. Marts. Jeg besøger Grev Schmiesing, træffer dér Revertera og Grev Thun.

Georg Ræder bliver løsladt, efterat der er optaget en Protokol med den Befaling, at han øieblikkelig skal afreise med Jernbanen. — Bertouch er her. — Besøgt Bauditz; han ser elendig ud.

31. Marts. Schmiesing spiser hos os.

Louth fortæller mig, at to Mænd havde været hos ham, som havde sagt, at de vare sendt af Flensborgs Borgere for at opfordre ham til endelig nu at heise det slesvig-holstenske Flag (idag er det Baron Zedlitz's Fødselsdag). Da han spurgte dem, hvem de vare, svarede de: Grev Baudissin (!) og Lærer Hansen. Han har forhandlet temmelig længe med dem og tilslut afvist dem.

1. April. Jeg reiser med den preussiske Militær-Jernbane-Kommission og de preussiske Postembedsmænd til Rødekro. Jeg opnaar, at Banen ikke gaar lige nordpaa, men anløber Flensborg.

2. April. Alt tyder paa, at Hovedangrebet tilligemed Overgang til Als med Baade og Flaader skal finde Sted i Nat. Kl. 4 inat toge Officererne fra Hovedkvarteret derhen. Ogsaa Zedlitz og endogsaa Havnekaptain Hansen. Naar Dybbøl er taget, skal her feires en stor Fest. Der skal ringes med alle Kirkeklokker. Det er en Dag og Nat fuld af Bekymring, skjøndt jeg dog er ved godt Mod. Man vil nok passe paa i Dybbøl og paa Als.

3. April. Hver Time, der gaar, bestyrker Formodningen om, at Dybbøl ikke er taget. Skudt og brændt blev der hele Natten. Kl. 4 reiste man herfra. —

Endelig Kl. 11 kom de Første tilbage! Ingen Jubel, — følgelig er Alt gaaet godt. Mange Rygter, men det Ene er sikkert, at, som Kronprindsen af Preussen i største Vrede har sagt til Madam Rasch ved sin Hjemkomst, „Alt er mislykket“, og Preusserne have lidt store Tab. Byen er stille og som uddød, der synes at herske Nedslagenhed. Wrangel havde sagt, at hans Folk kunde more sig idag, han kom først sent om Aftenen tilbage — han vilde spise til Middag i Sønderborg — og nu kom han Kl. 11. Formiddag! Zedlitz har virkelig været med for strax at tage Als i Besiddelse; nu er han ogsaa kommet tilbage. Det er den første gode Dag i 8 Uger, men nu længes vi efter bestemte Efterretninger! Folk tier forfærdeligt, der er Intet at erfare.

Plättner fortæller, at Preusserne her i Lazarettene lægge de afdøde danske Soldater *aldeles nøgne* i Kisterne. Preusserne iklæde de en Skjorte — Preusserne spare!

Louth modtager Betalingen for de preussiske Troppetransporter paa Jernbanen af den *slesvigske Centralkasse!*

4.—9. April. Bestandig Beskydning af Dybbøl. Massevis af Rygter. Haab og Frygt!

9. April. Kommissærerne slutte Kontrakt med Louth angaaende Driften af den nordlesvigskse Jernbane. De garantere ham 5 Rdl. pr. Vogn-Mil og 9000 Rdl. for Anlægsomkostningerne. Alt af den slesvigske Centralkasse. Jeg har sagt til Louth, at det slet ikke kan gaa an, og har sagt til Løffler, at det er

en Kontribution paa Landet, — — det hjælper vel Altsammen intet!

10. April. Besigtiget den nordslesvigske Bane. Ifølge Preussernes Udsagn skal der idag skydes 100 Skud af enhver af de 80 Kanoner paa Dybbøl. Vi høre den hele Dag Kanonaden. Til imorgen er der bestilt Vogn for Hovedkvarteret til Dybbøl.

15. April. Funcke, Bune, Callsen gaa igjen rundt for at samle Underskrifter angaaende min Afsættelse.

17. April. Major Funcke, Kommandanten, siger Farvel.

18. April. Storm paa Dybbøl. Begynder Kl. 10. Angst! Vi gaa Kl. 3 til de Danskes Høi. Paa Tilbageveien møder Efterretningen os allevegne. — — Denne Følelse er ikke til at beskrive. Egentlig Jubel viser sig ikke, derfor har man altid endnu Haab om, at Sagen ikke staar saa aldeles slet. Mange slemme, ogsaa nogle gode Rygter komme. Henad Aftenen ankomme fangne Officerer, først 13, saa flere, man siger 30—40. De blive indkvarteret i Borgerforeningen. Der bliver rekvireret Kvarter for 3—4000 Fanger. Det bliver anvist paa Lofterne i Mariekirken og den danske Kirke. Der bliver rekvireret mange Lazaretter. Alle Læger ere derude. De mange Fanger komme, blive ndmærket forpleiet af Flensborgerne. Fra alle Sider kommer Hjælp. Om Aftenen illuminere Enkelte, dog ikke Mange. Hele Natten ankomme Fangerne; Rygter om Saarede og Faldne!

19. April. Henimod Middag komme bestandig flere Saarede og Efterretning om de Faldne.

Schau¹⁾ er bragt, haardt saaret. Han siger, at Sigismund²⁾ er haardt saaret; dette stadfæster sig mere og mere. Kl. 3 gaar jeg til Schau; det er næsten sikkert, at Sigismund er død! du Plat er falden! Sorgen bliver bestandig større, og saa de jublende Preussere og de glade Slesvig-Holstenere! Skrækkeligt! Kl. 5 siger Schmiesing til mig, at Sigismund maaske endnu lever og er i Nybøl. Jeg kører til Graasten — erfarer der hans Død! Der skal være faldet 90 danske og over 60 preussiske Officerer. Megen Deltagelse angaaende Sigismund, ogsaa hos Preusserne. Imorgen lader jeg Liget hente. Søster Lotte reiser imorgen til Kjøbenhavn.

20. April. Flere og flere Saarede komme. Jeg sender Vogn til Nybøl. Telegram at Franciska³⁾ kommer. Fangerne blive sendt bort pr. Jernbane, Officererne allerede igaar. Forberedelser til Modtagelsen af Sigismunds Lig; hans stakkels Kone! Stakkels Moder og vi Alle!

Vognen kommer tilbage uden Liget!

I Overensstemmelse med en igaar af Herr Oberst von Blumenthal given Tilladelse beder den under tegnede Overpræsident, Kammerherre von Rosen i Flensborg, om velvilligst Udlevering af den faldne Major von Rosens Lig, tilligemed hans eventuelle Effekter, til Transport hertil.

Flensborg, d. 20. April 1864.

C. v. Rosen

1) Stabschef ved 2. Armédivision.

2) Overpræsidentens Broder. Se Side 272.

3) Major Rosens Hustru.

Svar tilbage til Hr. Præsident v. Rosen, Flensborg.

Major v. Rosens Lig er allerede igaar d. 19de paa særlig Befaling af den kommanderende General, tilligemed de fundne Effekter, bleven transporteret til Sønderborg og der modtaget af danske Officerer. De sidste Ønsker har jeg skriftlig og telegrafisk ladet afsende til Kammerjunker v. Rosen i Kjøbenhavn.

Johanniter-Hospitalet i Nybøl.

Prinz Reuss.

21. April. Kongen af Preussen kommer. Ifølge en Skrivelse fra Zedlitz gaar jeg til Banegaarden i civil Paaklædning med Ordener. Jeg forholder mig helt stille paa Perronen imellem Officerer, Zedlitz, Revertera etc. Man er meget høflig imod mig. Alle condolere — mange som jeg ikke kjender. Zedlitz siger, at han havde fundet det rigtigt at meddele mig Kongen af Preussens Ankomst, og takkede mig, fordi jeg var kommen. Jeg svarede, at jeg havde holdt det for min Pligt, men bad forresten om, at det maatte tillades mig at holde mig aldeles i Baggrunden. Zedlitz bukker og siger, at han dog vilde meddele mig, at Kongen af Preussen selvfølgelig, og som det ligger i Forholdene, paa ingen Maade vil træde i Forbindelse med Befolkningen, da hans Besøg kun gjaldt Arméen, som Kongen vilde hilse paa. (Jeg fik det Indtryk, at Zedlitz ønskede at retfærdiggjøre Kongens Besøg.) Paa Perronen vare foruden mig, der holdt mig helt tilbage, kun Officerer. I 2den Klasses Venteværelse var en Mængde unge Piger. I 3. Klasses Venteværelse Officerer og nogle Deputationer fra andre Byer og Amter; jeg ved ikke hvilke, da jeg slet ikke var derinde. Flensborgske Autoriteter var der slet ikke. Uden-

for Banegaarden stod kun faa Folk og mange Soldater. Opad Raadhusgaden stod der helt fuldt af Soldater og var opstillet en Hoben Flensborgere med sort rødt gyldent Flag, (saa vidt jeg kunde se). Det skal have været Euterpe. Jeg saa kun Petersen og von Barn, som stode helt øverst, da jeg gik til Banegaarden. Da Toget kjørte ind foran Perronen, stod Kongen af Preussen ud af sin Vogn omfavnede og kyssede flere Prindser. Saa gik han langs Tropperne, som vare opstillede sydpaa ved Siden af Perronen, og derpaa ind i Værelset, hvor de unge Damer vare opstillede. Dér skal Frøken Schwennsen have holdt en Tale til ham. Han kom snart ud igjen, gik derpaa igjennem 3. Klasses Venteværelse og tilfods til Rasch's Hotel. Alt var temmelig stille — faa Mennesker, kun Soldaternes Hurra. Jeg gik hjem ad Gaardender, jeg kunde ikke længere holde det ud. Dette var første Gang, at Ærgrelse og Sorg fik Overmagt over mig.

Franciska reiser igen Kl. 3 sammen med Moder og Jonas¹⁾ til Kjøbenhavn. Mange Saarede afgaa med med samme Tog! Alt er saa sørgeligt!

Kongen af Preussen spiser Frokost hos Kronprindsen i Rasch's Hotel, — kjører saa gennem Byen nordpaa. Der er meget stille paa Gaderne, næsten ingen Mennesker, i hele Norden kun enkelte, 3—4 Flag. Stemningen her er let at forstaa, og aldrig vist tydeligere end idag. Kongen kommer først tilbage imor-

---

¹⁾ En yngre Broder til Khr. Rosen; da ansat i det hollandske Ministerium, senere Landraad i Haderslev.

gen, men alligevel bliver der idag befalet Illumination af „tyske Borgere i Flensborg“. Stoehr illuminerer i min Budstue, men bliver afvist med Eftertryk. Illuminationen er overordentlig sparsom, i hele Norden kun et Par Huse. Kl. 10^{1/2} kommer Kjøbmand Hoeck, Bang og Biehl til mig og melde, at en Folkehob slaar Ruder ud. Jeg iler med dem til Kommandanten, som allerede er iseng, og forlanger Patruiller af ham, hvilket han lover. Forresten var allerede, dengang jeg kom tilbage fra Norden, hvor Kommandanten bor, Hoben jaget fra hinanden af Grev Stollberg. Der er ituslaaet temmelig mange Vinduesruder. Politimesteren har rolig siddet hos Rasch, men han bliver skjældt frygtelig ud af Stollberg. Der siges, at i Pøbelhoben har været: Klock, Skipper Hansen, ogsaa Petersen og v. Barm og Callsen med deres Koner.

22. April. Kl. 6 om Aftenen kommer Kongen af Preussen tilbage. Om Aftenen illumineres der atter svagt. Kongen har slet ikke ladet sig se. I Gaderne er der meget stille. Om Aftenen blev Ruderne slaet ud hos Klock, og Kaptain Hansen skal have faaet mange Prygl.

22. April. Vi faa Indkvartering. Regjeringspræsident Kammerherre Henningsen (?) fra Gotha med en saaret Søn (Preusser). De spise med os, og vi tale meget oprigtigt. Jeg forklarer dem Alt efter bedste Overbevisning. Endogsaa disse (Sønnen er en Svigersøn af Major Schmidt, som er Adjudant hos Friedrich af Augustenborg) have opgivet Augustenborgeren; Sønnen erklærer Hertugen af Coburg-Gotha for en høist uafholdt confus Mand, sin egen Svigerfader dito. Saa-

dan et Besøg er meget nyttigt; de toge Afsked med Tak for Modtagelsen, især fordi der var vist dem saa megen Høflighed af en „Fjende“.

23. April. Kongen af Preussen besøger Lazaretterne, spiser til Middag hos Rasch og afreiser Kl. 3. Alt er stille, Ingen hilser, han maa være klar over Flensborg. Minister Roon kom med ham, ligesaa Fløjadjutant Manteuffel. Minister Bismarck kom ogsaa igaar Aftes. Kl. 3 begraver vi 34 Soldater, derimellem Officersaspirant Øst. Schau befinder sig slet.

Du Plats Lig er igaar, meget smukt bekrandset, bragt til Sønderborg.

Borgerdeputeret Jensen siges at være reist til London!

24. April. Schau er død inat. Liget bliver bragt til Kapellet; smuk Høitidelighed. Hans Kone kom ikke idag.

Grev Stollberg er meget høflig og imødekommende angaaende Schau's Lig. Ogsaa Schmiesing gjør sig al Umage for at hjælpe. Scharffenberg er ikke begravet ved Dybbøl.

Igaar Aftes skal Funcke i „Euterpe“ have forelæst et Brev fra Zedlitz til ham, hvori der har staaet, at Flensborgs Magistrat længe har været ham (Zedlitz) en Torn i Øiet, men at han ikke kunde bevirke Magistratens Fjernelse, hvis der ikke blev foretaget ganske overordentlige Demonstrationer fra Borgernes Side.

Revertera vil ikke underskrive min Afskedigelse, -- det stadfæster sig altid igjen. Jeg hører fra Kontoret, at den ligger parat allerede underskreven af

Zedlitz. — Bremer¹⁾ er her med Kone og alle sine Sager.

25. April. Atter nye Tropper komme Sydfra.

26. April. Majorinde Schau afreiser. Brev fra Johannsen²⁾. Altsaa: Holde ud!

D. 13. Maj afskedigedes Overpræsident v. Rosen af Civilkommissærerne.

---

¹⁾ Medlem af den provisoriske Regering i 1848. Blev 13. Maj 1. Borgmester i Flensborg.

²⁾ Den dav. Minister for Slesvig.

Det danske Aarsmøde 1908.

Af Thade Petersen.

Aarsmødet i Aabenraa i Fjor var en stor Arbejdsdag. Der var stærke Meningsforskelligheder fremme, som der skulde bygges Bro over, Misforstaaelser, der skulde klares, for at den nordslesvigske Befolkning vedblivende kunde staa enig i Kampen og i det nationale Arbejde. Ved sagligt Arbejde lykkedes det udmærket. Den vigtigste Frugt af Mødet i Fjor blev den fuldstændige, tidssvarende Omorganisering af Vælgerforeningen.

I Aar kom Aarsmødet, der Lørdag den 13. og Søndag den 14. Juni afholdtes i Rødding, som en Fest- og Hviledag oven paa strængt Arbejde, først og fremmest det, der var gjort til Valgmandsvalget den 3. Juni og havde sat Frugt i den glimrende Seir, vi vandt.

Det kunde jo ikke være andet, end at en saadan Sejr maatte kaste Glans over en Sammenkomst som denne. Alle de, der her stævnede sammen, havde jo været mere eller mindre virksomt med i Kampen, havde gaaet i Spænding mellem Frygt og Haab og havde følt Sejren som en Befrielse. Det var derfor med Glæde, man kunde samles fra alle Kanter, men det var en egen stilfærdig Glæde, som den kun findes der, hvor man straks efter Sejren bereder sig til nye Kampe.

Derfor fik Mødet ikke sit Præg af en Fraseflom, men af nyt Arbejde midt i Glæden.

Det var det syvende i Rækken af de danske Aarsmøder. De begyndte smaat i 1902, men hvert eneste af dem har altid været større end sin Forgænger. Skønt Vælgerforeningens Generalforsamling i Fjor havde særlige Betingelser for at trække mange til, var den dog langt stærkere besøgt i Aar. Allerede Sprog- og Skoleforeningernes Generalforsamling om Søndagen var besøgt af 7—800 Mennesker eller næsten lige saa mange som Vælgerforeningens i Fjor. Ved Vælgerforeningens Generalforsamling og det efterfølgende Foredrag var der om Søndag Eftermiddagen omkring ved 1600 Mennesker til Stede i det store Telt, der i dette Øjemed var rejst paa Gaardejer Møllers Grund Øst for Præstegaarden.

Sprogforeningens Generalforsamling.

Efter at Vælgerforeningens Formand, Gaardejer J. N. H. Skrumsager af Københoved havde aabnet Mødet, holdt Sprogforeningen sin Generalforsamling. Af dens Aarsberetning og Regnskab fremgik, at den i 1907 har udsendt 3521 Bøger til Indlemmelse i Bogsamlingerne og 13,153 til Uddeling blandt Medlemmerne, i alt altsaa 16,674. Desuden udsendtes 3000 Eksemplarer af Billedet „et Besøg hos den syge Kammerat“, skænket af Udgifveren af „Ill. Familiejournal“. Af Bøgerne gik til Egnene Syd for Flensborg - Tønder-Linjen 120 til Bogsamlinger og 529 til Uddeling i Hjemmene. Der er bleven dannet 4 ny Kredse: Adsbøl, Gl. Haderslev II, Gl. Haderslev III og Ketting II.

Foreningens Medlemsantal, som paa Generalforsamling i Fjor var 3151, forøgedes indtil Nytaar med 219 og siden da med 47. Hele Tilgangen i Aarets Løb havde saaledes været 266, og Medlemsantallet udgjorde nu 3417. Indtægterne havde været 9,887,67 M. hvoraf 8,479 Mk. 52 Pg. var Medlemsbidrag, Resten frivillige Gaver. I Lovene foretoges en Ændring, der gør det muligt, at Kvinder nu ogsaa kan blive Medlemmer af Foreningen og for Resten ogsaa af dens Tilsynsraad. Dens Navn ændredes til „Sprogforeningen“. Som tredje Medlem af Bestyrelsen valgtes Foreningens Sekretær, cand. math. N. Andersen i Aabenraa. Til Medlemmer af Tilsynsraadet genvalgtes P. Skau, Bukshave, P. Simonsen, Flensborg, Jørgen Iversen, Svejrup og Hans Petersen, Rørkær.

Skoleforeningens Generalforsamling.

fandt lige som Sprogforeningens Sted om Lørdagen, umiddelbart efter at den sidstnævnte var sluttet. Af Beretningen om Foreningens Virksomhed fremgik, at der havde været Fremgang i alle Retninger. Medlemsantallet var vokset. Der var flere Unge, der havde ønsket og faaet Hjælp til Skoleophold, og Vennernes Antal og Støtte var ogsaa vokset.

Medlemsantallet var bleven forøget med 492 og saaledes gaaet fra 4228 op til 4720 den 1. Januar 1908. Siden da var det vokset saa stærkt, at det i Øjeblikket var over 5200, lutter myndige Mænd. Det højeste Medlemsantal, Foreningen tidligere havde haft, var 4781 ved Begyndelsen af Aaret 1899.

I 1907 havde Skoleforeningen Irljupet 266 — mod

253 i 1906 — unge Nordslesvigere til Besøg paa kongerigske Høj-, Efter-, Landbrugs-, Handels- og Mælkeriskoler. I det løbende Aar var der allerede bevilget Støtte til 363. Dette Antal medregnet havde Skoleforeningen nu i alt støttet over 3500 Unge til Skolebesøg. Dens Indtægter i 1907 udgjorde 21,349 M. 39 Pg., hvoraf 9,278 M. 35 Pg. var Medlemsbidrag og frivillige mindre Bidrag fra Kredsene, mens over 11,000 Mark var indkomne som større frivillige Bidrag og Gaver. Medlemsbidragene var rigelig 1000 M. større end Aaret tilforn. Blandt de større frivillige Bidrag nævntes ét paa 1000 M. fra en tidligere Gaardejer i Haderslev Amt, der ikke vilde have sit Navn nævnt. Foreningen ejer nu et Fond paa 9,212 Mark 50 Pg., hvoraf kun Renterne bruges. Foreningens Love blev ligesom Sprogforeningens ændrede saaledes, at Kvinder nu ogsaa kan optages som Medlemmer. Til Medlemmer af Tilsynsraadet genvalgtes enstemmig Jacobsen, Brøns Mølle, Johan Andresen, Ullerup og H. Smidemand, Stolbro.

Vælgerforeningens Generalforsamling.

fandt Sted Søndag Eftermiddag. Denne Forening havde haft en Tilvækst af 555 nye Medlemmer og var dermed naaet op til et Medlemsantal af 4024, det største Foreningen har haft i de sidste 20 Aar. Der var sidste Aar dannet 8 nye Medlemskredse, men der fandtes dog endnu mange Steder, hvor det ikke havde været muligt at faa saadanne dannet. Tilsynsraadet, der var bleven valgt i Henhold til de nye Love og havde konstitueret sig med P. Skau, Bukshave som Formand, havde ved-

taget en Forretningsorden og Plan for sin Virksomhed. Det laa bl. a. i Foreningens Plan, forsaavidt Midlerne tillod det og de nødvendige Personer fandtes, at ansætte Folk, der frit kunde yde Befolkningen Raad og Vejledning i de forskellige Spørgsmaal, der ligger paa dens Omraade. Som saadan Vejleder i retslige Spørgsmaal havde den allerede knyttet Tandlæge Smith i Haderslev til sig.

Som Indsigelse mod Sprogparagraffen i Foreningsloven var der sidste Vinter bleven indsendt en Petition til Rigsdagen med 29,180 Underskrifter. Den vigtigste Opgave, Foreningens Bestyrelse og Tilsynsraad havde haft efter Omorganiseringen, var uden Tvivl Opstillingen af Landdagskandidater i Marts Maaned, en Opgave, som den, trods de Vanskeligheder, der var forbundne med den, løste paa en god Maade. I 2. Valgkreds havde den ved Juletime nedsat et Agitationsudvalg, som bidrog meget til det gode Udfald af Valget.

Indtægterne havde udgjort 9,546 M. 50 Pg., deri medregnet en Kassebeholdning paa 5,553 M. 58 Pg. Kassebeholdningen var nu 3,998 M. 58 Pg. Jernfondet var nu naaet op til 35,000 M., en Sum, der dog betegnedes som alt for lille i Forhold til de Opgaver, der tænkes stillet det.

I Foreningens i Fjor vedtagne Love ændredes § 3 saaledes, at den kom til at lyde:

Enhver myndig Mand og Kvinde over 18 Aar, som er tysk Undersaat og bor i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg Kredse eller Flensborg By kan blive Medlem, naar han anbefales dertil af en af Foreningens Tillidsmænd. I § 8 ændredes Ordet

„bosatte“ til „valgte“ og efter „Valgkandidater“ indføjedes „til Rigs- og Landdagen“. I § 10 strøges Sætningen „De valgte Medlemmer behøver ikke at bo i Distriktet“, og som Slutningssætning føjedes til denne § „Efter Opfordring af Bestyrelsen skal Valget foretages i September Maaned.

Nis Nissen, Nordborg, blev ved Kaaring genvalgt til Sekretær. Næste Aars Møde fastsattes til Lørdag den 12. og Søndag 13. Juni. Det skal finde Sted i Nordborg.

Offentlige Møder.

Umiddelbart efter Vælgerforeningens Generalforsamling afholdtes et offentligt Møde, hvor Rigsdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle holdt et Foredrag¹⁾, hvori han som Svar paa Spørgsmaalet: „Hvad kan vi med vort Fremtidsarbejde for Øje lære af den lige afsluttede Valgkamp?“ hævdede den tvingende Nødvendighed af hurtigst muligt at danne et velforsynet og velordnet *Arkiv*, hvor man i Fremtiden kunne faa alle ønskelige Oplysninger til Brug i Kampen. Efter derpaa at have skildret den Afhængighedsfølelse, som det preussiske Bureaucrati skaber og stadig søger at drage flere ind under, paapegede han Nødvendigheden af at skabe et *Sekretariat*, der kunde yde navnlig Arbejdere, men ogsaa alle andre, Hjælp mod Overgreb og Forurettelser fra Myndighedernes Side.

Som sædvanlig sluttede Aarsmødet med en tvangfri Sammenkomst om Aftenen. Her holdtes henimod en

---

¹⁾ Gengivet i Hejmdal Nr. 140.

Snes korte Taler, der friske og frejdige, aandende Glæde over den vundne Sejr og Mod paa nye Kampe, holdt den store Forsamling sammen fra Kl. 7 til det ved Titiden blev mørkt i Teltet.

Litteratur.

Blade af Laurids Skau's Livshistorie. Udgivne af hans Broder Peder Skau Bukshave. Aarhus 1908.

Medens Hjort-Lorenzens gærning flere gange er bleven skildret paa udtømmende vis, først af Laurids Skau senest af Johan Ottosen, har Laurids Skau mærkelig nok endnu ikke fundet sin historiker. For den, der tager dette arbejde op, vil de „Blade“, hans broder har udgivet, blive en kilde af første rang, ikke saameget dog til de ydre begivenheder som til forstaaelse af hele hans personlighed.

Den smukke lille bog bestaar af en udførlig selvbiografi skrevet 1860 og omfattende tiden før hans offentlige optræden i 1843. Hertil slutter sig en række kortfattede „Notitser af mit Liv fra 1843 til 1862“ og som tillæg den adresse, der af rigsdagsmænd i 1860 sendtes til det danske mindretal i den slesvigske stænderforsamling, hvis fører han jo var. Hovedinteressen samler sig naturligvis om det første stykke. Laurids Skau har her lagt sin indre udvikling aaben for alle. Først er der slægten. Den kunde føres o. 200 aar op i tiden, men gamle sagn meldte, at den nedstammede fra en af Claus Limbæk paa Tørnings 12 naturlige sønner og

altsaa hørte til hine „Bønderfamilier, der er ældre paa Gaardene end den oldenborgske Kongestamme paa Thronen.“

I Oldfars Stol min Oldmor sad
 o hun fortold
 mæ manne Ting, som æ skuld hovs
 o vel behold,

synger Karsten Thomsen fra Frøslev. Ogsaa her er det gennem en gammel oldemoder, at slægtens fortid træder drengen imøde. Stedse kom hun tilbage til stamsagnet, og hun paastod, at denne herkomst „medførte den Forpligtelse at være i Spidsen for Befolkningen, hver Gang Holsterne vilde trænge ind i Landet“. Det blev hendes arv til Laurids Skau. Gennem uddrag i bladene vil læserne huske den uhyggelig fantastiske, næsten romanagtig virkende skildring af den gamles dødsleje, hvor hun lyser forbandelse over drengen, hvis han glemmer den førstefødtes pligt til stedse at være i spidsen for folket i kampen mod Tyskerne, „thi Holsterne vilde nok bringe det dertil, at vi skulde slaaes med dem“. „Der gik Aar hen, da jeg ikke troede paa den gamles Historier; men atter og atter opdagede de paany for min Sjæl, da mit Livs senere Begivenheder syntes at meddele dem Stadfæstelse“.

Allerede hos drengen sporer man meget af det, der særtegnede manden. En hidsig varmbloedig natur med et aabent hjerte og en aaben haand, en vældig kamphane, der elskede kampen for dens egen skyld, der lod de smaa gaa i fred men som uden at tænke paa følgerne gik lige løs paa de store drenge, naar de

gjorde ham eller andre uret. „Overhovedet havde jeg den ejendommelige Egenskab stedse at være parat til Modstand mod de Stærkere og mod dem, der stode over mig“, siger han selv. Men samtidig var han et godt hoved, fuld af videbegærlighed og læselyst. Som 14aars dreng sad han i sneen og læste Sakse ved maanelys, tidlig brugte faderen ham som sin hjælper i sognefogdeembedet, og hos sin lærer, den bekendte degn Kloster, studerede han med iver dennes samling af procesakter og fik derved efterhaanden et indgaaende kendskab til det tyske retssprog, dette besynderlige kaudervælsk med dets stivnede former og isprængte latinske sætninger, som det saavist ikke var hvermands sag at raade.

Det var den af Uve Lornsen rejste bevægelse, der vakte hans politiske sands. Gennem præsten fik han fat paa den ledende tyske avis Kieler Correspondenzblatt, og det læste blev saa drøftet og vejjet i samtale med degnen. „Denne havde Mistanke til Föreningen med Holsteen. Han hadede Ridderskabet og Embedsstanden, hvilke han ansaae for Folkets Tyranner, og vi bleve snart enige om ikke at istemme det almindelige Skraal“. Han var dengang 17—18 aar. Gennem en farlig krise i 18—19 aars alderen modnedes han stærkt og blev klar over sig selv. Han følte sig misfornøjet i hjemmet og søgte derfor at faa sig en gaard; „fri“ sig en til vilde han dog ikke, uagtet hans chancer i den retning ingenlunde var ilde. Det blev dog alligevel saa at sige ved giftermaal, at han fik fod under eget bord, og yderst nøgternt fortæller han, hvorledes det gik til, at han som tyveaarig baade fik sig en gaard

og en kone, der dog var hele 12 aar ældre end han selv. Nogenlunde samtidig faldt den første sammentræden af de slesvigske stænder og med den hans begyndende deltagelse i det offentlige liv, der snart skulde give hans navn klang, først hos hans egne, efter Skamlingsbankemøderne hos hele det danske folk.

M. M.

Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk. Erindringer fra et Barnsdoms- og Ungdomsliv i Grænseegnene. Odense 1908.

~~~~~

Sønderjyden pastor Kau i Gadbjerg, der tidligere har udgivet en række gode folkelige bøger om Junggreen, pastor Svejstrup og Mørk-Hansen, har denne gang valgt at skrive om sig selv eller rettere at udgive i udvidet form nogle tidligere offentliggjorte skitser.

Hans første barneminde er klokkeringningen ved Frederik VII's død. Han er altsaa saa nogenlunde jævn gammel med fremmedherredømmet, og med forf.s egne barndoms- og ungdomsoplevelser som midtpunkt bliver bogen da en oversigt over tiden 1864—84, kort og oversigtsmæssig paa nogle punkter, fyldigere paa andre f. ex. underhandlingerne om § V i 1867—68, om hvilke de fleste sikkert ved liden besked. Hvad der giver bogen størst betydning, er dog naturligvis hans egne minder. Det er selvsagt ikke store og verdenshistoriske begivenheder, der er oplevede af den lille fyr, der var saa slem til at komme for sent i skole, eller af den unge student, der maatte skjule sig de

besynderligste steder, naar gensdarmen var i farvandet. Men man faar gennem fortællingen om barndomslivet først hjemme i Brændstrup senere i Roager, hvor han kom i skole hos farbroderen, en mængde af den slags smaaatræk, der gør tiden levende. Fornøjeligt og elskværdigt fortæller han om drengenes legen krig, hvor ingen vil være „Tysker“, om drillerierne mod gensdarmene og de faa hjemmetyskere, befolkningens ubrødelige sammenhold mod gensdarmene paa deres jagt efter optanter, demonstrationerne med Dannebrog og de danske farver o. l.

Og hvor er det ikke betegnende for Krügers hele stilling, naar drengen, der ved eksamen blev spurgt om, hvad den danske konge hed, nok saa frimodig svarede: Hans Krüger!

Rent historisk set vil skildringen af skolelivet faa blivende betydning. I modsætning til de fleste af embedsmændene aflagde lærerne jo gennemgaaende troskabseden til kong Wilhelm og beholdt saaledes deres stilling. Økonomiske hensyn var sikkert først og fremmest medvirkende hertil, men utvivlsomt har ogsaa adskillige ladet sig lede af mere ideelle bevæggrunde. „Jeg har som indfødt Slesviger altid følt det som min Pligt at blive paa min Post“, siger en af dem ud fra den samme tankegang, som fik biskop Hansen og de alsiskfødte danske præster til at holde ud. Navnlig i Tørninglen saa befolkningen fra først af ingenlunde med blide øjne paa dem, der aflagde eden. Man maatte jo vente, at løftet i art. V snart maatte blive opfyldt, og mente, at en massenedlæggelse kunde bringe Prøjserne i en slem knibe og paaskynde den lovede afstem-

ning. „„Hvordan vil de faa Embederne besat““, udtalte Fader, og han vedblev hele sit Liv at nære den Anskuelse, at hvis blot alle de danske Embedsmænd i 1867 havde nægtet Eden, saa havde vi for længe siden været danske igen. Derfor saa han altid lidt skævt til de Embedsmænd, der havde aflagt Eden“. Hvor er det ikke karakteristisk for datidens syn paa denne sag, naar godsinspektør Raunsøe fra Gram i et brev fra 1870 til Krüger skriver om et par lærere, at de egentlig er danske mænd „endskønt de nok begge har aflagt Eden“¹⁾).

Ytringen gælder Juhl og Noiesen, udgivere af den bekendte, af regeringen i 1870 indførte læsebog, om hvilken Kau med rette siger, at den ikke havde mere med tysheden at gøre, end at den var samlet af et par prøjsiske embedsmænd; „jeg synes aldrig, at jeg har kendt nogen bedre dansk Læsebog“. Det varede jo heller ikke saa længe, inden stemningen slog om, og man fik øjnene op for, hvor megen betydning det havde, at netop lærerstanden i sin helhed var dansk.

Forf.'s skolegang faldt sammen med det første for- tyskningsforsøg gennem indførelsen af de 6 tyske timer i 1871. I Haderslev Vesteramt og Enklaverne fremkaldte dette megen røre hos befolkningen, og netop i hans fødeby Brændstrup gav harmen eller vel snarere frygten, for hvad der skulde komme efter, sig først af alle steder udslag i en i „Danevirke“ indrykket protest, der hurtigt vandt almindelig tilslutning. Bortset fra de 6 timer og læsningen i den forhadte „fibel“

¹⁾ Morten Eskesen, Hans Krügers Saga. 4. udg. S. 245.

mærkedes dog intet til tyskeriet, selve aanden var absolut dansk. „Vi fik en saa grundig Undervisning i det danske Sprog baade mundtlig og skriftlig, som den gives i nogen Landsbyskole i Danmark, og jeg har for den Sags Skyld slet ikke nogensinde faaet den bedre“. I Skolestuen i Roager stod et skab med et dansk folkebibliothek, som bestyredes af læreren, og ligesom smaa-purkene i Brændstrup i selve skolestuen havde sunget den i sin tid saa velkendte vise om „Mikkel i Saksen“ og hans forsøg paa at slippe løs fra artikel V, saaledes sang man senere i Roager trøstige danske fædrelands-sange. „„Den tapre Landsoldat“ turde vi vel ikke binde an med, men Sange som „Vift stolt paa Kodans Bølge“ og „Kong Kristian stod ved højen Mast“ kunde godt passere“. Det lyder snart sagt som et æventyr for den yngre slægt, men var den gang almindelig nok ikke blot her oppe ved grænsen, men ogsaa nede i Sundevad. Og med selve tyskundervisningen gik det smaat nok. Børnene var just ikke meget villige, og hvad lærerne angik, enten vilde de ikke eller kunde ikke for slet ikke at tale om dem, der hverken vilde eller kunde. De flestes sprogkundskaber var utvivlsomt grumme mangelfulde, og for at bøde herpaa sendtes de paa feriekursus til Tønder, til Segeberg eller til „gesinnungs-tüchtige“ kolleger sydpaa.

Pastor Kaus bog vil være god og fornøjelig læsning for de unge, der selv ikke har oplevet denne tid. Men gennem skildringen af livet i den nordslesvigske skole er den bleven noget mere, bleven et æreminde for denne nu vel snart uddøde slægt af gamle danske ærere, dygtige i deres gærning, tro mod deres folk.

Fuldt ud har han ret, naar han siger: „Det var en Lykke for Danskheden i Nordslesvig, at de gamle Lærere fra den danske Tid blev siddende, thi de blev baade med og uden deres Villie en Hemsko for Tyskens Fremskridt i Skolen gennem mange Aar. Havde en fortynningsdygtig Lærerstand straks været for Haanden, vilde man længe før have drevet Modersmaalet ud af Skolen. Nu blev man nødt til at gaa frem med Lempe.“

M. M.
